

Л. В. Січевлюк, М. О. Гофман

**НАРИС ІСТОРІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
В ОСОБИСТОСТЯХ**

Навчальний посібник

Київ
Університет економіки та права «КРОК»
2018

УДК 330.8“19/20”(477)
С41

Автори:

А. В. Січевлюк, М. О. Гофман

*Рекомендовано Вченою радою
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
(протокол № 2 від 22 листопада 2017 р.)*

Рецензенти:

Леоненко Петро Михайлович, доктор економічних наук, професор, віце-президент Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»;

Маслов Анатолій Олександрович, доктор економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікро-економіки економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Колядич Олександр Іванович, кандидат економічних наук, доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Січевлюк А. В.

С41 Нарис історії економічної думки України кінця XIX – початку XX ст. в особистостях : навчальний посібник / А. В. Січевлюк, М. О. Гофман ; за наук. ред. проф. І. Ф. Радіонової. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2018. – 256 с.

ISBN 978-966-170-021-4

Навчальний посібник створено на допомогу студентам, які вивчають курс «Економічна теорія та історія економічної думки». Матеріал розділів подається як інформація про життєвий шлях, політичну, громадську та наукову діяльність одинадцятьох видатних українців з акцентом на їх внесок у розвиток економічної думки.

Призначено для студентів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією економічної думки України й українською історією.

УДК 330.8“19/20”(477)

ISBN 978-966-170-021-4

© А. В. Січевлюк,
М. О. Гофман, 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Проблеми економіки сільського господарства Галичини у працях В'ячеслава Будзиновського	6
2. Соціально-економічний розвиток суспільства у творчості Володимира Винниченка	12
3. Тит Войнаровський як господарник та економіст	23
4. Михайло Грушевський про економічну еволюцію українського народу	29
5. Ідеї Дмитра Донцова про економічні основи державотворення	42
6. Економічні основи формування Української держави у теоретичних дослідженнях В'ячеслава Липинського	51
7. Микола Міхновський про суперечність економічних інтересів пануючої та підкореної нації	64
8. Формування аграрного ринку та розвиток кооперації в творчості Євгена Олесницького	72
9. Михайло Павлик як прихильник ідеї соціалізму в економічних відносинах	81
10. Іван Франко – творець ідеї національної економіки	89
11. Теорія та практика кооперативного руху Галичини у творчості владики Андрея Шептицького	100
Хрестоматія (твори для самостійного вивчення)	112
Бібліографічний список	251

ВСТУП

Цей навчальний посібник присвячено видатним українським науковцям, політичним та громадським діячам кінця XIX – першої половини XX ст. Попри усі відмінності, цих видатних особистостей об'єднує відданість ідеї самостійної Української держави. Жоден зі згаданих діячів не був «чистим» економістом, але всі вони зробили внесок в економічну науку та / або практику ефективного господарювання й управління господарством. Причому економічні погляди цих осіб безпосередньо пов'язані з ідеями творення Української держави в часи бездержавності, розбудови українського громадянського суспільства, зростання національної свідомості українців. Усі вони причетні до формування теорії і практики «економіки з національним обличчям», або, як уперше визначив Іван Франко, «національної економіки».

Чим зумовлена доцільність і необхідність видання цього навчального посібника? По-перше, намітився тренд на скорочення годин для вивчення історії економічної думки в українських економічних вишах. Тому посібник покликаний хоча б частково заповнити лакуни економіко-історичної освіти, що пов'язані з цим скороченням.

По-друге, в цьому навчальному посібнику частково висвітлено економічні погляди видатних українців минулого, які невідомі або мало відомі сучасним українцям. Поряд із творчістю відомих і популярних Івана Франка, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка у запропонованому посібнику аналізується творчість менш відомих В'ячеслава Будзинського, Євгена Олесницького, Тита Войнаровського. Автори посібника акцентували увагу на внеску в розвиток економічної думки, зробленому Дмитром Донцовим, Миколою Міхновським, В'ячеславом Липинським, Михайлом Павликом та митрополитом Андреем Шептицьким. Такий підхід до творчості згаданих українських діячів є нетрадиційним, що робить посібник ще цікавішим.

По-третє, навчальний посібник не лише спирається на праці одинадцятьох науковців і політичних діячів, знайомить із ними читачів-студентів, а й передбачає їх роботу з першоджерелами, витяги з яких подано в навчальному посібнику в підрозділі «Хрестоматія (твори для виконання самостійної роботи)». Зауважимо, ці твори зібрано авторами посібника з різних джерел та подано особливою (часто діалектною) українською мовою, якою розмовляли українці наприкінці XIX – на початку XX ст. Це також додає цінності посібнику.

Створення цього навчального посібника має власну історію. Поштовхом до його підготовки та видання стала викладацько-студентська конференція «Економічні основи української державності в творчості видатних українських політичних діячів та науковців другої половини XIX – початку XX століття», проведена за результатами річної роботи наукового студентського гуртка «Економічні основи української державності» кафедри економічної теорії ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Два автори цього посібника – доценти Л. В. Січевлюк та М. О. Гофман – були керівниками зазначеного студентського гуртка.

Отже, навчальний посібник «Нарис історії економічної думки України кінця XIX – початку XX ст. в особистостях» певною мірою є результатом спілкування й співпраці викладачів кафедри економічної теорії та студентів Університету «КРОК».

Навчальний посібник може бути використаний для освіти й самоосвіти не лише студентами економічних вишів, а й усіма українськими викладачами, українцями різних професій, політичних поглядів та уподобань, які цікавляться власною історією.

Професор

І. Радіонова

**ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ГАЛИЧНИНИ У ПРАЦЯХ
В'ЯЧЕСЛАВА БУДЗИНОВСЬКОГО**

В'ячеслав Будзинівський

*«В силі хлопської класи – сила
і будучність рускої нації».*

В. Будзинівський

Факти життя і творчості

В'ячеслав Титович Будзиновський (літературний псевдонім: «Недоля В.») (1868–1935 рр.) – український галицький політик, публіцист і популяризатор ідей національного відродження та творення Української держави; один із засновників Української Радикальної Партії, а потім і Української націонал-демократичної партії.

Народився в с. Баворів на Тернопільщині в сім'ї вчителя. Початкову школу та гімназію В'ячеслав закінчив у Львові. Навчався на природничому відділенні філософського факультету Львівського університету.

21 березня 1889 р. був відрахований за організацію зборів студентів Львова 8–9 березня у міській ратуші. Продовжив навчання на медичному факультеті університету у Відні. Тут він познайомився з багатьма учасниками товариства «Січ», поглиблював свої знання з економіки, політології, соціології.

В. Будзиновський зі своїми ідеями «іде в маси», за що його 1 квітня 1896 р. заарештовують у Тернополі. Звільнений після двотижневого голодування, він зустрічається з гімназійним товаришем Осипом Маковеєм, який запропонував їхати до Чернівців редагувати газету «Праця». Саме у цій газеті в 1897 р. завдяки В. Будзиновському з'явилися перші новели Василя Стефаника.

Після ліквідації газети «Праця» Будзиновський повертається на початку 1898 р. до Львова, працює в редакції популярної щоденної газети «Діло», стає невдовзі редактором «Видавничої спілки». Його політичний авторитет зростає під час виборів до австрійського парламенту (1897–1898 рр.).

Після припинення членства в Українській Радикальній Партії В. Будзиновський за підтримки Михайла Грушевського та Івана Франка створює Українську Націонал-Демократичну Партію, основною метою якої було утворення самостійної незалежної Української держави.

В. Будзиновський був послом до австрійського парламенту в 1907–1908 рр. Коли у вересні 1914 р. Львів за-

йняли російські війська генерала Брусилова, Будзиновський переїхав до Відня.

1927 р. заснував ліву, із советофільськими тенденціями Українську Партію Праці, якою керував до її ліквідації у 1930 р.

Помер 14 лютого 1935 р. в м. Львові. Похований на Личаківському цвинтарі Львова.

Будзиновський залишив опісля себе величезний літературний доробок. Він написав 33 історичних повісті, 29 економічно-політичних творів, а також 9 гумористичних повістей.

Праці В. Будзиновського, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Аграрні відносини в Галичині» (1984 р.);
- 📖 «Хлопська посілість» (1901 р.);
- 📖 «Хлопський страйк» (1897 р.);
- 📖 «Ґрунтовий податок» (1897 р.);
- 📖 «Культурна нужда австрійської Русі» (1891 р.);
- 📖 «Панщина: єї початок і скасоване» (1898 р.) та ін.

Економічний доробок

В. Будзиновський належить до творців української економічної думки, які були інтелігентами, переважно з юридичною освітою, та письменниками. Професійних економістів серед українців було мало. Основні свої праці він присвятив дослідженню аграрних проблем.

Першою важливою працею В. Будзиновського стала «Культурна нужда австрійської Русі» (1891 р.) [1], у котрій автор аналізував економічний розвиток Галичини і дав знаним уже фактам теоретичне пояснене [1, с. 110]. За словами В. Будзиновського, «застосовуючи еволюційний метод Дарвіна та Маркса в галузі суспільної економії, можна зрозуміти господарські явища та пізнати закони, котрі керують економічним життям» [1, с. 3–4].

Із критичною статтею на цю працю виступив В. Охримович, назвавши Будзиновського «молодим талановитим

радикалом, котрий у своїй праці не мучив читачів цифрами та фактами, а сформував популярний, зв'язний і пластичний образ розвою галицької господарки, проаналізував та показав зв'язь причинову між поодинокими патологічними явищами єї суспільного життя» [5, с. 273]. Саме цим В. Будзиновський відрізнявся від решти дослідників.

Абсолютно протилежну думку щодо зазначеної праці В. Будзиновського мав І. Франко. За його словами, автор робить дуже багато помилок: використовує еволюційний метод Маркса, хоча його, як такого, немає; невірно описує початок капіталізму. «Програма Будзиновського навіть у політичних точках являється не дуже практичною... Практичні політики, навіть соціал-демократи з подібними програмами ніколи не виступають. Вони числяться з фактами, основувають свої програми на фактичнім стані, на конкретних потребах і нуждах живих людей...» [6, с. 312]. За словами І. Франка, В. Будзиновський належить до вчених, «котрі в своїх писаннях люблять виходити не від конкретних фактів і дійсних людей, а від доктрин і абстракційних категорій» [7, т. 44, кн. 2, с. 406].

Зауважимо, що І. Франко з допомогою науково обґрунтованої критики та глибокого знання «Капіталу» зміг сформулювати об'єктивні зауваження В. Будзиновському, який до такої критики Марксових положень не вдався. Але при цьому І. Франко неодноразово зазначав, що вміння В. Будзиновського синтезувати явища та процеси, встановлювати їх причинно-наслідковий зв'язок є незаперечними, завдяки чому його праці набувають практичного значення.

На думку В. Будзиновського, покращення складної ситуації в аграрному секторі відбудеться тоді, коли «державна відкупить всю панську землю і ті хлопські землі, що ідуть на ліcitaцію, ... розпарцелює і буде віднаймати хлопським родинам так, щоби по батькові брав їх на посесію син. За таку посесію платилося би державі лиш тільки, кільки треба, щоби удержати заряд державних ґрунтів» [3, с. 359].

Реформування економічних відносин у сільському господарстві, на думку вченого, повинно відбуватися трьома шляхами. Перший – «заміна всіх теперішніх податків і належностей на один одинокий податок особисто доходовий» [3, с. 367]. Другий шлях пов'язаний із «законами й інституціями», які дадуть стимул для «уліпшення господарської техніки, піднесення продуктивності землі і чистих зисків з господарства» [3, с. 367]. Третій шлях передбачає «...аби так продукт, як і средство продукції – земля перейшла на власність народу» [3, с. 368].

Учений влучно зауважував, що ведення господарства необхідно організувати відповідно до вимог агрокультури, використовуючи нові здобутки науки й техніки.

В. Будзиновський прогнозував технічні нововведення в українському сільському господарстві, які збільшать дохід від землеробства, сприятимуть концентрації виробництва та конкурентоспроможності продукції на світовому ринку за ціною. При цьому землероб «одержить за меншу працю більше продукту» [4, с. 65–66]. Учений не відкидав можливості та необхідності кредитування сільського господарства і стверджував, що ігнорування капіталотворчої ролі кредиту було б «непростим гріхом» [4, с. 104]. Цей кредит повинен обов'язково використовуватись для створення продукції, а не для споживання, а його відсоток має узгоджуватись із земельною рентою.

Зазначимо, що економічна концепція В. Будзиновського пронизана ідеєю державної самостійності України. Усі економічні реформи, запропоновані вченим, повинні були сприяти тому, щоб «наша нація могла правити своєю долею» [2, с. 35].

Запитання для самоконтролю

1. Аналізу якої економічної проблеми присвятив свою наукову діяльність В. Будзиновський?
2. Визначте, які методи дослідження використовує В. Будзиновський для аналізу суспільної економіки?
3. За які погляди критикував ученого І. Франко?

4. Проаналізуйте шляхи реформування економічних відносин у сільському господарстві, запропоновані В. Будзиновським.
5. Розкрийте роль технічних нововведень в українське сільськогосподарське виробництво за прогнозами В. Будзиновського.
6. У чому, за твердженням ученого, полягає роль і можливості кредитування сільського господарства?

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у роботі В. Будзиновського «Аграрні відносини в Галичині» відповідь на питання, як розвиток науки й техніки впливає на розвиток сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Будзиновський В. Культурна нужда австрійської Русі / В. Будзиновський. – Львів, 1891. – 122 с.
2. Будзиновський В. Наша політика / В. Будзиновський // Свобода. – 1903. – № 23. – С. 34–35.
3. Будзиновський В. Хлопська посілість. Українська економічна думка : [хрестоматія] / В. Будзиновський. – Київ : Знання, 2007. – 694 с.
4. Будзиновський В. Аграрні відносини Галичини / В. Будзиновський. – Львів, 1894. – 110 с.
5. Охримович В. Культурная нужда австрійской Руси / В. Охримович // Народ. – 1891. – № 20–21. – С. 273–275.
6. Франко І. Ще про нашу культурну нужду / І. Франко // Народ. – 1891. – № 23. – С. 309–312.
7. Франко І. Твори : [у 50-ти т.] / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1976–1986.
8. Шафранська І. Б. Економічна думка Західної України останньої третини XIX – першої третини XX століття [Електронний ресурс] / І. Б. Шафранська. – Режим доступу : www.ua.z-pdf.ru/.../751292-3-na-pravah-rukopisu-shafrans...

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Володимир Винниченко

«Всяка державна будова тільки тоді може бути непохитною, коли в її основу покладено не примус, а добру волю її складових частин».

В. Винниченко

Факти життя і творчості

Володимир Винниченко (1880–1951 рр.) – політичний діяч, літератор, автор першого українського фантастичного роману. Народився 26 липня 1880 р. в місті Єлисаветград у селянській родині. По закінченню школи вступив до Єлисаветградської гімназії. Готувався до матури (атестату зрілості) й склав іспит екстерном до Златопільської гімназії.

У 1901 р. вступив на юридичний факультет Київського університету. Того ж року створив таємну студентську революційну організацію, що мала назву «Студентська громада». Вступив до Революційної української партії (РУП), з 1905 р. – Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП).

За проведення пропаганди в 1903 р. був заарештований, виключений з університету й ув'язнений до одиночної камери Лук'янівської в'язниці в Києві, звідки йому згодом удалося втекти. Незабаром відбувся новий арешт і вирок, що передбачав покарання дисциплінарним батальйоном. Але Винниченко знову втікає й нелегально емігрує.

На початку Першої світової війни Винниченко повернувся до Росії і жив до 1917 р. під чужим ім'ям, переважно в Москві, займаючись літературною діяльністю.

У 1917 р. стає членом Центральної Ради. Згодом очолює Генеральний секретаріат внутрішніх справ.

В. Винниченко – автор майже усіх декларацій і законодавчих актів УНР, зокрема чотирьох Універсалів УНР.

Під натиском більшовицьких військ уряд УНР змушений був евакуюватися до Житомира, а потім до Бердяńska.

У серпні 1918 р. В. Винниченко очолив опозиційний до гетьманського режиму Павла Скоропадського Український національний союз. Він рішуче наполягав на відновленні УНР, створенні її найвищого органу – Директорії. Головою Директорії стає у листопаді 1918 р. Незаба-

ром через суперечності із Симоном Петлюрою Винниченко пішов у відставку та виїхав за кордон.

Наприкінці 1919 р. вийшов з УСДРП й організував у Відні Закордонну групу українських комуністів. У травні 1920 р. Винниченко разом із дружиною прибув до Москви, де отримав пропозицію обійняти посаду заступника голови Раднаркому УСРР. Ця пропозиція не була прийнята, й він назавжди покидає Батьківщину. У вересні 1921 р. В. Винниченко очолив новостворений Комітет допомоги українському студентству в Берліні.

У 1934 р. подружжя Винниченків купує занедбану ферму на півдні Франції, де займається натуральним господарством.

У роки Другої світової війни Гітлер пропонував Винниченкові очолити маріонетковий уряд на окупованій території України, але той відмовився.

В останній період життя письменник майже не залишав садиби на півдні Франції, багато писав і малював. Переклади його творів європейськими мовами та їх театральні постановки приносили родині кошти для скромного існування. Усе життя Винниченко розробляв утопічні проекти суспільних перетворень, позначаючи вигаданий гармонійний і справедливий соціальний лад поняттям «сонцеїзм».

Під час Другої світової війни здоров'я Винниченка різко погіршилося, та попри важку хворобу він продовжував працювати. Останніми його значними творами були роман «Нова заповідь» і «Заповіт борцям за визволення».

Помер письменник у Мужені 6 березня 1951 р.

В. Винниченко залишив по собі понад 100 оповідань та п'єс, 14 романів, 41 книжку щоденникових записів на 13 тисяч сторінок, величезне листування, безліч завершених, але неопублікованих праць. Окрім цього, Винниченко був талановитим живописцем. В архівах зберігається близько сотні його картин: портретів, акварелей, натюрмортів, пейзажів.

Праці В. Винниченка, що стосуються економічної тематики

- «Відродження нації: історія Української революції: у 3 частинах» (1920 р.);
- «Поворот на Україну» (1926 р.);
- «Щоденник» (1926–1928 рр.);
- «Розлад і погодження» (1948 р.);
- «Заповіт борцям за визволення» (1949 р.).

Економічний доробок

Володимир Винниченко є однією з найбільш значущих, популярних і водночас суперечливих постатей в історії вітчизняної науки й українського національно-державного відродження. Суперечливість позиції В. Винниченка відображена в одному із записів його «Щоденника»: «Виходу не бачу, бо є тільки два виходи: або відмовитись бути українцем і тоді бути революціонером; або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем. Ні того, ні другого я не можу зробити, і те й друге боляче мені смертельно. А з'єднати те й друге не можна, історія не дозволяє. Коли б не було в мене ще й літератури, мистецтва, я серйозно почав би думати ще про один вихід: смерть» [6, с. 445].

Напередодні революції, на думку В. Винниченка, в українському русі існувало три основні «орієнтації»: «на руську ласку», «на німецький штик» та «на свої сили». До першої орієнтації належали ті, хто «...по якимось там своїм законам думання вірили, що перемога Росії на фронті дасть волю й життя її народам всередині. Це були прихильники «російської орієнтації». Вони орієнтувались на добре, широке серце руської демократії, на грім перемоги, який зм'якчить круте серце царизму аж до степені народоправства, до парламентаризму й до волі націй, що благоденствено мовчали тоді по всіх її неосяжних просторах. Але таких було дуже небагато. Це були переважно ті з українців, які корінням свого особистого життя надто зрослися з життям руських» [2, с. 39].

Ключовим моментом другої орієнтації «на німецький штик» було переконання В. Винниченка, що у Світовій війні перемога німців та поєднана з нею окупація України є неминучою. Така ситуація розглядалась як позитивна тому, що німці сприймалися як «культурні експлуататори», які не лише витискатимуть із народу всі соки, як це робила царська влада, але й турбуватимуться про те, щоб народ був ситим і одягненим для того, щоб міг краще і продуктивніше працювати.

«Була й третя орієнтація – не російська й не німецька, а українська. Це була орієнтація на свої сили, на рятунок своїми власними силами, силами своїх працюючих мас. Ніякий чужий пан не може бути добродійником того, над ким він панує й кого може визискувати. До цієї течії належали переважно соціалістичні течії. Вони не ждали визволення ні від зм'ягченого російсько-самодержавного чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького» [2, с. 41].

Можливі невдачі у формуванні української державності, на думку В. Винниченка, пов'язані з неготовністю нації до вирішення глобальних політичних, соціальних та економічних завдань. Адже як соціаліст він наполягав саме на «творенні з нічого», а не на «відродженні» чи «реформуванні» державності українського народу. Старі форми були неприйнятними для наповнення їх новим, соціалістичним змістом: «...всі органи державного управління й господарства мають бути насамперед утворені на Україні, там, де їх зовсім не було до сього часу. Це не переформування старих, організованих, пристосованих до життя віками апаратів, не заміщення одних людей другими. Ні, творити все з самого початку, з самих дрібничок, творити в місяць-два те, що в других землях утворювалось десятками віків. Творити ці органи, не маючи ніякої мілітарної сили й маючи в той же час проти себе й мілітарну, й поліційну, адміністративну силу старої держави, маючи проти себе ворожість усієї неукраїнської людности» [25, с. 255].

Для української влади, як висловлюється В. Винниченко, «національне питання стоїть поза сферою соціального життя». І в цьому її найголовніша помилка, оскільки для працюючих класів побудова української державності сприймалася не як засіб збереження національної ідентичності та соціального визволення, а як проста заміна національної форми – червоно-синьо-білого прапора імперії на жовто-блакитний. Українська влада, декларуючи безбуржуазність української нації, фактично будувала українську буржуазну державу. Ця суперечність між словом і ділом, на думку В. Винниченка, стала головною причиною швидкої втрати авторитету Центральної Ради серед широких мас населення, а особливо у війську. Селяни, одягнуті у військову форму, краще сприймали більшовицькі гасла про негайну «експропріацію експропріаторів», ніж спроби української влади вирішити аграрне питання цивілізованим, законним шляхом. Більшовики ж, вирішуючи соціальні питання «революційним шляхом», урешті-решт, визнали необхідність існування незалежної Української держави у формі радянської республіки. «...Рік тяжкого досвіду не пройшов марно й тепер є певність, що пережитки старого будуть переборені, неясності зникнуть і позиція викристалізується в нормальному, природному напрямі – повної відмови від будь-якого «командування» на Україні, цілковитого признання національної й державної незалежності Української Радянської Республіки й братської, активної, свідомої допомоги українським робітникам і селянам у цьому напрямі» [3, с. 496].

Є дві головних проблеми у творенні нової української державності, за В. Винниченком. Це – «наша бідність на інтелігентські сили». Нестача підготовлених, професійних і глибоко патріотичних державних керманичів містить загрозу не лише для українського руху, конкретних його лідерів, а й для самої ідеї: «Ми розуміли всю небезпеку, на яку наражали саму ідею української ідеї на випадок неудачі, на випадок виявлення нашого безсилля, неумін-

ня». До того ж прийняття цієї ідеї всіма українськими революційними силами повинно стати головною передумовою захисту національних інтересів українського народу: «Коли деякі українці бояться великоруського націоналізму, то на це можна сказати, що українцям треба бути якомога послідовнішими, вірнішими комуністами, щоб стояти на сторожі повної послідовності комун, дії, бо іменно комунізм не допускає панування нації над нацією. І що більшими, послідовнішими комуністами будуть руські, великоруські комуністи, то швидше вони у такий спосіб муситимуть привести самі себе до знищення свого національного панування над українцями» [5, с. 5].

Така позиція В. Винниченка дає підстави вважати його одним із засновників українського націонал-комунізму, який сформував концепцію незалежної Української радянської соціалістичної держави, що перебуває в союзницьких відносинах з іншими державами, організованими на подібних ідеологічних, політичних і соціально-економічних засадах.

Ключовою тезою «Заповіту борцям за визволення» В. Винниченка є ідея про те, що потреба української нації «та сама, що у всякої індивідуальної істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління. Які є найкращі засоби для цього? Поки що людство розбите на окремі національні колективи, які переважно звуться державами, то очевидно, що найкращим засобом збереження його життя і розвитку кожної нації є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його у компактну цілість, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому. Нація без державности є покалічений людський колективний організм. Через те так жагуче всі, так звані «недержавні нації», прагнуть своєї держави, через те так самовіддано окремі члени її віддають усі сили свої на здобуття її й тому з такою ненавистю ставляться до тих, які стоять на

заваді цьому, себто які тримають їх колектив у покаліченному стані» [4, с. 8].

Визначивши державність як пріоритетне стратегічне завдання, що стоїть перед українською нацією, В. Винниченко говорить про необхідність знайти відповідь на питання про тактику дій українських сил. Чи це має бути боротьба за «створення» Української держави, чи за її «визволення» [7]. Висновок письменника і чільного діяча УНР є цілком однозначним. Це боротьба за «визволення», оскільки Українська держава існує. «Українська держава, українська державність на Україні є. Її створив народ, уся українська нація в процесі великого перевороту життя в «тюрмі народів» – Росії» [4, с. 10].

В українському русі, зазначає В. Винниченко, тривалий час існують дві основні орієнтації – на зовнішню допомогу та на внутрішні сили. Перша орієнтація представлена, на його думку, переважно діячами націоналістичного руху, представниками заможніших прошарків українського суспільства та їх політичними агентами. Друга, до якої письменник відносить і себе, – українськими послідовними прихильниками соціалістичної ідеї, захисниками інтересів трудового народу як в самій Україні, так і в еміграції. Саме вони разом із народом створили Українську державу. «Не емігрантські «вожді» та «міністри», а Грушевські, Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров'я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних робітників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься Українською Повстанською Армією» [4, с. 12].

Зовнішні сили, вважає В. Винниченко, обов'язково будуть залучені до справи українського національного визволення, хоча і як допоміжний чинник. Неминучість їх участі зумовлена тим, що вихід України з радянської імперії можливий, на думку письменника, як результат нової світової війни, війни цивілізованого світу проти СРСР. Але результатом цієї війни повинна стати не лише

ліквідація Радянського Союзу, а й утворення світової федерації народів на принципах гуманізму, свободи, соціальної справедливості.

У праці «Заповіт борцям за визволення» (1949) він писав, що «вже не стоїть питання про створення Української держави, а йдеться лише про її визволення. Існування УРСР породжує в українців звичку до власної державності, чого вони не мали декілька століть, а тому в боротьбі за національне визволення потрібно орієнтуватися на власні внутрішні сили, а не на зовнішні, на які сподівалася українська еміграція» [8].

Батьки-засновники Української Народної Республіки поклали в її фундамент свої мрії та уявлення про потреби української нації й можливості їх задоволення. Успадкувавши від своїх попередників ліберально-народницького напрямку української політичної думки переконаність у безелітності української нації, в необхідності ставити на перший план задоволення соціально-економічних та національно-культурних інтересів, а питання державності вважати другорядними, і М. Грушевський, і В. Винниченко сформували автономістську концепцію української демократичної соціалістичної державності у складі демократичної Російської республіки.

Ця концепція, очевидно, мала певні підстави у до-революційному періоді, коли боротьба за права українського народу мусила поєднуватись із тяжкою працею з відродження національної свідомості широких мас населення. Однак лідери українського соціалістичного руху не зуміли повною мірою адаптувати свої ідеї до бурхливих подій революції, де кілька днів могли замінити собою десятиріччя кропіткої роботи.

В. Винниченко своєю суспільно-політичною діяльністю зробив внесок у формування української державності. Зокрема, він зумів виокремити ті ознаки, які вирізняють українську націю від російської, що додавало аргументів на користь природного права українців на власну державність.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення та характеристику трьох течій в українському визвольному русі, запропонованих В. Винниченком.
2. У чому полягає особливість поглядів В. Винниченка щодо розбудови Української держави?
3. Яка роль інтелігенції зафіксована у поглядах В. Винниченка?
4. Чому В. Винниченка вважають засновником українського націонал-комунізму?
5. Проаналізуйте основні тези праці В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення».

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у роботі В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення» відповідь на питання про те, чому для розвитку будь-якої нації, включно з її економічним розвитком, потрібна власна державність.

Список використаних джерел

1. Бежнар П. Г. Художньо-філософська спадщина В. К. Винниченка: стан і перспективи досліджень [Електронний ресурс] / П. Г. Бежнар. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Begnar_2.htm.
2. Винниченко В. Відродження нації : в 3 т. / В. Винниченко. – Київ : Видавництво політичної літератури України, 1990. – Т. 1. – 348 с.
3. Винниченко В. Відродження нації : в 3 т. / В. Винниченко. – Київ : Видавництво політичної літератури України, 1990. – Т. 3. – 542 с.
4. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – Київ : Видавництво політичної літератури України, 1991. – 128 с.
5. Винниченко В. Лист В. Винниченка до класово-несвідомої української інтелігенції / В. Винниченко // Нова доба. – Відень, 1920. – 8 с.

6. Винниченко В. Щоденник : [в 2 т.] / В. Винниченко. – Едмонтон ; Нью-Йорк, 1980–1983. – Т. 1: 1911–1920 рр. – 500 с.
7. Салтовський О. І. Українська держава в поглядах та діях засновників Української Народної Республіки [Електронний ресурс] / О. І. Салтовський. – Режим доступу : litopys.org.ua/salto/salt11.htm.
8. Шляхтун П. Теорія та історія політичної науки [Електронний ресурс] / П. Шляхтун. – Режим доступу : pri.edu.ua/ebook/book/html/D/iplp_kspd_Shlahtun_Politologia/2800.html.

ТИТ ВОЙНАРОВСЬКИЙ ЯК ГОСПОДАРНИК ТА ЕКОНОМІСТ

Тит Войнаровський

«Ціле своє життя я власне уникав політики, якою у нас так радо і так багато людей займаються. Я мав більше замилювання до економічних справ, які є основою для успішного ведення політики».

Тит Войнаровський

Факти життя і творчості

Войнаровський-Столобут Тит Євген (1856–1938 рр.) – галицький громадський і економічний діяч, священник української греко-католицької церкви. Нащадок козацького роду Войнаровських, що відзначився за часів гетьмана Івана Мазепи. Народився у селі Липівка, Тисменицького району. Співробітник і послідовник митрополита УГКЦ А. Шептицького.

Закінчив цісарсько-королівську гімназію у Станіславові. Вивчав богослов'я у Львові. У 1883 р. Войнаровського призначили вікарним священником до кафедрального собору Св. Юра.

У 1929 р. обраний членом історично-правничої секції Богословського наукового товариства у Львові. Почесний доктор економічних наук Української Господарської Академії у Подєбрадах.

Посол до австрійського парламенту від Української Національно-Демократичної Партії (1907–1911 рр.). На виборах випередив кандидата-москвофіла Володимира Дудикевича.

Засновник парцеляційного товариства «Земля» (1908 р.) і «Земельного Гіпотечного Банку». Визначний діяч товариства «Сільський Господар» у Львові: заступник голови у 1918–1921 рр. та голова цього товариства у 1929–1936 рр. Заступник голови Львівської Хліборобської Палати (1934–1936 рр.).

Завдяки заходам Войнаровського між українськими селянами розпарцельовано близько 40 000 моргів землі дідичів. Один з організаторів Українського таємного університету (Львів, 1918–1919 рр.). Із митрополитом Андреем Шептицьким у 1936 р. заснував «Кураторію національного музею» у Львові.

Багато зробив для організації фахової сільськогосподарської освіти для українського селянства.

Праці Т. Войнаровського, що стосуються економічної тематики

- «Вплив Польщі на економічний розвій Руси-України» (1910 р.);
- «Причинки до внесення про віддовження селянської власності» (1911 р.);
- «Земля за пролиту кров» (1917 р.);
- «Das Schicksal des ukrainischen Volkes unter polnischer Herrschaft» (1921 р.);
- «Спроба польсько-українського замирення в 1921 р.» (1932 р.).

Економічний доробок

Маючи добру теологічну освіту та виявляючи господарський хист, Т. Войнаровський привернув до себе увагу митрополита А. Шептицького, який запросив його до Львова для керівництва «митрополичими маєтками». Саме на цій адміністративній посаді Т. Войнаровський реалізував себе як добрий господар і передбачливий економіст. Будучи послом (депутатом) австрійського парламенту, Т. Войнаровський проводив інтенсивну роботу із захисту економічних інтересів селян.

Знайомлячись зі змістом його промов і праць, можна пересвідчитись у тому, що він був добре обізнаний з існуючими на той час економічними теоріями. Це давало Войнаровському змогу вірно оцінювати зміни, що відбулися у різних сферах суспільних відносин. Зокрема, він позитивно оцінював розвиток «грошової господарки», знаходив економічні причини еміграції селян, обґрунтовував необхідність формування «середньої верстви», або, за сучасною термінологією, – формування середнього класу, засуджував марнотратство, закликав селян до асоціації та кооперації, був прихильником парцеляції поміщицьких земель. Діяльність Войнаровського була спрямована на удосконалення сільського господарства.

Особливістю економічних поглядів Т. Войнаровського було те, що він не розглядав розвиток промисловості

як засіб подолання кризи сільського господарства. Його метою було покращити стан сільського господарства власними силами. Проте це лише до певної межі давало б позитивні для селян результати. Такі погляди були зумовлені приналежністю до католицької церкви, котра з недовірою ставилася до капіталістичного ринку [2, с. 177].

Усе те, що робив Т. Войнаровський, перебуваючи на відповідальній адміністративній посаді управління митрополичими маєтками, дало позитивні наслідки. Зокрема, за інформацією А. Гентош, маєтності архидієцезії мали борги, але «розумна і зважлива адміністрація зробила досить швидко архієпархіальні маєтки прибутковими. Так, напередодні Першої світової війни вони щорічно приносили прибутки коло півмільйона австрійських корон» [5, с. 3]. Це були значні на той час суми, а значний економічний ефект був забезпечений завдяки підприємницькому хисту господарника-економіста Т. Войнаровського.

Отець Тит Войнаровський так само, як і митрополит А. Шептицький, ставав на захист бідних селян і намагався вирішувати їх проблеми. У 1908 р. його обирають до парламенту у Відні, де під час обговорення аграрних проблем він захищав інтереси селян. Для аргументації своїх тверджень у дебатах отець спирався на аналіз дохідної і видаткової частин бюджету селян. Оскільки видатки перевищували доходи, то селяни постійно мали борги. Вирішення проблеми отець Войнаровський убачав у забезпеченні селян землею шляхом розподілу поміщицьких маєтків, підвищення рівня їх освіченості й організованості. Для підкріплення слів діями він започаткував «християнські склепи» на паях і розгорнув акцію парцеляції поміщицьких земель. У 1908 р. заснував парцеляційне товариство «Земля», в 1909 р. – «Земельний Банк Гіпотечний» для підтримки парцеляційних заходів [1, с. 225–228].

Т. Войнаровський упродовж багатьох років був головою «Сільського Господаря» – організації, що займалася економічним розвитком Галичини [2, с. 165]. Душпастир зазначав, що коли земля дає людям забезпеченість, то вони стають роботящими, ощадними, більш культурни-

ми, релігійними [3]. Він наголошував, що земля повинна перебувати у повній власності селянина, інакше він не матиме бажання на ній працювати через відсутність зиску, і тоді продуктивність праці знизиться.

У 1908 р. о. Войнаровський побував разом із митрополитом А. Шептицьким у Парижі, щоб одержати позику на заснування Акційного Парцеляційного Банку від французької фірми. Чому саме так? Бо був план парцеляції східноукраїнських земельних ділянок між галицькими селянами. Але російське міністерство внутрішніх справ відмовило у дозволі, оскільки дізналося про причетність митрополита Шептицького до ідеї заснування банку.

За наукові праці, які були написані з економічних проблем, Українська Господарська Академія у Подєбрадах присвоїла о. Титу Войнаровському почесне наукове звання доктора.

Своїм життям він довів можливість поєднання служіння церкві з успішною економічною діяльністю. Діяльність отця Войнаровського – це приклад реальної допомоги пастві у вирішенні проблем подолання земних негараздів задля покращення духовного стану, надання моральної та фінансової підтримки, формування християнського дороговказу в скрутний час.

Запитання для самоконтролю

1. На що була направлена наукова та господарська діяльність Т. Войнаровського?
2. Що негативного для економічної науки було в поглядах Т. Войнаровського?
3. Яким шляхом Т. Войнаровський пропонував вирішити проблеми селян?
4. Що таке «парцеляція» поміщицьких земель?

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у роботі Т. Войнаровського «Вплив Польщі на економічний розвиток України-Руси» аналіз значення грошового обігу для розвитку ринкової економіки.

Список використаних джерел

1. Український кооператор. Історичні нариси : [Книга 1]. – Львів : Видавництво «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. – 456 с.
2. Українські кооператори. Історичні нариси : [Книга 2]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2001. – 338 с.
3. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах : Т. 44 [Книга 2]. Економічні праці (1888–1907) / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1985. – 768 с.
4. Навроцький В. П'янство і пропінання в Галичині / В. Навроцький // Громада. – 04.05.1882. – С. 35.
5. Гентош Л. Як Шептицький піднімав український бізнес / Л. Гентош // Самопоміч. – 2013, 22–28 лютого. – С. 3.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ЕКОНОМІЧНУ ЕВОЛЮЦІЮ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Михайло Грушевський

«Біда України у тому, що нею керують ті, кому вона не потрібна».

«Я сам прийшов до політики через історію, і сей шлях вважаю нормальним...».

М. Грушевський

Факти життя і творчості

В українській історії ХХ ст. знайдеться небагато діячів, які б змогли зрівнятися за своїм значенням з Михайлом Сергійовичем Грушевським (1866–1934 рр.). Він був видатним діячем національно-визвольного руху, головою Української Центральної Ради, першим президентом Української Народної Республіки, співавтором Універсалів Центральної Ради. Політичну діяльність М. С. Грушевський поєднував із титанічною працею історика (йому належить близько 2 тис. наукових праць).

Народився Михайло Грушевський 17 вересня 1866 р. у м. Хелмі (Польща). Дитинство пройшло на Кавказі – спочатку в Ставрополі, а потім у Владикавказі. Навчався у Тифліській гімназії, в Київському університеті на історико-філологічному факультеті. Працював у Київському та Львівському університетах.

У 1894 р. за рекомендацією ректора Київського університету видатного українського науковця В. Антоновича Грушевського призначено на посаду ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету, де пропрацював до 1914 р.

Для розвитку української літератури Грушевський разом з І. Франком заснували і видавали «Літературно-науковий вістник». Він був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899 р.). У 1904 р. власним коштом відкрив приватну вчительську семінарію в м. Коломия.

Після революції 1905–1907 рр. М. Грушевський зосередився на діяльності в Києві. Створив Українське наукове товариство (УНТ), увійшов до складу Товариства українських поступовців (1907 р.), яке стало єдиною до 1917 р. українською організацією ліберального спрямування.

Із березня 1917 р. до квітня 1918 р. був головою Української Центральної Ради. Під керівництвом М. Грушевського уряд УНР ухвалював важливі рішення про держав-

ні атрибути (символи державності), а також реалізовував конституційний процес. М. Грушевський особисто брав участь у розробці Конституції УНР, яку було прийнято 29 квітня 1918 року. Але після державного перевороту на чолі з П. Скоропадським М. Грушевському довелося перейти у підпілля.

Ліквідація УНР поклала край державній діяльності М. Грушевського. Надалі він займався науковою роботою, брав участь у заснуванні Української академії наук. Однак від пропозиції гетьмана П. Скоропадського очолити новостворену Академію відмовився.

У лютому 1919 р. М. Грушевський переїхав до м. Кам'янка-Подільського, а потім до м. Станіслава (нині Івано-Франківськ). У березні того ж року емігрував до Праги, потім до Відня, де продовжував наукову діяльність. Заснував у Празі Український соціологічний інститут.

Із 1924 р. після повернення в Україну працював професором історії в Київському державному університеті. Був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, керівником історико-філологічного відділу. На засіданні загальних зборів АН СРСР Грушевський ініціював створення в її складі Інституту української історії. Але з осені 1929 р. почався погром історичних установ, створених Грушевським. У листопаді-грудні 1929 р. сесія Ради ВУАН почала ліквідовувати комісії, якими керував Грушевський.

Помер у Кисловодську 25 листопада 1934 р. Похований на Байковому цвинтарі у Києві.

Праці М. Грушевського, що стосуються економічної тематики

- «Хто такі українці і чого вони хочуть» (1917 р.);
- «Звідки пішло українство» (1917 р.);
- «Якої ми хочемо автономії та федерації» (1917 р.);
- «Вільна Україна» (1918 р.);
- «На порозі нової України. Гадки і мрії» (1918 р.).

Економічний доробок

Проблеми економічної історії України займають важливе місце в науковому і публіцистичному доробку М. Грушевського. Аналіз економічного чинника є суттєвим елементом у методології дослідження вченим історичного процесу.

Особливості методології М. Грушевського пов'язані з такими обставинами:

- пануючою наприкінці XIX – на початку XX ст. позитивістською ідеєю в історичній науці;
- ідеєю про тривалість української історії від часів України-Руси до XX ст.;
- визначенням економічного чинника як детермінуючого в процесі історичного розвитку.

Спираючись на позитивістську концепцію трактування історичних явищ, М. Грушевський створив власну історіософію і сформував оригінальну схему вітчизняної історії. Головним героєм його історії став народ, як соціальна група, а не форма політичної організації, тобто держава. Відтак, метою історичної науки був не лише опис подвигів героїв, але й пояснення різних сторін життя народу, в тому числі й економічної. Вчений писав про це так: «В теорії признається давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися в тіні поза ним» [1].

Прийняття такої програмної концепції було особливо важливим для історії України, народ якої довгі віки був позбавлений своєї державності. Тому й суттєвішого значення в описі й аналізі історичних явищ набирали факти, що виникали під впливом економічних і соціальних чинників. До того ж, унаслідок чужого панування і поневолення склалася специфічна соціальна структура укра-

їнської нації, в якій соціальні низи (селянська верства) берегли і висловлювали національні ідеї.

Домінуюча роль у дослідженнях ученого випала соціальної та економічної історії. Оскільки українська нація упродовж багатьох століть залишається без своєї державності, під чужим пануванням, то й «політичний фактор сходиться в її історії в цих бездержавних століттях на підрядну роль, попри факторах економічних, культурних, національних» [1].

Учений був добре обізнаний із загальними основами економічної теорії на тогочасному етапі її розвитку. Основою тодішньої економічної науки були ідеї представників класичної школи з критичним ставленням до ідей, створених її попередниками – меркантилістами та фізіократами, а також до поширюваних тоді соціалістичних ідей і поглядів.

Згідно з класичною економічною теорією, М. Грушевський вважав, що джерелом багатства, а отже, й економічного розвитку є людська праця в поєднанні із засобами природи. Третім чинником є капітал, або нагромаджене багатство.

М. Грушевський вважав, що люди прагнуть до задоволення своїх потреб коштом найменшого зусилля, а історичний розвиток поділяється на три цивілізації:

1) ловецько-збирацьку, в якій джерелом задоволення людських потреб є блага, дані безпосередньо природою;

2) рільничо-промисловою, в якій люди, що вели осілий спосіб життя, при застосуванні сил і засобів природи примножували блага;

3) світову цивілізацію, яка спиралася на те, що люди черпали користь з обміну, тобто торгівлі (поділу праці) [2].

Ця схема є свідченням того, чому М. Грушевський велику увагу приділяв торгівлі (внутрішній і зовнішній) як головному елементу і чиннику загального розвитку.

Досліджуючи суспільно-економічний розвиток, Грушевський брав до уваги класичну формулу трьох факторів виробництва: землі, праці й капіталу. Він лише дещо

інакше їх називав, пишучи так: «Дві великі сили в життю кожного народу – народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу й утворили першу підставу дальшого розвою його. Навіть у пізніших, тим більше – в початкових стадіях народного життя оба ці елементи являються діяльними творчими силами – територія так само як народність. Не тільки фізичні обставини даної території, а й ті політичні та культурні впливи, відносини сусідства, культурні вклади в землю попередніх насельників і останки їх, що примішуються до нової колонізації – все це многоважні сторони, якими територія могутньо впливає на дальшу історію народу» [3].

Із наведеної цитати випливають два головні чинники – народність, тобто населення (людність), або фактор праці, та територія, тобто земля з усіма фізичними властивостями природного середовища. Пізніше, на вищій стадії розвитку, зазначені два чинники доповнюються ще й іншими.

Крім трьох основних факторів виробництва, вчений виокремлює ще ті, які посилюють динаміку розвитку і прогресу, а саме міжсусідські відносини, серед яких і міжнародні економічні відносини, та політичні впливи включно з економічною політикою держави.

М. Грушевський підкреслює вирішальну роль для еволюції українців території, землі, географічного середовища. Він пише: «Географічні прикмети краю і дані ними відносини сусідства фатально налягли на всю політичну долю українського народу і тяжко відбилися на його культурнім і національнім життю» [3, с. 14–15].

Невичерпні багатства природи і необмежені можливості привернули до українських земель найрізноманітніші племена кочівників та войовничі орди грабіжників. З одного боку, земля була важливим засобом національного багатства, джерелом задоволення потреб місцевого населення, а з іншого – причиною постійних конфліктів. Це значно гальмувало суспільно-економічний та національно-культурний розвиток.

Не менш вичерпно представлений М. Грушевським другий чинник суспільно-економічного розвитку – людський – в аналізі колонізаційних процесів українських земель, починаючи з праісторичних часів аж до XIX ст. На цьому довгому часовому проміжку змінювалися періоди напливу і відпливу людності, періоди спустошень і повторної колонізації. Учений не шкодує яскравих барв для висвітлення трагічної дійсності: «В сих флюктуаціях згинула страшенна маса народного капіталу. Величезна маса народу не могла віками піднятися над примітивними клопотами про охорону свого існування та створення найелементарніших підстав економічного життя» [3, с. 15]. Кожна нова колонізація була пов'язана з великою кількістю нових господарських упорядкувань спустошених грабіжницькими нападами земель, що гальмувало нагромадження капіталу і перехід до вищих форм організації суспільно-економічного життя. Запізнення в суспільно-економічному та політичному розвитку було причиною слабкості держави, яка ставала легкою здобиччю для сусідів.

У контексті торговельного обміну М. Грушевський аналізує третій чинник – капітал, нагромаджене багатство, без якого неможливий жодний прогрес чи перехід до нових форм устрою, до вищої стадії цивілізації.

На його думку, торговельний обмін у період становлення нової політичної системи, в період народження давньоруської державності, був силою, що рухала вперед. «Торгівля допомагала збирати засоби, капітали в їх тодішніх формах і давала імпульс до творення нових форм суспільного ладу, нових відносин суспільних і політичних» [3, с. 397]. Не дивно, що український історик негативно оцінював уведені пізніше обмеження торговельного обміну як такі, що не сприяли акумуляції капіталу.

Описуючи економічні причини і наслідки занепаду давньоруської державності, М. Грушевський особливо підкреслює грабіж чужинцями нагромадженого національного багатства: «Вищі, культурніші верстви і нагро-

маджені ними культурні засоби, капітал і нерухомий маєток, природні багатства краю і вищі форми хазяйства – все опинилося кінець кінцем у чужеродних господарів, володарів краю, а по стороні українській зісталася гола народна маса – поневолена, позбавлена всяких економічних і культурних засобів, усяких політичних і горожанських прав» [3, с. 15].

Михайло Грушевський аналізував явище дестабілізації грошової системи в XVI та XVII століттях і великі коливання цін, які збільшували ризик торговельного обміну і послаблювали його.

До флуктуації цін призвів, перш за все, приплив золота до Європи після відкриття і поступового поневолення Американського континенту, а також зростання попиту на продовольчі й інші продукти, викликане приростом населення та розвитком промисловості й урбанізацією в Західній Європі. Грушевський звернув увагу на проблему загального «псування» крайової монети через зменшення в ній вмісту золота або срібла. Гірша монета – згідно з правилом Грешама – витісняла з ринку кращу монету, яку продавали за кордоном як товар.

М. Грушевський наводить таблицю зростання цін на різні товари, звертаючи одночасно увагу на той факт, що навіть автори економічних досліджень «не схотіли додати зросту цін сільськогосподарських продуктів. Натомість дуже вболівали з приводу піднесення в такій самій пропорції цін ремісничих виробів, вимагаючи інтервенції територіальних влад (воєвод). Та гальмування зросту цін тільки адміністративними засобами не можна було виправити становища, якщо не буде підтримки розвитку торгівлі і промисловості» [4, с. 86–90].

М. Грушевський досліджував організаційні форми торгівлі – торги і ярмарки, які з'явилися разом із містами. Він визнавав їх велике значення в розвитку торговельного обміну, як і в піднесенні рівня національного господарства. Одночасно критично оцінював той факт, що в «часах загальної регламентації, в добі привілеїв і заборон

міське життя на Україні підпадає дуже сильній урядовій регламентації» [4, с. 90–96]. Цікаво, що вчений засуджував магдебурзьке право за те, що воно розривало органічний зв'язок міста з навколишньою територією.

Аналізуючи сферу виробництва, М. Грушевський найбільше уваги присвятив сільському господарству, а менше – ремеслу і промисловості. Це зрозуміло, адже сільське господарство було основою національного господарства, а всі інші галузі виробництва лише були його доповненням. На основі доступних джерел учений детально висвітлив техніку і технологію виробництва та його структуру. Особливо багато уваги присвятив організації суспільно-економічного життя, зокрема процесу переходу від родової до територіальної організації.

Досліджуючи організацію промислу і ремесла, М. Грушевський підкреслював порівняно високий рівень їхньої спеціалізації й існування певного взаєморозуміння між ремісниками і майстрами вже в XII–XIII століттях, що нагадували пізніші корпорації або товариства. Цеховий устрій він оцінював позитивно як такий, що забезпечував інтереси ремісників та охорону клієнтів перед зловживаннями.

Учений порушив також важливе питання антагонізму між шляхтою і містом, проявом якого була боротьба шляхти проти цехів. Не оминав М. Грушевський й інших конфліктів – національних і релігійних, що впливали на економічні відносини. Він зазначав, що у земельній власності, у ремеслах і торгівлі панувала дискримінація руського і православного елементу, оскільки «схизматиків» або зовсім виключали з участі в купецьких і ремісничих цехах, або допускали їх з усякими перепонами. «Український елемент засуджений на те, щоб животіти по містах у ролі позбавлених всяких прав передміщан, у ролі дрібних перекупнів і «партачів», погорджуваних і недопущуваних до ніяких корисніших і поважніших підприємств» [4, с. 139].

Одна зі споконвічних проблем у теорії економіки, а тим паче в економічній політиці – знайти «золоту середину» між повною економічною свободою та державним протекціонізмом – була віддзеркалена і на сторінках «Історії України-Руси». Її автор зазначав, що вже на світанку формування давньоруської державності мало місце поєднання інтересів купецької верстви з інтересами державної влади, а державна політика слугувала торгівлі. Київська держава охороняла своїх купців та їх інтереси, організовуючи походи на Візантію й укладаючи договори, у яких справи торгівлі займали провідне місце. Цілям гармонійного розвитку економічного життя слугувала також внутрішня правова регуляція, започаткована «Руською правдою».

Михайло Грушевський був не тільки істориком, але й політиком. Його погляди на економічну політику найповніше подано в збірнику статей, опублікованих у різних видавництвах у 1917–1922 рр.

Основна концепція М. Грушевського після проголошення незалежності 22 січня 1918 р. – заперечення московської орієнтації та заміна її, з одного боку, західною, а з іншого – чорноморською. «Історичні умови життя, – писав він, – орієнтували Україну на Захід, географічні орієнтували й орієнтують на полудня, на Чорне море» [5, с. 144].

Свою думку вчений обґрунтовує зауваженням, що український народ належить до європейської культури не лише силою історичних зв'язків, але й своїм національним характером. Політична орієнтація в будь-якому одному напрямку означала б замкнути себе виключно в обмеженому колі інтересів, відносин і взаємних зв'язків. Чорноморська політика, на його думку, повинна прямувати до економічної співпраці й інтеграції держав, що розташовані над Чорним морем, і бути початком спрямування до остаточної мети, якою в майбутньому повинна стати світова федерація держав.

Найпершим завданням у процесі побудови української державності М. Грушевський вважав розв'язання

питання браку фахових кадрів технічних та економічних працівників. Він цінував людей, добре підготовлених до практичної діяльності – адміністраторів, фінансистів. Наступною потребою у розбудові державності, на його думку, була розбудова технічної інфраструктури та модернізація різних галузей економіки з одночасною спеціалізацією та концентрацією виробництва. В обох випадках учений мав великі надії на співпрацю із Західною Європою та Північною Америкою. «Ся країна, – говорив про Сполучені Штати Америки, – для нашої будущини, безсумнівно, матиме величезне значення, – і своїми незвичайними фінансовими та технічними засобами, і теж як школа для наших людей, будучих поколінь наших техніків, економістів і суспільних робітників» [5, с. 150].

Найважливішим завданням у сільському господарстві М. Грушевський вважав прийняття такого закону про землю, «який в національній бібліотеці займе місце поруч із «Кобзарем» Т. Шевченка». Вбачаючи в чужомовному елементі міст вогнище антиукраїнських настроїв, за головну силу й основу суспільної структури вважав селянську верству [5, с. 164].

Прийнята М. Грушевським концепція суспільно-економічного ладу спиралася на принципи буржуазної республіки з послідовним розвитком демократизму, з можливим наближенням до соціалістичного ладу. Історик водночас відкидав політику вільної гри ринку за принципом «laissez faire, laissez passer», відстоюючи необхідність охорони прав та інтересів слабших членів суспільства.

Новий економічний лад, на його думку, повинен розвиватися в напрямку створення умов, що стимулювали б активну діяльність, а не впливи рантьєрів-капіталістів, із метою зростання ефективності виробництва й одночасно рівномірного розподілу суспільного продукту [5, с. 170].

М. Грушевський, згідно з духом того часу, визнавав вирішальну роль держави у регулюванні соціальної сфери, ідеалізуючи соціалізовану державу.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте особливості методології досліджень М. Грушевського.
2. Прокоментуйте вислів М. Грушевського про те, що «політичний фактор сходить в історії в сих бездержавних століттях на підрядну роль, попри факторах економічних, культурних, національних».
3. Перелічіть чинники джерел багатства за М. Грушевським.
4. Охарактеризуйте етапи розвитку людства, сформульовані вченим.
5. Проаналізуйте роль торговельного обміну в економічній історії України.
6. Охарактеризуйте основні напрямки побудови української державності, запропоновані М. Грушевським.

Завдання для самостійної роботи

- Поясніть, використовуючи «Історію України-Руси» М. Грушевського, як саме відбувався вплив торгівлі на нагромадження капіталу й соціально-економічний розвиток українців.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Літературна Україна. – 30.V.1991. – С. 7.
2. George H. Nauka Ekonomii Politycznej / H. George. – Poznań, 1904. – S. 291–293.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. I / М. Грушевський. – Львів, 1907. – С. 170.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. Ч. 1 / М. Грушевський. – Львів, 1907. – С. 150.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – Київ, 1991. – С. 144.

6. Грушевський М. Автобіографія / М. Грушевський // Наука і культура. Україна. Щорічник. – Київ, 1889. – Вип. 23. – С. 204.
7. Заброварний С. Економічні погляди Михайла Грушевського [Електронний ресурс] / С. Заброварний // Український історичний збірник. – 2008. – Вип. 11. – С. 352–368. – Режим доступу : dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10528.
8. Прицак О. Історіографія Михайла Грушевського / О. Прицак // Грушевський М. Історія України-Руси. Т. I. – Київ, 1991. – С. XLIV.
9. Рибалко О. З науково-організаційної діяльності Михайла Грушевського / О. Рибалко // Старожитності. – 1991. – № 7. – С. 8.

ІДЕЇ ДМИТРА ДОНЦОВА ПРО ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Дмитро Донцов

*«Світ належить до тих, які
вміють хотіти».*

*«Лиш плекання зовсім нового
духу врятує нас».*

Д. Донцов

Факти життя та творчості

Дмитро Донцов (1883–1973 рр.) – видатний громадський діяч, політик, публіцист, теоретик українського націоналізму.

Народився у Мелітополі в сім'ї купця II гільдії Івана Дмитровича Донцова. Мав п'ять братів та сестер. Початкову освіту здобув у Мелітопольському реальному училищі (1900 р.) та Царськосільській гімназії (1902 р.). Навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету (1902–1907 рр.), факультеті правничих та суспільно-політичних наук Віденського університету (1908–1911 рр.), відділі права і політичних наук Львівського університету (1911–1914 рр.). 4 липня 1917 р. отримує диплом доктора права Львівського університету.

Правові та політичні погляди Д. Донцова починають формуватися під час навчання у Петербурзі, де він зближується з українською громадою, вступає до петербурзької організації Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). У цей час знайомиться з роботами Миколи Міхновського, зокрема з книгою «Самостійна Україна», виступає з промовами. Донцова вперше заарештовують, але за місяць звільняють за амністією, що дає йому можливість продовжити навчання.

Наприкінці 1907 р. Д. Донцов переїжджає до Києва, стає членом Київського комітету УСДРП. У Києві його заарештовують удруге. Після 8 місяців перебування у в'язниці зусиллями сім'ї його звільняють. У 1908 р. мав відбутися третій арешт, але Дмитра попередили, й він їде до Австро-Угорщини.

Під час Першої світової війни Д. Донцов стає першим головою Спілки визволення України, очолює Українське пресове бюро в Берліні, Бюро національностей Росії у Берні. У 1918 р. за Гетьманату він працює головою Українського телеграфного агентства. У 1919–1921 рр. стає членом української дипломатичної місії у Відні, керівником пресово-інформаційного відділу при дипломатичній місії у Швейцарії.

Із 1922 до 1939 рр. мешкає у Львові, займається видавничою справою, видає часописи «Літературно-науковий вісник», «Заграва», «Вісник літератури, політики і науки». Тісно спілкується з майбутнім керівником ОУН Є. Коновальцем. У 1922–1923 рр. намагається утворити Партію народної роботи, що має націоналістичне спрямування. Але згодом вирішує припинити активну участь у політиці й зосередитися на науковій та видавничій діяльності.

На початку Другої світової війни, 1 вересня 1939 р., Д. Донцова заарештовано польською поліцією й кинута у концентраційний табір Береза Каргузька, де він перебував до капітуляції Польщі. У 1940–1945 рр. живе і працює у Празі. Після закінчення Другої світової війни спочатку оселяється у Парижі, а потім через Велику Британію та США у 1947 р. емігрує до Канади. Там він викладає українську літературу, політику, право в Монреальському університеті.

Помер Дмитро Донцов 30 березня 1973 р. Похований у США.

Праці Д. Донцова, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Історія розвитку української державної ідеї» (1917 р.);
- 📖 «Мазепа і мазепинство» (1919 р.);
- 📖 «Підстави нашої політики» (1921 р.);
- 📖 «Націоналізм» (1926 р.);
- 📖 «Дух нашої давнини» (1944 р.);
- 📖 «Хрест проти диявола» (1948 р.);
- 📖 «Правда прадідів Великих» (1953 р.);
- 📖 «Московська отрута» (1955 р.);
- 📖 «За яку революцію» (1957 р.);
- 📖 «Дві літератури нашої доби» (1958 р.);
- 📖 «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961 р.);
- 📖 «Хрестом і мечем» (1967 р.);
- 📖 «Клич доби» (1968 р.).

Економічний даробок

Для Д. Донцова була характерна еволюція поглядів від марксистського визнання визначальної ролі матеріальних чинників у суспільному житті до уявлень про виключний вплив духовних, волюнтаристських, ірраціональних чинників національного і державного будівництва.

Хоча у творчості Д. Донцова відсутні роботи, повністю присвячені економічним проблемам, але важливі ідеї щодо ролі економічних аспектів життя та розвитку суспільства знаходимо в різних його працях, присвячених іншим важливим проблемам. Зокрема, в роботі «Дух нашої давнини» містяться важливі ідеї щодо категорії «власність» на виробничі ресурси. Д. Донцов розглядає власність як таку, що втрачає сенс поза зв'язком із категоріями «влада» та «національна приналежність». Матеріальний добробут він трактує як явище, яке без провідної ідеї творення національної держави спричиняє лише залежність народу й провідної касти від інших народів. Д. Донцов зазначає: «Скінчилося це так, як мусило скінчитися: захоплена ідеєю загального добробуту вона (інтелігенція) мусила скінчити рабством» [1].

До землі вчений ставиться не просто як до виробничого ресурсу («земля як лан»), а як до місця боротьби й утвердження свого народу («степ лицарів»). Він усвідомив необхідність поєднання цих двох ставлень до землі: ставлення «гречкосіїв» та ставлення «провідної касты» [1].

Д. Донцов засуджує хибне й шкідливе твердження про те, що «маса не цікавиться тим, хто буде на Україні королем, гетьманом чи губернатором, вона цікавиться тим, кому буде належати земля і фабрики, та на якій мові на тій землі та фабриках розмовлятимуть» [1].

У своїх ранніх роботах учений ототожнював розвиток української державної ідеї з розвитком власне вітчизняної державності від Галицько-Волинського князівства до XX ст. А українську державну ідею (die ukrainische Staatsidee) трактував як ідею незалежної держави (die Idee eines unabhängigen Staates) [2; 17]. «Об'єктивізувати»

цю ідею можливо лише через перетворення народу, «етнографічної маси» в політичну націю, свідому власних цілей та історичної місії.

Соціальною верствою, здатною нести на «своїх плечах» українське державне будівництво, Д. Донцов у 1921 р. вважав селянство, яке саме й уособлювало для нього «геній української нації», поєднувало «глибоку мудрість селянина з його вродженою шляхетністю» на протигагу українській інтелігенції, яка виявилася неспроможною підтвердити своє призначення бути «інтелектом країни» [4, с. 127]. Якщо у «Підставах нашої політики» він ще намагався обґрунтувати «дійсні корені» української ідеї, знайти соціальну верству, яка б її персоніфікувала, то у роботі «Націоналізм» акцентує увагу на суб'єктивних, вольових, волюнтаристських засадах національної справи. Це дало підстави С. Ленкавському, відомому автору «Декалогу українського націоналіста» (1929 р.) зауважити, що Донцов, зрештою, виробив нову психологічну систему з філософським та релігійним забарвленням, а не наукову доктрину [8, с. 235].

Такий психологічний суб'єктивізм став вимушеною реакцією Д. Донцова (як і незалежно від нього В. Липинського) на реальний перебіг подій у середині 20-х рр. ХХ ст., коли вже не залишалось раціональних підстав для сподівань на швидке повалення більшовизму й відтворення незалежної Української держави. Саме «вольовий потяг» свідомої меншості мав компенсувати, за його уявленнями, відсутність масового національного руху, виправдати сенс його власної діяльності та діяльності невеликої групи однодумців, які опинилися в далекій екзилі.

Національна ідея як духовна категорія, а не «віра в силу розуму, в непорушність законів суспільного розвитку» стає для нього провідним об'єктом не стільки наукового аналізу, скільки чуттєвого осягнення. Д. Донцов свідомо ігнорував об'єктивні закони суспільного розвитку саме тому, що ці закони, точніше, висновки з них, були несумісними з будь-якими сподіваннями на кінце-

вий успіх у справі його життя – побудові Української держави.

Д. Донцов звертається до ролі ідеї (за його словами, «ідеального гурту» на відміну від гурту реально існуючого) у суспільному житті. Він вважав, що ідея у формі «громадської думки» є планом, який повинен бути втілений в урядових установах [3, с. 213]. «Романтичні ідеї», що становлять «загальний ідеал», вищий за особисті інтереси, він поєднує з ілюзіями, легендами або міфами, у формі яких ідеї часто з'являються в історії нації. Більшість великих подій минулого, цитує Д. Донцов французького соціолога Ж. Гюї-Грана, здійснилися під впливом фантомів і тому «ілюзіонізм» (ірраціональне, надзмістовне, що протиставлено конкретному, змістовному) він вважає однією зі складових національної (революційної) ідеї [3, с. 186, 188].

Із цих його міркувань логічно випливає принципове відсторонення й майже суцільне заперечення раціональної природи національної ідеї, а водночас і «наукового квієтизму», тобто віри у непорушні суспільні закони [3, с. 17], які він називає «кайданами» для національної волі [3, с. 19].

Д. Донцов шукає підтримки в О. Шпенглера, книгу якого «Сутінки Європи» вважає «почитною» [3, с. 28]. Він намагається спертися на авторитет німецького вченого, коли критикує «старосвітські» погляди сучасних йому українських авторів за їх визнання першості «матеріального», «розумового», «реального» чинника порівняно з «активно творчим чинником підсвідомого, ірраціонального», «чинником волі» [3, с. 28]. Спонтанну енергію сильних народів, «відвагу шляхетних рас» Д. Донцов за Шпенглером вважає виразом «духу окцидентальної цивілізації», генієм «фавстівської людини», яку вирізняє від інших свідомою й активною рішучістю до загального (не скороминущого) самоутвердження [3, с. 219]. Такий дух, як ознака європейського світогляду, суперечить азійському або індійському сприйняттю долі як невідвортної зовнішньої сили [3, с. 220].

Донцов охоче цитує тезу Шпенглера про те, що «нація, як усі великі символи культури, це внутрішнє посідання немногих людей» [3, с. 212]. У такому суб'єктивному контексті організаційна справа – «організовувати незорганізоване» – є для ідеолога набагато менш привабливою, ніж трактування бажання і волі як «правдивої сили в емоційнім світі» [3, с. 221, 223].

Д. Донцов окреслив каркас «української ідеї». Він відштовхнувся від учення Фіхте про спосіб кристалізації будь-якої ідеї та форму її об'єктивізації, що виявляється в переведенні «наших підсвідомих хотінь на ясну мову понять». Кожна національна ідея, в тому числі й українська, складається з двох частин, а саме «з ясно зформульованої мети, з образу ідеалу, до якого стремить національна воля, і з самої волі, з чуттєвої сторони, з національного «еросу», емотивності» [3, с. 224].

Національну ідею він розуміє як «велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного», без якої Україна приречена залишитися «нацією уярмленою», провінцією, «народом з роздвоєною душею, що не в стані витворити збірної волі». Такою ідеєю, на його переконання, «може стати в нас ані всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея, щоб гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ» [3, с. 242–243].

Дмитро Донцов розглядав національну ідею як провідну тему власної літературної творчості, а її утвердження в реальному житті – як власну місію у світі. Проте він не залишив ані систематичного викладення своїх поглядів, ані точного визначення термінів і понять, що вживались.

Д. Донцов, говорячи про зовнішні, раціональні умови національної справи в Україні, скоріше за все просто сплачував данину соціал-демократичним уподобанням молодості. Пізнішим відлунням таких настроїв стало його наполегливе, майже несвідоме, бажання підвести під власну ірраціональну, волюнтаристську концепцію логічне підґрунтя у вигляді нескінченних посилянь на відпо-

відні західноєвропейські авторитети. Як теоретик «чинного націоналізму» він, можливо, не досяг успіху, але як ідеолог, як переконаний у правоті власної справи агітатор, свою місію виконав.

Після оприлюднення роботи «Націоналізм» у 1926 р. досягнення провідної ролі національної ідеї як критично важливого чинника державотворення в умовах фактичної відсутності інших об'єктивно необхідних засад державного будівництва стало загальновизнаним спочатку для української діаспори, а потім, із набуттям Україною незалежності в 1991 р. – і для вітчизняної громадськості.

Запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте еволюцію поглядів Д. Донцова у визначенні ролі головних чинників суспільного розвитку.
2. У чому полягає суть категорії «власність» у вченні Д. Донцова?
3. Охарактеризуйте значення матеріального добробуту для творення національної держави.
4. Що означає визначення вченого «земля як лан» та «степ лицарів»?
5. Яка соціальна верства і чому, на думку Д. Донцова, є головною в будівництві Української держави?
6. Визначте особливості теорії «чинного націоналізму» Д. Донцова.

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у роботі Д. Донцова «Дух нашої давнини» обґрунтування того, що економічний розвиток без національного втрачає сенс.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – 2-ге вид., стереотип. – Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. – 568 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини. Історія філософії України. Хрестоматія : [навч. посіб.] / Д. Донцов ; упоряд-

- ники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – Київ : Либідь, 1993. – С. 434–454.
3. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – Вінниця, 1917 (репринт). – Київ : «Знання», 1991. – 48 с.
 4. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Львів : Нове життя, 1926. – 255, xv с.
 5. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. – Відень : Видавництво Донцових, 1921. – 210 с.
 6. Ендик Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму / Р. Ендик. – Мюнхен : Українське вид-во, 1955. – 176 с.
 7. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний погляд [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Київ, 2003. – 67 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>.
 8. Лісовий В. С. Драгоманов і Донцов / В. С. Лісовий // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 83–101.
 9. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / М. Мандрик ; передмова В. Вериги. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.
 10. Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму / М. Сосновський. – Нью-Йорк–Торонто : Trident International, Inc., 1974. – 419 с.
 11. Чугуєнко М. В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.12 [Електронний ресурс] / М. В. Чугуєнко. – Харків, 1998. – 16 с. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/1998/98cmvidd.zip>.
 12. Шліхта І. В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 [Електронний ресурс] / І. В. Шліхта. Київ, 2005. – 18 с. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05sivtun.zip>.

**ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО**

В'ячеслав Липинський

«Патріотизм, на якому будуються держави і нації, – це віра, це спокій душі, а не бізнес з надією на «добрі проценти» і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби».

В. Липинський

Факти життя і творчості

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931 рр.) – історик, філософ, публіцист, ідеолог українського консерватизму. Народився у селі Затурці (тепер Волинська обл.). Походив зі старовинного шляхетського роду.

Навчався в гімназіях Житомира, Луцька, Києва. Під час навчання в Першій Київській гімназії вступив до Української громади, з чого й почалася його діяльність, спрямована на побудову Української незалежної держави.

Вищу освіту здобув у Краківському та Женевському університетах.

В'ячеслав Липинський – один з організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917 р.). Був послом уряду гетьмана Скоропадського та УНР у Відні в 1918–1919 рр. Із червня 1919 р. перебував у еміграції.

Був фундатором і членом Українського наукового інституту в Берліні та дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Києві.

В. Липинський – засновник та ідеолог нового українського монархізму, обґрунтуванню якого присвятив свою найвідомішу публіцистичну працю «Листи до братів-хліборобів».

Одним із перших В. Липинський обґрунтував необхідність побудови Української держави. Він доводив залежність інтересів народу від того стану, в якому ця держава перебуває.

Праці В. Липинського, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Данило Братковський» (1909 р.);
- 📖 «Генерал артилерії Великого Князівства Литовського» (1909 р.);
- 📖 «Шляхта на Україні» (польськ., 1909 р.);
- 📖 «Аріянський соймик в Киселені в маю 1638» (1910 р.);
- 📖 «Z dziejw Ukrainy» (1912 р.);

- 📖 «Україна на переломі 1657–1669» (1920 р.);
- 📖 «Покликання «Варягів» чи організація хліборобів» (1925 р.);
- 📖 «Лист до братів-хліборобів» (1926 р.);
- 📖 «Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року» (1928 р.).

Економічний доробок

В. Липинський вибудовував свою концепцію української державності, використовуючи різноманітні соціологічні, історичні, політологічні методи дослідження.

Найважливішим твором В. Липинського є «Листи до братів-хліборобів». Центральною темою цього твору, як і всієї творчості Липинського, є побудова Української самостійної держави та організація суспільства. Автор трактує державу як перманентну й абсолютну вартість та найвищу форму організації суспільства у розвинених народів, включно з українським.

У «Листах до братів-хліборобів» В. Липинський визначає три основні ідеї і три методи організації для розв'язання проблем українського державного будівництва, що існують у новітню добу: 1) демократія з республікою; 2) охлократія з диктатурою; 3) класократія з правовою – «законом обмеженою і законом обмежуючою» – монархією.

Саме аналізу цих політичних ідей та методів організації державного будівництва, а також можливості застосування їх у реальних умовах України присвячена ця праця вченого.

В. Липинський вважає, що лише третя із зазначених форм організації суспільного життя є придатною для України, вказуючи на негативні сторони двох перших. Аналізуючи переваги і вади демократичної республіки, він називає вибори до демократичних парламентів політичною бутафорією, коли долю країни вирішує кількість голосів виборців.

«Не демократ я тому, – зазначає у вступі до своєї праці «Релігія і церква в історії України», – що не визнаю за на-

родом нічим не обмежених, самодержавних, суверенних прав так само, як не визнаю і нічим не обмеженої, самодержавної монархістичної влади... І не вірю в те, щоб правда і добро ішли від розпалених агітаторами хвилевих пристрастей випадкової арифметичної більшості, а навпаки вірю в досвід історії людства, який вчить, що всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» [3].

Обґрунтовуючи ідею про неможливість побудови демократичного суспільства в Україні без попереднього етапу монархічного правління, Липинський звертається до досвіду демократії у Сполучених Штатах Америки. Там, на думку вченого, демократичний республіканський лад не проявляє своїх негативних якостей тому, що правляча американська еліта спирається на стару монархічну консервативну традицію, і що брак монархії вона надолужує зміцненням політичної влади президента.

Під охлократією Липинський розуміє такий суспільно-політичний лад, де активна меншість твориться шляхом організації різнокласових елементів в одній верстві, яка необмежено панує над даним громадянством. Наприклад, царська бюрократія, комуністична партія, фашистська партія, пілсудчики тощо. Охлократичний лад, який тримається на насильстві й примусі, на думку вченого, завжди недовговічний.

Класократія, за Липинським, – це такий суспільно-політичний лад, де активна меншість – аристократія, приходить до керівництва шляхом вибору кращих представників різноманітних станів і класів, із яких складається суспільство. До класів, за Липинським, належать: хліборобський (поміщики, селяни, сільські робітники); промисловий (власники фабрик, інженери, робітники); фінансовий і купецький (усі ті, хто живе не з продукції, а з обміну продуктами); комунікаційний (залізничники, шофери, поштарі-телеграфісти тощо); інтелігенція, яка має виконувати функції ідеологічного порядку (духовен-

ство, учителі, письменники, журналісти, адвокати, лікарі тощо). Стани ж охоплюють організаторів і організованих; перші – активна меншість, другі – пасивна більшість. У хліборобів – це поміщики і селяни, у промисловців – власники і робітники, в інтелігенції – церква й університети. Активна меншість – виборна аристократія – обмежує свою владу послухом монархові. Монарх, у свою чергу, обмежується законами, які ухвалюють у законодавчих установах представники класів. Аристократія, за Липинським, – це чинник динамічний, сам витворює, формує і виправдовує своє право на існування, постійно відновлюючи себе в житті держави шляхом залучення до правлячої ролі нових представників різних класів і груп.

Липинський вважає основним завданням державної політики подолання ідейного хаосу, браку організації і дисципліни – усіх тих причин, які не дали свого часу втілитись Українській державі в реальність. «Ми знаємо, – пише він, – що недостача ідеї державної і самопоїдання анархічної провідної верстви погубили Київську і Галицьку Русь, Русь Литовську, Козаччину Українську, врешті, сучасну українську інтелігенцію. І хочаби всією душею держави української, ми хочемо це каліцтво наше вилічити» [4]. Тому всі плани щодо державної незалежності України пов'язані у Липинського з твердим і непохитним утіленням у життя принципу спадкової монархії.

Необхідною умовою створення гетьманської влади Липинський вважав формування в Україні конституційних монархічних інститутів, досягнення згоди самих українців із національними меншостями, що проживали на її території. Зміст політичної концепції вченого, яка витворила новий консервативний напрямок в українській політології, складають державницькі монархістські погляди в поєднанні із засадами християнства, етики й консервативної ідеї.

В. Липинський у своїй концепції української монархії обґрунтовує необхідність п'яти основних підвалин, на

яких ця монархія має засновуватись: 1) аристократія; 2) класократія; 3) територіальний патріотизм; 4) український консерватизм; 5) релігійний етос. Ці п'ять пунктів учений визначає, спираючись на проведену ним диференціацію типів державного будівництва, відмінність між націоналізмом «творчим і руйнуючим», націями «по-неволеними і недержавними».

Майбутня Українська держава, за Липинським, це – незалежна діличного (спадкового) характеру з обов'язковою передачею успадкованої гетьманської влади. Гетьман уособлює державу і є своєрідним «національним прапором», найвищим символом держави. Гетьманська влада спирається на традиції, започатковані ще Б. Хмельницьким. Навколо гетьмана об'єднується вся Україна, і його існування дає можливість співпрацювати в ім'я добробуту держави різним політичним угрупованням. «При монархії, – зазначає вчений, – найвище місце репрезентації держави зайняте раз і назавжди гетьманом. Ніхто з монархістів на це найвище місце претендувати не може. Тому кожен скеровує свою увагу ... щоб вище місце здобути найкращим виконанням покладених на нього обов'язків» [5].

Без гетьманату, здатного примирити конфліктуючі політичні угруповання в Україні, кожне з яких вважає, що його позиція єдиноправильна, ці останні, на думку Липинського, «будуть боротися за владу і паплюжити одне одного, як це завжди бувало». Поза тим усім, керувати має національна аристократія, під якою вчений розуміє найкращих людей нації, без огляду на їхнє положення і стан. Це можуть бути представники робітництва, селянства, шляхти, інтелігенції тощо. Найкращі люди нації визначаються на підставі факту, що вони стоять на чолі організаційних (політичних, культурних, економічних) установ нації, що їм належить влада, і що нема серед кандидуючих до влади іншої активної групи нації – такої, яка була б від них краща та сильніша і тому могла сю пануючу аристократію усунути. Се активно-правляча й

організуюча меншість в нації» [1]. У середовищі аристократії можливі й навіть потрібні групування, різні думки, ідеї, передача фактичної влади з одних рук в інші – у цьому запорука прогресу держави, але над усім тим має возвеличуватись і бути недоторканою влада дідичного гетьмана.

Отже, основним пунктом українського державного будівництва Липинський вважав установаження правової монархії у традиційній формі гетьманату. Така форма державного будівництва, на думку вченого, докорінно відрізняється від московської централізації, яка ще з часів Івана Грозного до новітніх часів спирається на нічим не обмежену владу монарха і терор, а також від польської монархії, де король завжди був маріонеткою шляхти. Така організація державної влади ніколи не дасть можливості першому-ліпшому народному отаманові, як це завжди було в українській історії, звести нанівець всі еволюційні та революційні творення українського народу.

Наріжними пунктами своєї конкретної української політичної програми вчений називає поняття «територіального патріотизму української нації» та «українського консерватизму», які, на його думку, здатні перебороти внутрішні органічні слабкості українства. Українську націю можна найкраще об'єднати на ґрунті територіального патріотизму, тобто пробудження почуття солідарності та єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової приналежності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Україна має стати спільною батьківщиною для всіх своїх громадян – росіян, поляків, євреїв, вірмен тощо. Почуття любові до рідного краю – української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілості, вважає Липинський, – є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що зветься нацією.

Заклик до соціально-класової чи національної нетерпимості, протиставлення українства іншим співмешкан-

цям України, на думку Липинського, – явище глибоко руйнівне. Воно призведе до взаємної ненависті й, у кінцевому підсумку, впаде Божою карою на самих українців, «нищачи будь-які державницькі творення і намагання українського народу».

Аристократія, за Липинським, пов'язана не стільки з українською національністю, скільки з українською державністю. Територіальний чинник відіграє у формуванні аристократії набагато більшу роль, ніж чинник національний. Із цього державного чинника виводить Липинський і поняття патріотизму, визначаючи його як «свідомість своєї території, любов до своєї землі, до всіх без винятку її мешканців» [2]. Він засуджує націоналізм, в основі якого лежить свідомість громади, а не території, почуття спільності з людьми однієї віри й одного стану, хоча б і на чужій території, і ненависті до людей чужої віри і чужого стану, хоча б і на своїй території.

Липинський зауважує, що екстериторіальний патріотизм, який торкається також і чужонаціональних елементів, що заселяють Україну, завжди відігравав деструктивну роль у творенні української державності. «Україна завжди була гніздом, яке постачало фанатиків екстериторіальної віросповідності і становости. Патріотів українських і українського патріотизму історія наша за винятком одиниць і епізодів не знає» [6].

Шукаючи «четвертого шляху» для України поза демократією, більшовизмом і фашистськими диктатурами й інтегральним націоналізмом, В. Липинський сподівався знайти його у конституційній монархії.

Теорія державності, еліт та механізмів суспільно-політичних перетворень В. Липинського мала чималий вплив на погляди українських діаспорних авторів, а поняття територіального патріотизму піднесло концепцію Липинського на рівень кращих зразків європейської політичної думки ХХ ст.

Липинський зазначав, що українська нація має свої проблеми, «хвороби», які треба «лікувати». Він намагається

ся дати «нещадний і можливо вірний діагноз», вважаючи, що головною нашою хворобою є «недержавність».

Учений стверджує, що в нас немає держави не тому, що ми були кимось завойовані, що маємо войовничих сусідів, а тому, що в нас немає бажання мати свою державу, власної організації матеріально й морально сильної державної влади. Тому українці мусять виробити в собі почуття державності. А це непростий процес.

В. Липинський намагався зрозуміти причини української бездержавності, поділяючи їх на дві групи. «Перша: причини статичні, тобто ті умови існування, які ми маємо од природи, і яких по суті змінити не можемо. Друга: причини динамічні, тобто способи нашого ділання в даних нам од природи умовах – способи, які в нашій історії бували кращі і гірші, і які ми розумом і волею, відповідно до наших хотінь та ідей, можемо змінити».

До статичних чинників Липинський відносить насамперед географічне розташування, яке, на його думку, виражається в тому, що Україна знаходиться:

- «на битім шляху між Азією і Європою»,
- «на географічно несталім пограниччю двох ріжних культур: Візантійської і Римської»,
- «без захищених природою границь од сусідніх держав» [1].

Учений констатує, що «з погляду політичного наше географічне положення – найгірше в Європі». Українські землі стають місцем цивілізаційних зіткнень. На них постійно відбувається пересування кордонів між Сходом і Заходом. Липинський писав: «І чи врешті наша многострадницька історія, од початку і по сьогоднішній день, не обертається вся коло одного-єдиного фатального питання: *хто* – кочовник чи хлібороб – переможе у нас? І чи не найбільшою нашою національною трагедією єсть те, що досі не зміг фактично перемогти у нас ані один, ані другий. І чому в результаті на цьому фатальному пограниччю між цивілізацією плуга і цивілізацією степу, всі свої войовничі державні елементи ми досі віддавали ко-

човій Москві, а найбільше культурні верхи елементів хліборобських ми віддавали Польщі?..» А коли Липинський веде мову про кочівників і хліборобів, то під першими варто розуміти мігрантів, «пролетарів», які не прив'язані до своєї землі, а під другими треба розуміти людей, які таку прив'язаність мають і прагнуть розбудовувати й облагороджувати свою землю.

Другою статичною причиною української недержавності Липинський називає «родючу землю і добре підсоння», що багато хто трактує в нас як явище позитивне. Руйнівний вплив цих чинників він убачав у «невпиннім притяганню на нашу землю все нових, ласих на українські багатства, активних завойовників, або – що було гірше, і відбувалось в значно більших розмірах: – в притяганню утікаючих від більше інтензивної праці та шукаючих легкого хліба невойовничих, пасивних елементів».

Тобто Липинський не вважав добрі природні умови позитивним чинником, а, навпаки, негативним. І ця негативність визначалася не тільки і не стільки тим, що на українську землю приходили різноманітні завойовники, скільки тим, що вона розбещувала людей. «Легкість життя з дуже сприяючою людині природою, – писав мислитель, – розвивала в людях, які кілька поколінь прожили на Україні, лінивість і нездатність до постійного, довгого і методичного зусилля. Внаслідок цього вироджувались і не могли розвиватись такі політично творчі організаторські прикмети, як дисципліна, послух, громадська солідарність, здатність до жертв і самопожертви». А саме це, на думку Липинського, є одним із найважливіших чинників, що визначає нашу бездержавність. Чи не варто нам серйозно задуматися над цими словами?

Третьою статичною причиною бездержавності він вважає «неусталеність раси». Мається на увазі те, що в Україні неодноразово відбувалося змішування етносів, починаючи з найдавніших часів, коли тут проживали різні племена. Липинський вважав, що «єдності расової не було у нас ані між нашими завойовниками, ані між

тими масами, які вони завойовували і якими правили. Звідси расова неоднорідність на Україні трьох основних політичних типів: – войовника-продуцента, войовника-непродуцента і невойовника – та стихійний нахил цілого нашого громадянства до роздвоєності і взаємної ворожнечі». Тому «основною прикметою українських людей єсть повний брак патріотизму і зненависть до своїх власних земляків».

Четвертою і останньою статичною причиною нашої недержавності Липинський вважав перевагу «в нашому характері емоціональності (чутливості) над волею та інтелігентністю». На цю рису українського національного характеру вказували різні дослідники. Але якщо вони ставилися до неї позитивно чи нейтрально, то, як бачимо, ставлення Липинського було різко негативним. «Надмірною чутливістю, – писав він, – при пропорційно заслабій волі та інтелігентності, пояснюється наша легка запальність і шкоро охолоджування; пояснюється теж draжливість на дрібниці і байдужість до дійсно важких річей, яких розрізняти від дрібниць ми не вміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародніми» співами проходять так само скоро і несподівано, як скоро і несподівано вони появляються».

На думку Липинського, статичні причини нашої недержавності, визначені, передусім, геополітичним становищем, ліквідувати ми не можемо. Проте в наших силах звести до мінімуму злі наслідки цих причин. Так, пограничне становище України між Європою та Азією можна нейтралізувати «доброю організацією нашої відпорної сили збройної, матеріальної, державної». На жаль, ця думка практично повністю ігнорувалася багатьма українськими очільниками.

Щодо шкідливих наслідків родючості землі й сприятливих природних умов, то їх можна компенсувати інтенсифікацією праці. Шкідливі політичні наслідки нашої расової неоднорідності варто надолужувати «свідомістю

необхідної нам для нашого суспільного життя на спільній землі єдності політичної, територіальної». Зрештою, нашу українську емоційність можна компенсувати «організованим і сталим виховуванням в наших людях від ранньої молодости, бракуючих їм в потрібній мірі, розуму та волі». Причому, зазначав Липинський, емоційність за відповідного формування може стати «неоціненною творчою силою» [1].

Окрім цих причин, він ще виокремлює причини динамічні, які фактично зводить до однієї – «неуміння українських людей, без огляду на те, за кого вони себе вважають і як вони себе національно називають, здобути та зорганізувати на своїй землі свою власну владу і цю владу своїми власними силами удержати».

Учений наголошував, що «замість способу думання пасивного «фаталістичного», мовляв, Україна сама зробиться, я хотів дати спосіб думання активний, динамічний: що і як ми, українці, повинні робити, щоб була, щоб здійснилась Україна» [1].

Запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте три ідеї і три методи організації українського державного будівництва, окреслені В. Липинським у праці «Листи до братів-хліборобів».
2. Яка із форм організації суспільного життя, за В. Липинським, є придатною для України і чому?
3. Що є наріжними пунктами української політичної програми В. Липинського?
4. Яка роль національної аристократії у політичній програмі В. Липинського?
5. У чому причини української бездержавності, на думку В. Липинського?
6. Дайте характеристику статичних та динамічних причин бездержавності в Україні.

Завдання для самостійної роботи

- Які економічні причини «недержавності» українців визначає В. Липинський у роботі «Листи до братів-хліборобів»?

Список використаних джерел

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ–Філадельфія, 1995. – 470 с.
2. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Київ : Рада, 1995. – 96 с.
3. Галушко К. Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / К. Галушко. – Київ : Темпора, 2002. – 288 с.
4. Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України / М. Гордієнко // Нова політика. – 1998. – № 2. – С.44–48.
5. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 4.
6. Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна [В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна] / Я. Пеленський. – Київ–Філадельфія, 1994. – Т. 1. – С. 15–29.
7. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : [хрестоматія]. – Львів : Світ, 1996. – 800 с.
8. Потульницький В. А. Політична доктрина В. Липинського / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 37–45.
9. Приходько С. М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці XX ст. / С. М. Приходько. – Київ : Стилос, 1999. – 47 с.

**МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ ПРО
СУПЕРЕЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ
ПАНУЮЧОЇ ТА ПІДКОРЕНОЇ НАЦІЇ**

Микола Міхновський

*«Ми сильні нашою любов'ю до
України!»*

М. Міхновський

Факти життя і творчості

Микола Міхновський (1873–1924 рр.) – теоретик українського націоналізму, видатний політичний діяч. Народився в селі Турівка Прилуцького повіту (тоді Полтавська губернія). Батько був сільським священиком, національно свідомою людиною, нащадком старовинних козацьких та священицьких родів. Проводив богослужіння в церкві українською мовою. З дитинства Микола Міхновський виховувався на Шевченковому «Кобзарі» й творах І. Котляревського.

Після закінчення Прилуцької гімназії Міхновський вступив до Київського університету, де вивчав право. Став засновником організації «Братство Тарасівців», світоглядні концепції якого були такими: «Своя Самостійна Українська Держава. Без своєї національної держави ніяка нація не може жити й розвиватися. Не досить культурної праці старших поколінь. Треба перейти до праці активної політичної».

1898 р. Міхновський переїхав до Харкова, де відкрив власну канцелярію. А у 1900 р. він розпочав політичну діяльність, справивши великий вплив на формування Революційної Української Партії (РУП). Брошура Міхновського «Самостійна Україна» стала першим програмовим документом РУП і українського праворадикального руху загалом.

У 1902 р. Микола Міхновський зі своїми однодумцями заснує першу власне українську націоналістичну організацію з виразно ідеалістичною ідеологією під назвою «Українська Народна партія». Одразу зі створенням УНП Міхновський пише «Десять заповідей для УНП».

У 1904 р. Міхновський створює бойове крило партії УНП – організацію «Оборона України», яка після революції 1917 р. взяла активну участь у боротьбі за визволення України. Крім політики Микола Міхновський продовжував займатись адвокатською діяльністю. І у 1906 р. він домогся звільнення братів Олександра і Михайла Шеме-

тів, засуджених до страти. Під час революції 1905 р. УНП організовує осередки серед робітників і закликає народ до повстання: «Ми ідемо до повстання, до оружного повстання за визволення українського народу з-під національного і економічного рабства».

Міхновський та Шемет починають видавати націоналістичну пресу – друкований орган «Самостійна Україна» і селянську газету «Хлібороб». Остання мала на меті національне і соціальне пробудження українського селянства. Але незабаром влада заборонила цей часопис. Через шалений тиск режиму УНП призупиняє відкриту діяльність, а Міхновський повертається до видавничої справи. Упродовж 1912 р. у Харкові він видає газету «Сніп».

Із початком Першої світової війни М. Міхновський перебував на фронті, хоча не воював з ідейних міркувань, оскільки був давнім ворогом Росії. У цей час у нього виникає ідея закласти підвалини майбутньої української армії. Знаючи, якого розмаху і впливу набув легіон Українських січових стрільців (УСС), Міхновський намагався ініціювати створення подібних частин у царській армії. Але на той час цей задум не знайшов належної підтримки.

З ініціативи Міхновського в Києві у березні 1917 р. відбулися три військових віче, останнє з яких ще 11 березня ухвалило рішення про формування першого українського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького. Того ж року було створено товариство «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка» на чолі з Миколою Міхновським.

У вирі громадянської війни М. Міхновський 1920 р. опиняється у Новоросійську. Згодом оселяється на Кубані у станиці Полтавській. У 1924 р. повертається до Києва.

У 1924 р. його було заарештовано ГПУ, проте згодом після допитів відпустили. Міхновський загинув у тому ж році за нез'ясованих обставин. Сьогодні переважає версія про імітацію його самогубства репресивними органами.

Праці М. Міхновського, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Profession de foi молодих Українців» (1893 р.);
- 📖 «Самостійна Україна» (1900 р.);
- 📖 «Десять заповідей УНП» (1903 р.);
- 📖 «Справа української інтелігенції в програмі УНП» (1904 р.);
- 📖 «Основний Закон Самостійної України – Спілки народу українського» (1905 р.).

Економічний доробок

В основу свого вчення М. Міхновський поклав ідею національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу. «Доки ми не збудуємо політичних й державних прав, – наголошував він, – доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечне для панів» [3].

Аналізуючи суспільно-політичне життя українців, автор робить висновки, що головною причиною пригнобленого становища українства є відсутність у нього національної ідеї. Він убачав у націоналізмі велику непоборну силу. «Під її могутим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужими – гнобителями» [4]. М. Міхновський зазначає, що в Україні націоналізм дуже запізнився, українська нація, за винятком її невеликої частини, не є націоналістичною. Вона не володіє могутньою зброєю для захисту своїх інтересів і тому загарбана іншими націями. Лише коли вона візьме на озброєння націоналізм, то подолає усі перепони на шляху до своєї незалежності.

У програмному документі РУП політик стверджував, що тільки держава, наповнена національним змістом, може забезпечити своїм громадянам всебічний духовний розвиток та матеріальний добробут, а державна незалеж-

ність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин.

М. Міхновський також наголошує на необхідності революційної боротьби за здобуття української державності, покладаючи головну роль на молоду українську інтелігенцію. «Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові, і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну». Автор не приховує, що «боротьба буде люта і довга», а «ворог безпощадний і дужий» [5].

Молоде покоління української інтелігенції, на думку М. Міхновського, протиставляє себе середовищу українофілів, які виступали лише за культурну діяльність. Свою позицію вони обґрунтовували тим, що революційна діяльність викличе урядові репресії та переслідування навіть «лояльних» громадян [6]. Показово, що в 1900 р. у Львові на публічному віче українське студентство прийняло резолюцію, у якій, зокрема, стверджується: «1. Що здвигнення самостійної Української держави в етнографічних границях є незмінним і доконечним. 2. Що – затим – всі змагання і всі сили української нації належить справити в напрямі здвигнення власного українського державного організму» [7].

Отже, на зламі XIX–XX ст. трансформувалась українська національна ідея, у формуванні якої провідна роль належала М. Міхновському. Деякі проавстрійські газети спробували висміяти зазначену резолюцію студентства як утопічну. Але у 1900 р. І. Франко у своїй праці «Поза межами можливого» писав: «Ідея національної самостійності в усякім погляді: культурнім і політичним лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливості. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і що більше тільки від нашої згоди на нього буде залежати, чи підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки...» [8].

Коли у РУП перевагу здобули соціал-демократи, М. Міхновський та його однодумці засновують у 1903 р. Українську Народну Партію (УНП). Саме для УНП він складає «Десять заповідей», у яких знову проголошує необхідність створення національної держави та виховання нового типу українця. В «Декалозі» М. Міхновського зазначено, що самостійна, вільна, демократична Українська Республіка є «...національним всеукраїнським ідеалом». Інші положення закликають «...усюди і завжди вживати української мови», «...шанувати діячів рідного краю», не бути байдужими до національних інтересів та не зраджувати їх [9].

Згодом, у 1904 р., УНП створила підпільний загін «Оборона України» – перше українське бойове формування початку XX століття, що стояло на самостійницьких позиціях. Крім згаданих програмних документів, М. Міхновський пише праці «Робітницька справа у програмі УНП», «Справа української інтелігенції в програмі УНП».

М. Міхновський створив перший у XX столітті проект Конституції України – «Основний Закон Самостійної України – Спілки народу українського» (1905 р.).

Наприкінці 1916 р., ще задовго до березневих подій 1917 р., М. Міхновський ініціює і разом зі своїми однодумцями здійснює заходи щодо утворення українського війська.

М. Міхновський неодноразово формулює й обґрунтовує тезу про зв'язок між національним та економічним поневоленням українців. У роботі «Єдина всеросійська централістична конституція, що пропонують московська демократія і ліберали, не є в інтересах українського народу» містяться такі ідеї.

«Московська нація добре розуміє ті вигоди, які вона має через своє панування: уся промисловість і торгівля української території в її руках, великі обшари земельної посілості, увесь уряд, фахи – теж її власність». У роботі «Не існує і не може існувати спільної державної конституції для нації пануючої і поневоленої...» розкрито важливі причинно-наслідкові зв'язки, а саме:

- найглибша економічна причина воєн – це загроза реалізації економічних інтересів пануючих верств суспільства пануючої нації: «Треба московським промисловим рабам збувати свої товари в Маньчжурію, Китай і на Схід взагалі – треба московським промисловцям монополізувати торгівлю з Китаєм, зі Сходом – і того досить, щоб розпочати війну»;

- причина вищої частки безробітних серед українців – неорганізованість, аутсайдерські позиції на ринку праці. «Московський робітник стає аристократом щодо робітника-українця, безсилою, неорганізованого, неспівомого, який, певна річ, не здатен боротися зі своїм могутнім конкурентом – москалем»;

- частка у володінні землею, а також рівень багатства певного прошарку суспільства є похідним від національної приналежності. За офіційними даними, 75,1% найдрібніших власників землі (до 50 десятин), які склалися саме з українців, після 1861 року володіли лише 3,6% приватної земельної власності;

- земство, як керований неукраїнською державою інститут, стає на українських теренах формою стягнення додаткових платежів та пограбування українців: «Землеробство не менш руйнує добробут українських селян, ніж московський уряд, бо накладає на селян більші податки»;

- економічна корупція набуває специфічних форм у національно пригнобленому суспільстві: «Форми грабування існують легальні й нелегальні... тощо» [5, с. 112].

Запитання для самоконтролю

1. Які провідні ідеї лежать в основі соціально-політичної доктрини М. Міхновського?
2. У чому, на думку М. Міхновського, полягає головна причина пригнобленого становища українства?
3. Проаналізуйте роль держави у вченні М. Міхновського.
4. Охарактеризуйте роль української інтелігенції у розбудові держави.
5. Чому М. Міхновський вважав за необхідне для України створення власних збройних сил?

Завдання для самостійної роботи

- Виберіть із тексту праць М. Міхновського «Самостійна Україна» та «Десять заповідей УНП» положення, що мають економічні причини та / або економічні наслідки. Поясніть свій вибір.

Список використаних джерел

1. Виздрик В. С. Роль Миколи Міхновського у формуванні ідеології українського організованого націоналізму [Електронний ресурс] / В. С. Виздрик. – Режим доступу : vlp.com.ua/files/05_9.pdf.
2. Міхновський М. З закордонної України [Політологія] / М. Міхновський ; за ред. О. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 156.
3. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Матеріали науково-практичної конференції до 100-річчя її видання. – Львів, 2000. – С. 15.
4. Дорот І. Трансформації націоналістичної ідеології в першій половині XX ст. / І. Дорот // Український історичний журнал. – Київ, 2001. – № 6. – С. 110.
5. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції / М. Міхновський. – Київ : МАУП, 2007. – 332 с.
6. Шемет С. Микола Міхновський / С. Шемет // Хлібороб України. – 1925. – Кн. 5. – С. 7.
7. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Том І. – С. 78–79.
8. Франко І. Поза межами можливого: Збірник творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ, 1986. – Том 45. – С. 285.
9. Декалог Миколи Міхновського // Політика і культура. – 2000. – № 2. – С. 45.
10. Єремєєв М. Полковник Коновалець на тлі української боротьби / М. Єремєєв // 36.: Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 147.
11. Історія Українського війська / [І. Крип'якевич, Б. Гнаткевич, З. Стефанів та ін.]. – 4-е вид. – Львів : Світ, 1992. – С. 359.

**ФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ
ТА РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ В ТВОРЧОСТІ
ЄВГЕНА ОЛЕСНИЦЬКОГО**

Євген Олесницький

*«Економічна незалежність є
передумовою всебічного укра-
їнського національного розви-
тку».*

Є. Олесницький

Факти життя і творчості

Євген Олесницький (1860–1917 рр.) – український громадсько-політичний діяч, юрист, економіст, перекладач, публіцист, театральний діяч.

Народився 5 березня 1860 р. у с. Говилів-Великий на Тернопільщині у родині священика. Навчався в Тернопільській гімназії, вступив до товариства «Тернопільська громада».

У 1878 р. Є. Олесницький почав навчання на юридичному факультеті Львівського університету. В цей час захопився журналістською та літературною діяльністю, писав вірші й публікував їх у періодичних виданнях. Перекладав польських, німецьких і російських авторів. Проживав у Львові, Стрию та Відні. Мав адвокатську практику, публікувався у галицьких періодичних виданнях. Із 1888 р. редагував журнал «Правда». Упродовж 1885–1895 рр. був членом редакційної колегії газети «Діло». Відомий як один з організаторів видавничої справи в Галичині.

У 1889 р. разом із К. Левицьким та А. Горбачевським розпочав видання журналу «Правнича часопись».

Був активним діячем «Підгірської ради», філії «Прогресу», а з червня 1892 р. – її головою. У 1894 р. заснував «Руську задаткову касу». Входив до складу дирекції «Руського товариства кредитового».

Є. Олесницький увійшов в історію української культури і як визначний театральний діяч, керівник Народного театру. Чимало зусиль доклав, щоб у репертуарах тодішніх театрів були твори галицьких і буковинських авторів. Друкував огляди театального життя, проблемні й гострополемічні статті.

Брав активну участь у громадській культурно-просвітницькій роботі. З 1900 по 1910 рр. був членом галицького сейму, один із засновників Національно-демократичної партії. У 1907–1917 рр. став депутатом австрійського парламенту. Є. Олесницький очолював український сеймовий клуб, домагався відкриття в Тернополі

української державної гімназії та українського університету у Львові.

Із 1909 р. – голова товариства «Просвіта» у Львові.

Під час Першої світової війни переїхав до Відня. Як член Загальної української ради з 1915 р. репрезентував Україну та боронив її інтереси.

Помер 26 жовтня 1917 р. у Відні.

Праці Є. Олесницького, що стосуються економічної тематики

- «Краєвий консумційний податок» (1887 р.);
- «Примусова асекурація» (1888 р.);
- «Новий податок від горілки і інтереси пропінації» (1888 р.);
- «Нові робітничі закони в Австрії» (1888 р.);
- «Про соціальне забезпеченє» (1909 р.);
- «Право пропінації в Галичині» (1888 р.);
- «Фінанси Галичини» (1890 р.);
- «Школа історична політичної економії і її ювілей в літературі» (1889 р.);
- «Другий з'їзд польських працівників і економістів» (1889 р.).

Економічний доробок

Тематика наукового доробку Є. Олесницького дає змогу говорити про нього як про дослідника суспільно-економічних відносин Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., захисника українського селянина. Активно сприймаючи передові ідеї того часу, він проявив нересічний талант ученого-економіста, громадського діяча, публіциста та редактора.

Як член редакційної колегії часопису «Діло», відгукувався на найважливіші події українського та світового життя. Надруковані ним матеріали сприяли формуванню національної свідомості читачів. Цьому завданню підпорядковувались як зміст, так і форма подачі матеріалів.

На сторінках «Діла» Є. Олесницький уміщував публікації політичного, правового й економічного характеру.

Публікації в часописі «Діло» свідчать, що економічне становище українців Галичини було головним об'єктом аналізу Є. Олесницького. Його статті містили професійний аналіз економічних відносин у краї. Він робив акцент на необхідності поступового створення розвинутого товарного ринку, особливо доцільного в аграрній Галичині. Тематика статей Є. Олесницького у часописі «Діло» така: збут сільськогосподарської продукції і реальний вплив на формування цін, одержання прибутків і нагромадження капіталів, що працювали б на розширення відтворення в народних інтересах.

Олесницький багато уваги приділяв діяльності товариства «Просвіта». Він зазначав: «Нашому селянину, як ніколи потрібна вузька професійна книжка, потрібна проста й зрозуміла порада з сільського господарства, що на жаль в останній час не зроблено. Попит на спеціальну книжку безумовно великий» [1, с. 7]. До 1908 р. «Просвіта» видала 344 книги, з них 80 – сільськогосподарської тематики. Саме «Просвіта» у 1908 р. виступила ініціатором організації першої хліборобської виставки у Стрию, показавши черговий раз, що товариство працює над ліквідацією економічної та фахової безграмотності українських селян. На виставці водночас відбулися збори членів товариства «Сільський господар». Затвердивши новий статут, члени товариства обрали головою Є. Олесницького. Цю посаду він обіймав упродовж 1909–1917 років.

Із 1909 р. розповсюдження хліборобських знань шляхом видання популярних сільськогосподарських видань від «Просвіти» перебрало крайове господарське товариство «Сільський господар», яке до Першої світової війни встигло розгорнути широку фахову та видавничу діяльність, що частково фінансувалася австрійським урядом. Ініціатором видання книжкової серії «Бібліотека Сільського господаря» (1910–1944 роки) й автором першої

книги «Найближчі задачі Краєвого товариства «Сільський господар» (1910 р.) був голова товариства Є. Олесницький.

Є. Олесницький намагався включати в серію більше практичних порад щодо раціонального ведення сільсько-господарських робіт. До Першої світової війни комісія випустила 30 видань, серед яких – популярні брошури з організації рільництва, тваринництва, збуту сільськогосподарської продукції, написані у формі інструкцій, вказівок, практичних порад.

У 1910 р. у серії «Бібліотека Сільського господаря» вийшла книжка Є. Олесницького «Яка має бути наша рільнича організація» [1]. У ній дано відповідь на питання: «Яке мало бути сільськогосподарське товариство?». Автор стверджує, що товариство має на меті: захищати господарські інтереси галицьких селян перед виконавчою і законодавчою владою; закладати і підтримувати зразкові господарства, дослідні станції, призначати і розподіляти нагороди за досягнення у зразковому веденні господарства; запровадити стипендії на навчання в сільськогосподарських закладах; бути посередником у придбанні землі, мінеральних добрив, господарських знарядь, при збуті хліборобської продукції.

Будучи послом до Галицького сейму (1900–1910 рр.) та Віденського парламенту (1907–1917 рр.), Є. Олесницький активно відстоював інтереси українців, боровся за консолідацію українських сил, захищав права хліборобів краю. Він належав до видатних ораторів, його промови в сеймі відзначались змістовністю, послідовністю й глибиною думки.

Суспільно-економічне становище українців Галичини на початок ХХ ст. проаналізовано Є. Олесницьким у «Бюджетовій промові 27 жовтня 1903 р.»: «Від давніх літ привикли ми бачити себе відданими на ласку сеймової більшості, за котрою завжди стояло краєве правительство з усім апаратом своїх властей і органів; нам, – каже Є. Олесницький, – приділено становисько народу друго-

рядного, позбавленого можливості рішати о собі і про себе та піддано нас під безнастанну курателю непрошених опікунів» [2].

Аналіз економічного стану сільського господарства Галичини за період 1848–1890 рр. Є. Олесницький виклав у рефераті економічному. Як указує автор, на селі після ліквідації панщини переважав натуральний спосіб ведення господарства, до «господарства грошового у селянина навиків не було» [3, с. 5]. На думку Є. Олесницького, щоб мати доходи від праці на землі, потрібно домогтись переробки сільськогосподарської продукції, якої на той час у краї не було, працювали лише гуральні. Торгівля була зосереджена в руках чужинців (німців та євреїв). Автор зазначає, що в Галичині близько 30 років діяв закон про автономію краю, однак він був тяжкий для селян, оскільки крім державного податку потрібно було платити податок місцевий (на утримання крайових урядових структур). Як зазначає в рефераті Є. Олесницький, однакові права на словах, на ділі – працювали з обмеженням прав селян (закони про спадщину, про кредити). Вихід із ситуації, що склалась у той час, Олесницький вбачає у створенні професійних хліборобських товариств, кооперативів. Такі товариства виступали б посередниками у збуті сільськогосподарської продукції.

Автор неодноразово наголошує, що «праця над економічним поступом народу повинна стати нині нашою першою задачею, бо лише добробут дає незалежність і ту силу, котра потрібна народові, щоб міг зайняти належне становище політичне» [3, с. 25]. Про соціальну незахищеність селян – українців краю на початку XX ст. ідеться у виступі Є. Олесницького 1909 р. Автор охарактеризував три види соціального забезпечення: а) забезпечення на випадок хвороби; б) пенсійне забезпечення; в) забезпечення від нещасних випадків. Як правник за освітою, Є. Олесницький професійно відстоював права хліборобів на пенсію за віком, на випадок недуги, а та-

кож пенсію для рільників – інвалідів дитинства. У праці ґрунтовно розкрито питання механізму забезпечення – хто зобов'язаний платити, скільки, віковий ценз для пенсій [4].

Є. Олесницький був переконаний, що економічна незалежність є передумовою всебічного українського національного розвитку. Він розробляє плани економічної самоорганізації села в господарських спілках – коопераціях. «Кооперативні об'єднання, – писав дослідник, – дбали би про те, щоб земля не вислизала з їх рук, а ще прибувала, щоб не марнувалася людська праця, а члени спілок навчилися знаходити джерела доходів» [5, с. 8].

Ведучи мову про проблеми, що хвилювали тодішніх хліборобів Галичини, Олесницький як теоретик і організатор кооперації прагнув розв'язати їх на основі конституційних прав та християнських засад суспільства з урахуванням менталітету, культурної спадщини і традицій нашого народу. Він щиро вірив, що національне відродження не може бути ні повним, ні фундаментально ефективним, якщо воно не ґрунтується на господарській основі.

Є. Олесницький підтримував створення в 1911 р. краєвого союзу господарсько-торговельних спілок, що як торговельний синдикат краєвого товариства «Сільський господар» поставив собі за мету постачати українське селянство усім необхідним для виробництва сільськогосподарської продукції. У 1912 р. за сприяння Олесницького була створена спілка збуту збіжжя та Краєвий союз для хову і збуту худоби. Саме цей союз до Першої світової війни відіграв роль регулятора цін на худобу і таким чином урятував українське селянство Галичини від остаточного розорення.

Усі виступи Олесницького в сеймі об'єднує ідея правового захисту українців краю. Попри всі труднощі, з якими стикався Є. Олесницький під час вирішення економічних питань, його виступи сприяли захисту госпо-

дарських зацікавлень селян і були важливим джерелом розповсюдження правових знань.

Цінною для історії економічної думки західноукраїнських земель є праця Є. Олесницького «Сторінки з мого життя», у якій окремі розділи [6, с. 115–145] присвячено розвитку політичної та суспільно-економічної думки Західної України і виділено такі основні її напрямки: свято-юрсько-москвофільський та народовецько-український із поділом останнього на національно-консервативний та радикально-соціалістичний [6, с. 116].

Крізь усі наукові праці Є. Олесницького та його виступи у сеймі проходить думка, що головною причиною економічного занепаду краю є колоніальне становище Галичини, яке негативно впливає на господарську і духовну культуру села. Він зробив вагомий внесок у формування основ української аграрної економічної думки XIX–XX ст. Разом зі своїми однодумцями сприяв поліпшенню економічного добробуту галицьких селян.

Запитання для самоконтролю

1. Перелічіть основну тематику наукових досліджень Є. Олесницького.
2. Яке значення, на думку Є. Олесницького, має розповсюдження аграрних знань для розвитку сільського господарства Галичини?
3. Як розумів Є. Олесницький мету створення сільськогосподарських товариств у Галичині?
4. Які види соціального забезпечення селян пропонував Є. Олесницький?
5. Розкрийте значення вислову Є. Олесницького про те, що «національне відродження не може бути ні повним, ні фундаментально ефективним, якщо воно не ґрунтується на господарській основі».
6. Проаналізуйте працю Є. Олесницького «Сторінки з мого життя» та визначте основні напрямки суспільно-економічної думки Західної України.

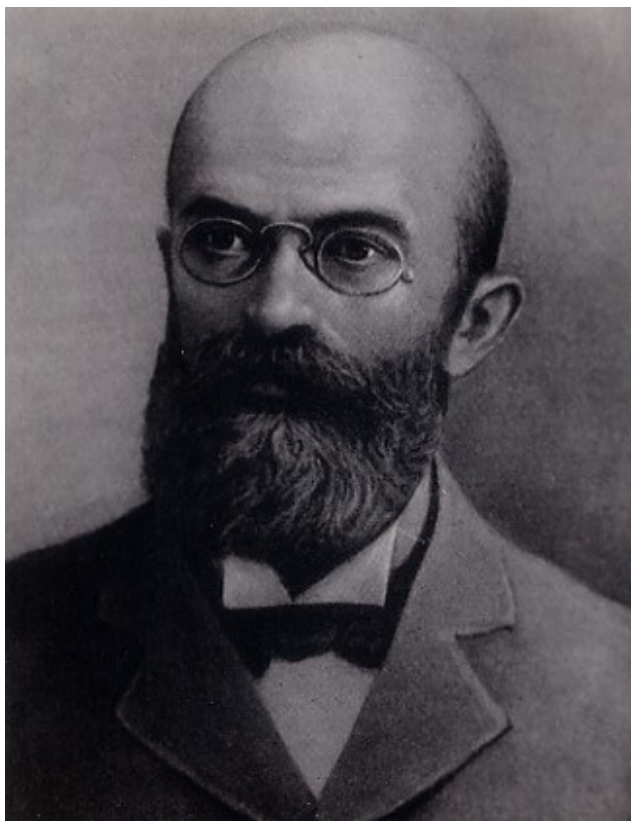
Завдання для самостійної роботи

- Прочитайте роботу Є. Олесницького «Фінанси Галичини» та перелічіть основні статті видатків із місцевого бюджету того часу. Які головні причини незбалансованості фінансів Галичини визначає Є. Олесницький?

Список використаних джерел

1. Олесницький Є. Яка має бути наша рільнича організація? / Є. Олесницький // Промова посла д-ра Євгена Олесницького на Загальних Зборах філій Товариства господарского «Сільський господар» в Станиславові. – Львів : «Сільський господар» ; з друкарні І. Айхельбергера, 1910. – Ч. 5. – 13 с. – (Бібліотека «Сільського господаря»).
2. Олесницький Є. Бюджетова промова посла, виголошена в сеймі 27 жовтня 1903 при загальній дискусії над бюджетом з р. 1903 й 1904 / Є. Олесницький. – Львів, 1903. – 24 с.
3. Олесницький Є. Реферат економічний ... виголошений на речі народном в Станиславовь дня 4 н. ст. липня 1892 / Є. Олесницький. – Львів, 1892. – 29 с.
4. Олесницький Є. Про соціальне забезпечення / Є. Олесницький. – Львів : Накл. В. Бачинського, 1909. – 36 с.
5. Олесницький Є. В обороні хлопа-хлібороба : промова / Є. Олесницький. – Львів : Сільський Господар, 1911. – 16 с. – (Бібліотека «Сільського господаря»).
6. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: [передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами] / Є. Олесницький. – Стрий : Щедрик, 2007. – 381 с.
7. Пинда Л. А. Олесницький Євген – провідник українського кооперативного і хліборобського руху Галичини другої половини XIX – поч. XX ст. [Електронний ресурс] / Л. А. Пинда. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.

**МИХАЙЛО ПАВЛИК
ЯК ПРИХИЛЬНИК ІДЕЇ СОЦІАЛІЗМУ
В ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ**

Михайло Павлик

*«Я підписуюся обома руками
за безоглядне шукання всякої
правди, а тим більше істо-
ричної».*

М. Павлик

Факти життя і творчості

Михайло Павлик (1853–1915 рр.) – відомий суспільно-політичний і громадський діяч, публіцист, письменник, перекладач, учений, редактор, видавець – належить до тих постатей, які присвятили своє життя і творчість служінню рідному народові. Він залишив значну наукову, літературно-критичну й художню спадщину – історичні та публіцистичні статті, поетичні й прозові твори, переклади з багатьох іноземних мов.

Народився Михайло Павлик 17 вересня 1853 р. у с. Монастирське (нині околиця м. Косова Івано-Франківської області) у небагатій сім'ї землеробів і ткачів. Закінчивши Косівську школу, Михайло складає іспит за четвертий клас та їде на навчання до Снятина. Потім була Коломийська гімназія. По її закінченню юнак вступає до Львівської академічної гімназії, а в 1874 р. стає студентом університету.

Навчаючись, він поринає у суспільно-громадське й культурне життя Львова. На філософському факультеті, куди вступив Павлик, поширювались твори передових західноєвропейських філософів, економістів, політичних діячів, у яких урядові кола небезпідставно вбачали загрозу існуючому ладу. В середовищі студентів-українців активно виношувались й обговорювались ідеї національного визволення Галичини. М. Павлик з ентузіазмом брав участь у роботі українофільських гуртків, установлюючи тісні контакти з І. Франком. Першою їхньою спільною роботою було редагування науково-літературного часопису «Друг» – друкованого органу демократичної молоді Західної України.

Унаслідок зусиль передової молоді на чолі з М. Павликом із весни 1876 р. журнал «Друг» повністю перейшов на демократичні засади, у виданні остаточно перемагає й утверджується народна мова. Цей знаменний факт засвідчив народження нової української журналістики, і приємно, що біля її витоків стояв гуцул – косів'янин Михайло Павлик.

М. Павлик був одним із перших прогресивних редакторів у історії української газетно-журнальної періодики, видавцем, популяризатором наукових знань, художньо-мистецьких цінностей. Він відстоював реалізм у літературі, живу народну мову.

Михайло Павлик – автор численних статей і заміток, що висвітлювали найактуальніші питання політичного і культурного життя галичанського краю. Найголовніші з них: «Про русько-українські народні читальні», «Про строїтелів та руйнівників», «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» та інші.

Він перекладав твори І. Тургенєва, Г. Успенського, М. Салтикова-Щедріна, О. Толстого, О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Чехова, В. Короленка, які могли прислужитися відродженню української культури, а також праці зарубіжних філософів, економістів, соціологів.

Після заборони журналу «Друг» М. Павлику довелося докласти чимало зусиль для виходу у світ «Громадського друга». Перший і другий номери часопису поліція конфіскувала, а М. Павлика як редактора й автора оповідання «Ребенщукowa Тетяна» було засуджено до шести місяців ув'язнення. Продовжуючи традиції «Громадського друга», Павлик разом з І. Франком видавали «Дзвін» і «Молот», де у 1878 р. опублікували першу частину повісті Павлика «Пропавший чоловік».

Упродовж тривалого часу М. Павлик досліджував проблему українського культурницького поступу, збирав і узагальнював матеріали про роботу читалень, освітніх товариств і спілок, писав про актуальні питання освіти. На шпальтах демократичних видань він підтримував багатьох письменників: Лесю Українку, Павла Грабовського, Леся Мартовича, Ольгу Кобилянську, Наталію Кобринську, Євгенію Ярошинську. Павлик став учнем Михайла Драгоманова і був речником його ідей до самої смерті. Він написав чимало рецензій та відгуків на твори Івана Франка, нерідко аналізував його окремі виступи й публікації в періодиці.

У дослідницькій фольклористично-етнографічній діяльності М. Павлика чільне місце посідають матеріали, присвячені становищу жінки у тогочасному суспільстві. Письменник висунув й обґрунтував тезу про забезпечення правової свободи і рівності жінок, створення умов для їхньої незалежності від чоловіків, рівності з ними у суспільному житті та діяльності, гарантування жінці свободи зборів, слова, совісті.

Михайлу Івановичу належить провідна роль у справі збирання, публікування, розповсюдження, збереження безцінних пам'яток української, загальнослов'янської та європейської культур.

Помер Михайло Павлик 26 січня 1915 р. у м. Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

Праці М. Павлика, що стосуються економічної тематики

- «Про спілки на Україні» (1882 р.);
- «Кілька слів про працю» (1879 р.);
- «Україна австрійська» (1881 р.);
- «Фр. Рігер» (1903 р.);
- «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» (1876 р.).

Економічний доробок

М. Павлик був універсальною особистістю з багатьма талантами, а також особливою наполегливістю та стійкістю. Його діяльність спиралась на глибоке переконання, що життя селянства й усього трудового люду можна змінити на краще шляхом просвіти народу, згуртування в громади, які захищатимуть права й інтереси простих людей.

Основні державницькі погляди М. Павлика було викладено у політичних програмах УРП за 1895 та 1905 роки. Пункти програм є такими:

1. Федералізація Австро-Угорщини й утворення національної автономії з українських частин Галичини та Буковини.

2. Запровадження загального виборчого права, свободи зборів, товариств, слова, науки і преси.

3. Скорочення робочого дня для робітників, затвердження вихідних днів, заборона дитячої праці.

4. Вирішення земельного питання шляхом викупу земель у великих поміщиків за рахунок громадського фонду і передачі її селянам.

М. Павлик акцентував увагу на історичних та моральних аспектах української національної ідеї. Саме завдяки йому до програми УРП ще у 1895 р. було внесено пункт про федералізацію Австро-Угорщини, хоча сам М. Павлик вважав таке завдання лише першим етапом на шляху до створення Української держави.

Важливим передбаченням М. Павлика можна вважати його критику позиції російських революціонерів щодо національного питання. Так, у листі до М. Драгоманова у 1886 р. він висловив упевненість, що ті стануть стовпами реакції вже на другий день після революції. Неодноразово вказував на те, що соціалізм, організований центральними-державниками, стане «могилою народів».

М. Павлик обстоював ідеї соборності України, об'єднання всіх українських земель. Зазначав, що вільна Україна повинна повстати на руїнах Австрії та деспотичної Росії.

Як учений-економіст Михайло Павлик у літературно-популярній формі пояснює сутність таких категорій, як капітал, товар, гроші, праця, аналізує взаємозв'язок приватної власності та експлуатації.

М. Павлик виступав за еволюційний шлях до соціалізму. Розуміючи неможливість реалізації інтересів народу за умов існуючого суспільного ладу, він багато уваги приділяв літературним замальовкам утопічного соціалістичного майбутнього.

Реформу 1848 р. у сільському господарстві вчений вважав засобом звільнення селянства від землі, критикував несправедливі обтяжливі податки. Основною причи-

ною погіршення становища «робітного народу» М. Павлик називав приватну власність, яка об'єктивно зумовлює майнове розшарування, зростання бідності, панування розумової праці над фізичною. Але він хибно вважав рушійною силою суспільства лише фізичну працю. Ліквідацію приватної власності, а отже, експлуатації, М. Павлик пов'язує з побудовою соціалізму, основою якого мала бути колективна власність і колективне господарювання. Підтримуючи погляди Маркса про відсутність товарного виробництва за соціалізму, вчений припускав можливість використання під час побудови нового суспільного ладу так званих «робочих грошів» – штучних грошей, на які можна купити будь-які цінності, крім засобів виробництва.

М. Павлик активно боровся за покращення економічного становища краю.

Критикуючи австрійський уряд, він у відповідь москвофілам наголосив, що разом зі звільненням від панщини селяни звільнились також від землі, а засоби виробництва опинились у володінні багатіїв, унаслідок чого збідніла решта дрібних власників. М. Павлик пояснює, що велике виробництво передбачає спеціалізацію праці, виготовлення дешевших і якісніших товарів. Натомість дрібне виробництво потребує великих затрат праці, внаслідок чого зростають ціни на товари та знижується конкурентоспроможність, що призводить до занепаду дрібних товаровиробників [1, с. 10–11].

М. Павлик у праці «Про спілки на Україні» (1882 р.) звернув увагу на вигідність оренди землі не поосібно, а в спілках [11, с. 44–45]. Також він зазначив, що до створення соціалістичних хліборобських спілок ніхто людей навмисно не закликав, а сформувались вони природним шляхом як найкращий спосіб господарювання [11, с. 45, 49, 52].

Учений вважав, що кредит не в змозі допомогти малоземельним селянам вибратися зі злиднів, мала користь

і від громадських кас та штихлірів. Остаточно дрібні господарства руйнувалися податками, суми яких перевищували прибуток від землі. Як єдиний спосіб для порятунку селянського та маломіщанського хліборобства М. Павлик пропонує створення великих хліборобських господарств, спільну закупівлю для них інструментів та машин [11, с. 53]. Як приклад гуртової праці на громадських засадах автор наводить позитивні зміни в Англії та Швейцарії [11, с. 53–55].

Наукова діяльність М. Павлика – це відбиток багатого історичного світогляду, який формували освіта, самоосвіта, знання життя та потреб простого народу. Досліджуючи історію, він був близький за методологією до теоретиків як народницького підходу, так і державницького. М. Павлик в основу наукового пошуку поклав ідеї гуманізму й загальноєвропейський позитивний історичний досвід, конкретизувавши їхній вплив на українську історію та культуру.

Запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте основні державницькі погляди М. Павлика.
2. Як М. Павлик розкриває суть категорій «капітал», «товар», «гроші», «праця»?
3. У чому, на думку вченого, полягає взаємозв'язок приватної власності та експлуатації?
4. Чому М. Павлик виступав проти приватної власності?
5. Дайте характеристику великого та дрібного виробництва та їх наслідки для економіки України.
6. Які шляхи вирішення селянського питання на Галичині запропонував М. Павлик?

Завдання для самостійної роботи

Знайдіть у роботі М. Павлика «Фр. Рігер» визначені напрямки діяльності краєвого сейму в Галичині. У чому виявляється актуальність заповіту Фр. Рігера для сучасної України?

Список використаних джерел

1. Павлик М. Кілька слів про працю / М. Павлик // Праса. – 1879. – № 4. – С. 9–11.
2. Павлик М. Україна австрійська / М. Павлик // Громада. – 1881. – № 1. – С. 12–21.
3. Павлик М. Друкований лист до всіх русинів в Галичині / М. Павлик // Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика. – Львів : Каменярь, 1983. – С. 322–335.
4. Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії польсько-українських відносин / М. Павлик // Народ. – 1892. – Ч. 20–21. – С. 219–224.
5. Павлик М. Народний рух Австро-Угорських Русинів / М. Павлик. – Львів, 1896. – 63 с.
6. Павлик М. Передмова до брошури М. Драгоманова «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876)» / М. Павлик. – Львів, 1909. – С. 1–10.
7. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині / М. Павлик // Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика. – С. 295–322.
8. Костюк В. Суспільно-політичні погляди М. Павлика / В. Костюк // Україна соборна: Збірник наукових статей. – Київ, 2005. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 84–93.
9. Костюк В. Наукова спадщина Михайла Павлика / В. Костюк // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 323–324. – С. 68–73.
10. Костюк В. Михайло Павлик і громадянське суспільство / В. Костюк // Освітянський вісник. – 2003, 17 вересня. – С. 2.
11. ЦДІА [Центральний державний історичний архів], м. Львів. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 7. – 55 арк.
12. Шафранська І. Б. Розв'язання аграрного питання в працях вчених і публіцистів Західної України кінця XIX – початку XX століття» [Електронний ресурс] / І. Б. Шафранська. – Режим доступу : http://www.agrosvit.info/pdf/23_2010/5.pdf.

ІВАН ФРАНКО – ТВОРЕЦЬ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Іван Франко

«Я переконаний, що економічний стан народу – се головна підстава цілого його життя, розвою і поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку – пуста балаканина. ... Такий стан економічний не є вічний і незмінний. Він постав з бігом історичного розвитку, і так само мусить упасти, зробити місце другому, досконалішому, справедливішому, більш людському».

І. Франко

Факти життя і творчості

Іван Якович Франко (1856–1916 рр.) – видатний поет, прозаїк, драматург, учений, етнограф, фольклорист, історик, філософ, соціолог, економіст, журналіст, перекладач, громадсько-політичний діяч.

Навчався в Дрогобицькій гімназії, Львівському та Віденському університетах.

Франко є єдиним українським поетом, який номінувався на здобуття Нобелівської премії з літератури.

Під час навчання в гімназії зміг зібрати величезну бібліотеку книг, яка вміщувала понад 500 примірників літературних творів українською, німецькою, польською та іншими європейськими мовами.

Володів 18-ма мовами, робив переклади українською з багатьох мов.

Саме І. Франко був першим головою першої української політичної партії – Русько-української радикальної партії. Він став першим справжнім українським політичним лідером. Не просто громадським діячем, а фаховим політиком. Маловідомим фактом Франкової політичної діяльності є підтримка феміністичного руху. Він сприяв виданню першого українського жіночого альманаху «Перший вінок», який видавали Наталя Кобринська й Олена Пчілка.

У 1870–1880-х роках Франко провадив активну журналістську та публіцистичну діяльність. Разом із М. Павликом видавав журнал «Громадський друг» та альманахи «Дзвін», «Молот» (1878 р.), спільно з І. Болеєм – журнал «Світ» (1881–1882 рр.), із гуртком львівського студентства молодіжний журнал «Товариш» (1888 р.). Співпрацював також у виданнях українських народовців: газеті «Діло» (1883–1886 рр.), журналах «Зоря» (1883–1886 рр.) і «Правда» (1888 р.); багатьох польських та австрійських часописах. Упродовж 1894–1897 рр. редагував літературно-науковий журнал «Життє і слово».

Помер І. Франко 28 травня 1916 року. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Праці І. Франка, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Промислові робітники в східній Галичині й їх плата 1870 р.» (1881 р.);
- 📖 «Про працю» (1881 р.);
- 📖 «Земельна власність у Галичині» (1887 р., 1914 р.);
- 📖 «Еміграція галицьких селян» (1892 р.);
- 📖 «Селянський рух у Галичині» (1895 р.);
- 📖 «З історії робітничого руху в Австрії» (1886 р.);
- 📖 «Гримайлівський ключ в 1800 р.» (1900 р.);
- 📖 «Селянський страйк в Східній Галичині» (1902 р.);
- 📖 «Громадські шпихлірі і шпихлірський фонд у Галичині 1784–1840 рр.» (1907 р.).

Економічний доробок

Для українського суспільства Іван Франко – видатний письменник, поет, мислитель, філософ, економіст, дослідник історії України, науковий доробок якого має велике значення для сучасної наукової спільноти. Економічні дослідження І. Франка стосуються різноманітних аспектів господарського життя: економічної історії, статистики, економічної теорії та економічної політики, історії економічної думки.

У радянські часи акцентувалась увага лише на тому, що певний час І. Франко був прихильником марксистських поглядів. Про еволюцію економічних поглядів ученого не згадувалось узагалі. Ця проблематика стала об'єктом аналізу вчених уже незалежної України.

Для Франка національний інтерес завжди відігравав визначальну роль. Саме з національних позицій він оцінював економічний розвиток України, постаті науковців та наукові теорії. Національна ідея була для нього тим основним підґрунтям, на якому повинна сформуватися незалежна Українська держава. У цьому зв'язку актуальним для сучасних досліджень є можливість скористатися спадщиною І. Франка, зокрема, його методологією враху-

вання національного, етнологічного, ментального чинника в процесі аналізу економічного розвитку.

«Економічне питання таке важне, таке основне, – писав він, – що й при справі політичної самостійності всякого народу не те що не минути його не можна, але класити його як вихідну точку» [8, с. 279]. За цим висловлюванням великого вченого-економіста стає зрозуміло, що суспільні явища можна досягнути тільки з урахуванням економічних чинників.

Найповніше його погляди на національну економіку викладені в програмі Націонал-демократичної партії, яку було опубліковано в 1890 р. під назвою «Народна програма» [9]. У ній Франко акцентує увагу на суті економіки, під якою треба розуміти «науку про господарство однієї людини (приватна економіка) або господарство цілого народу (народна або національна економіка) [9, с. 521]. Варто звернути увагу на те, що саме І. Франко уперше вжив термін «національна економіка» для визначення економіки країни, який сьогодні широко використовується в економічній науці.

Визначаючи особливу роль економічних досліджень, Франко чітко формулює предмет і метод економічної науки. «Предмет науки – це маси людей, рух цих мас, спосіб життя» [10, с. 253]. При цьому, наголошує учений, справжня наука має виконувати дві умови: «вчити пізнавати закони природи і вчити користати з тих законів, уживати їх в боротьбі з тією ж природою» [11, с. 32].

Що стосується методу економічної науки, то, за твердженням вченого, найцікавіші здобутки дає «метода ... котра вказує нам певні явища життя не тільки в їх розвої, так сказати, розширено, але рівночасно і в їх розвої в часі, їх періодичні зміни» [10, с. 250]. І. Франко акцентує на необхідності пізнавати економічні явища в їх історичному розвитку.

Особливістю методології Франка-економіста є орієнтація на національні особливості України. У цьому простежується вплив учених історичної школи Німеччини, з

працями яких учений був добре обізнаний. Франко підкреслював: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [10].

Розвиток нації, цивілізованості народу Франко тісно пов'язував з утворенням Української держави. Держава у нього виступає як особлива суспільна цінність, про зміцнення якої повинен дбати кожен громадянин. На думку Франка, «синтезом ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмеженого життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє відчуження від рідної нації» [8, с. 284].

Фундаментальне визначення національного ідеалу є актуальним і сьогодні, оскільки прихильників прикрити своє відчуження від української нації «вселюдськими фразами» не поменшало.

Наведені тези є типовими для світогляду І. Франка, який ніколи, не зважаючи на жодні наукові та політичні авторитети, не поступався національними інтересами. Нація для нього – найвища цінність, її інтереси – найвище благо. Свідоме чи несвідоме нерозуміння цього факту знаходило критичний осуд І. Франка, адже він найбільше цінував тих учених і ті теорії, які враховували національний чинник в аналізі сучасної йому дійсності.

Вплив історичної школи простежується й у ще одній особливості методології Франка. Це – користування статистично-описовим методом. Основні віхи життя і творчості Івана Яковича пов'язані з Галичиною, тому чимало наукових положень та висновків зроблено на підста-

ві аналізу галицької дійсності. У 1883 р. учений навіть створив «Етнографічно-статистичний гурток» у Львові. Завданням гуртка було вивчення життя і світогляду народу, а також підготовка і видання статей та монографій, таких як «Народні школи і їх потреби» [12], «Злидні Галичини в цифрах» [13], «Лихварство в Галичині» [14] та інші. Водночас учений пропонував на основі цього методу виявити єдність матеріальної та духовної культури українського народу на всій його етнічній території.

Цілісна система знань про Україну вибудовувалася в І. Франка на основі синтезу економічної практики, історії та соціології. «Маючи таких союзників, – зауважував він, – історія може сміло глядіти в будучність» [15, с. 79]. Дослідник роз'яснював, що історик, по-перше, є людиною, сином певного історичного періоду, певного народу, вихованого на певних поняттях і поглядах, «від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнився». По-друге, історія ніколи не буде і не може бути повною, завершеною. «Історія назавсідги останеться таким будинком, котрий кожне нове покоління в більшій або меншій часті перебудовує і пересипає відповідно до власних потреб, до власних поглядів» [15, с. 77].

Детально досліджуючи економічні явища та процеси, аналізуючи їх, виступаючи з критикою тих чи інших негативних тенденцій, І. Франко пропонував ефективні методи для їх вирішення.

Самостійну, сильну державу, вважав І. Франко, неможливо побудувати без національної ідеї. Вона є головною для національної самоідентифікації та національної консолідації.

Франко замислюється над тим, які шляхи ведуть до зростання національної свідомості. Провідну роль у цьому процесі, на його думку, має виконати українська еліта, інтелігенція, яка стане дороговказом у незалежне політичне майбутнє та зміцнюватиме національний дух. Він писав: «Перед українською інтелігенцією відкривається

тепер величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй – та при тім поданий на присвоювання собі в як найширшій мірі і в як найшвидшім темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна держава, не може відбутися» [16, с. 404]. Моральне відродження української нації повинно стати результатом праці над згуртуванням народу на основі його мови, традицій, звичаїв, ментальності.

Історію розвитку національної свідомості та ролі інтелігенції в цьому процесі подано в статті «Ukraina irredenta» (не визволена) [17]. Заголовок статті належить Юліану Бачинському, однойменну працю якого І. Франко аналізує. Розвиток національної свідомості від початку XVI ст. і до кінця XIX ст. відбувався нерівномірно. Тільки з 1848 р. «знесення панщини і надання політичної свободи, – на думку Франка, – дало можливість дійсного життя для нації, котрої ядром були мужики, і ми бачимо, що й у історії свідомості народної сей рік становить епоху» [17].

Саме з цього періоду починається національне усвідомлення української інтелігенції, яка «вияснює для себе питання про те, до якої національності ми належимо, що становить суть тої народності і яку властиво ціль має русько-українське відродження» [17].

Як зазначає І. Франко, еволюція культури і разом з тим національної свідомості галицьких українців відбувалася під впливом національних ідей інтелігенції Наддніпрянської України. І. Франко виділяє три фази, три ступені цих впливів.

Перша фаза починається з 20-х рр. XIX ст. і триває до початку 50-х. У цей період до Галичини доходять праці Котляревського, Максимовича, Квітки-Основ'яненка та інших. Галицька еліта долучається до української лі-

тератури, але, звертає увагу письменник, «не задає собі докладної справи з того, для кого має служити та література, яка має бути остаточно її мета» [17].

Другий період припадає на 60-ті рр. і його змістом є поширення ідей Кирило-Мефодіївського братства, творів Т. Шевченка, історичної та етнографічної літератури. На думку Франка, те, «чого найбільше було треба для галичан, в поглядах національності і на суть цивілізації» [17], не знаходить свого відображення в творах галицької еліти. Та саме в цей період, зазначає він, «значні ряди світської інтелігенції привернуло до україно-російської національності», а молодь «почала сяк чи так вияснити собі програму діяльності» [17].

Третя фаза припадає на 70–80-ті рр. XIX ст. і «назавжди лишилась часом переважного впливу М. П. Драгоманова». Аналізуючи постать М. Драгоманова як культуролога і водночас політолога, – за словами Франка, – «свідомого європейця і не менш свідомого українця», він дає характеристику його поглядів у національно-політичному питанні. За цією характеристикою М. Драгоманов виступав «проти українського сепаратизму з австрофільською закваскою», але водночас бажав внутрішньої перебудови Росії, яка б «відповідала європейським ідеям про права людини, про самоуправу корпорацій, громад і кантонів» [17].

Даючи оцінку статті Ю. Бачинського «Ukraine irredenta», І. Франко вважає, що вона «важна як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості». Бачинський, опираючись на дані економічного розвитку, доводить, що «Україна не тільки існує, але мусить швидше чи пізніше стати самостійною державою, витворити свою літературу, українізувати всі різні елементи на своїй території» [17].

Відштовхуючись від конструктивних положень брошури, І. Франко формулює свої погляди про шляхи досягнення політичної самостійності України. Це питання,

вважає вчений, вийде на порядок денний, маючи за собою як національну, так і економічну мотивацію.

Ця робота І. Франка дає змогу виявити особливості його методології: це аналіз економічної дійсності в її безперервному розвитку, а також необхідність урахування зовнішніх міжнародних впливів на політичні, культурні й економічні процеси.

Для І. Франка дослідження національного господарства з урахуванням його історичного, етнічного розвитку, визнання першості національних інтересів над вселюдськими є головним у науковому економічному пошуку. Такий підхід, вважав Франко, потрібний для зростання національної самосвідомості та поширення національної ідеології. Саме це, в свою чергу, веде до втілення вимог стосовно національної єдності та створення єдиної Української держави. Він вважав, що тільки незалежна, соборна Українська держава здатна служити загальнонаціональним інтересам та сприяти соціальній злагоді в суспільстві.

Запитання для самоконтролю

1. У чому вбачав І. Франко суть національної економіки?
2. Як І. Франко визначав предмет та метод економічної теорії?
3. Вплив якої школи економічної теорії простежується в методології І. Франка?
4. Охарактеризуйте особливості методології І. Франка.
5. Хто, на думку вченого, повинен виконати головну роль у процесі формування національної свідомості?
6. Охарактеризуйте три фази впливу національних ідей інтелігенції Наддніпрянської України на Галичину.

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у роботі І. Франка «З історії робітничого руху в Австрії» цитати про необхідність зв'язку суспільної теорії з практикою.

Список використаних джерел

1. Злупко С. М. Іван Франко і економічна думка світу / С. М. Злупко. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Я. Франка, 2006. – 413 с.
2. Злупко С. М. Історія української економічної думки в науково-критичній інтерпретації Івана Франка [Електронний ресурс] / С. М. Злупко. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/zbirnyk07-Zlupko.htm>.
3. І. Франко. Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / упорядники З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменярь, 2001. – 434 с.
4. Шафранська І. Б. Еволюція світогляду І. Франка та його погляди на розвиток української економічної думки / І. Б. Шафранська // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 2. – С. 89–95.
5. Горкіна Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.) / Л. П. Горкіна. – Київ : Наукова думка, 1994. – 241 с.
6. Ковальчук В. Історія світової та української економічної думки / В. Ковальчук. – Київ : Астон, 2004. – 412 с.
7. Корнійчук Л. Я. Історія економічних вчень : [підручник] / Л. Я. Корнійчук. – Київ : Наукова думка, 2001. – 340 с.
8. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 276–286.
9. Франко І. Народна програма / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1986. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 312–327.
10. Франко І. Статистика яко метода і яко наука / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 248–254.
11. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.

12. Франко І. Народні школи та їх потреби / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 166–179.
13. Франко І. Злидні Галичини в цифрах / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 14–20.
14. Франко І. Лихварство в Галичині / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 373–392.
15. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.
16. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Київ : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
17. Франко І. *Ukraine irredenta* [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу : www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaik/.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КООПЕРАТИВНОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ У ТВОРЧОСТІ ВЛАДИКИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрей Шептицький

«Божу батьківську землю любити і не пускати її з рук, і на ній доробитися добробуту на взір інших народів».

А. Шептицький

Факти життя і творчості

Андрей Шептицький (1865–1944 рр.) – очільник Української греко-католицької церкви, видатний громадський діяч, провідник української нації. Більш ніж 50 років був головою (митрополитом) греко-католицької церкви в Україні. Його резиденція знаходилася у Львові. Він був нащадком вельможного українського роду, що бере свій початок у XIII столітті. Митрополит Андрей присвятив своє життя служінню українській Церкві та українському народу.

Граф Андрей Шептицький – правдивий аристократ духу і тіла, що не визнавав над собою жодного володаря, окрім Господа Бога. Прекрасну освіту і виховання дали йому матір графиня Софія Фредро та батько граф Іван Шептицький. Навчався в Львівській та Краківській гімназіях. Вищу освіту здобував на теологічному та юридичному факультетах Вроцлавського і Краківського університетів, а в 1888 р. отримав титул доктора права Ягеллонського університету в Кракові. Навчався на юридичному факультеті в Мюнхені та філософському у Відні, а також у Єзуїтській колегії в Кракові. Став доктором права, теології та філософії.

А. Шептицький 17 грудня 1900 р. був номінований Галицьким митрополитом.

Напевно, не було жодної важливої ділянки суспільного життя, у якій би митрополит не брав активної участі. Він підтримував молодих українських митців, надаючи їм стипендії для здобуття освіти у найкращих навчальних закладах Європи. На кошти митрополита було придбано будівлю, де розмістилася художня школа відомого митця Олекси Новаківського. У 1905 році він заснував Український національний музей, придбавши для нього окреме приміщення. Завдяки піклуванню Шептицького в музеї зібрано одну з найбільших у Європі збірок іконопису. Він особисто подарував музеєві майже 10 тисяч предметів із приватного зібрання й утримував його на особисті кошти. Крім того, він підтримував діяльність українських

культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар».

Митрополит займав також активну громадянську позицію в політичному житті тогочасної Галичини. Як Галицький митрополит він був депутатом Австрійського парламенту і Галицького сейму. Це давало йому змогу виступати перед урядом щодо підтримки українців у справі утвердження їхніх прав у державі. Підтримка Шептицьким Габсбурзької монархії в Першій світовій війні стала причиною його арешту й ув'язнення під час російської окупації (1914–1917 рр.). Після війни він разом із греко-католицьким єпископатом підтримував створення Західноукраїнської Народної Республіки, проголошеної після розпаду Австро-Угорщини (1918 р.), а згодом у міжвоєнній Польській державі спрямовував свої зусилля та використовував дипломатичні зв'язки для забезпечення прав українців.

У міжвоєнний період митрополит Андрей продовжував роботу з розбудови Церкви. За його ініціативи було засновано Львівську греко-католицьку богословську академію (1928 р.). Цей навчальний заклад під керівництвом отця доктора Йосифа Сліпого мав перерости в повноцінний університет – на зразок вищих навчальних закладів Західної Європи.

Діяльність митрополита в роки Другої світової війни, за визначенням парламенту Канади, «служить і служитиме незабутнім прикладом оборони засадничих людських прав, що є першим обов'язком людської спільноти».

Андрей Шептицький надавав жертвну поміч євреям у найтрагічніший час Голокосту. Ризикуючи власним життям, митрополит урятував близько півтори сотні євреїв, здебільшого дітей. Його пастирське послання «Не убий!» (листопад 1942-го) засуджувало насильницьке позбавлення життя будь-кого і з будь-яких мотивів. У листі до Папи Пія XII український митрополит гостро засудив нацистську ідеологію і виступив на захист єврейського населення.

Митрополит Андрей Шептицький помер 1 листопада 1944 року й похований у крипті собору Святого Юра у Львові.

Праці Андрея Шептицького, що стосуються економічної тематики

- 📖 «Праця і ощадність» (1899 р.);
- 📖 «О квестії соціальній» (1904 р.);
- 📖 «Як будувати рідну хату?» (1941 р.);
- 📖 «Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії, Аргентині» (1911–1912 роки).

Економічний доробок

Діяльність митрополита припала на період значних змін як у світовій економіці, так і в Галичині. Так, у Галичині відбувалось зародження капіталістичних відносин, що супроводжувалося світовою економічною кризою кінця 1920-х років та економічною розрухою, зумовленою світовими війнами. Діяльність А. Шептицького охоплює мало не всі галузі народного господарства – торгівлю, промисловість та сільське господарство й окреслює шляхи його розвитку.

А. Шептицький був яскравим представником християнсько-демократичної течії в економічній думці на зламі XIX і XX століть у Західній Україні. І. Франко зазначав, що основна заслуга митрополита полягає в новаторстві – здатності говорити з народом на зрозумілій йому мові. Пастирські послання А. Шептицького завжди порушували соціально-економічні питання. У такий спосіб церква допомагала пастві знайти християнське вирішення актуальних проблем.

Митрополит як справжній економіст оперував такими економічними категоріями, як капітал, праця, заробітна плата, товар, попит, пропозиція, власність. А. Шептицький усвідомлював, що капіталізм має певні негатив-

ні сторони. Капіталізм зумовив нагромадження золота і багатства одними верствами населення і зубожіння та безробіття інших, що, в свою чергу, призвело до початку Першої світової війни [4, с. 470]. Саме поняття «капітал» митрополит визначав як значну грошову масу, яка використовується для купівлі, обміну чи продажу товарів і послуг. Чим більший капітал, тим він сильніший і, в результаті, менший капітал або поглинається більшим, або знищується. Особливо небезпечним є монополізація капіталом певної галузі, оскільки це зумовлює нав'язування ним своїх умов усім іншим учасникам економічних відносин.

Монополізація відбувається у результаті об'єднання менших капіталів для захоплення певної галузі. Як приклад А. Шептицький наводить Америку, де такі об'єднання почали називатися трестами і повністю контролювали окремі галузі. Як наслідок, вони встановлювали ціни на певні види товарів, а інші учасники економічних відносин, навіть світові лідери ринку, змушені були до них прилаштовуватися. При цьому виключається будь-яка конкуренція, оскільки вона призводить до розорення конкурента.

Як метод боротьби монополістів із конкурентами митрополит називає зниження цін на продукцію, що зумовлює банкрутство конкурента через збитковість [9, с. 283]. У результаті конкурент або продає свою продукцію монополістові, або підпорядковується йому.

Прикладом високого рівня монополізації А. Шептицький вважає й економічну систему Радянського Союзу, яка заперечувала існування прибутку, а тому декларувала відсутність податку на нього, водночас стягаючи його шляхом вилучення засобів виробництва у громадян. Така політика сприяла монополізації державою усіх сфер економічної діяльності й спричинила витіснення приватного капіталу. Більшовики забезпечували низьку собівартість продукції за допомогою таких чинників: 1) монополії на виготовлення продукції (дозволяла здешевити продук-

цію за рахунок ефекту масштабу); 2) використання малооплачуваної і навіть безкоштовної праці робітників, селян та в'язнів. Більшовики продавали свою продукцію за кордон за демпінговими цінами. Це дозволяло знищити конкуруючі підприємства. Втрати, яких спочатку зазнають більшовики, згодом їм компенсуються вдвічі: по-перше, у результаті банкрутства конкурента вони могли суттєво збільшити ціну; по-друге, внаслідок банкрутства з'являлося багато безробітних, які схильні до страйків. А це, в свою чергу, створювало передумови для революції.

У ширшому розумінні під капіталом митрополит розумів засоби виробництва і землю. Землю більшовики також монополізували шляхом реквізицій та високих податків. Запровадили колгоспи, у яких об'єднали усі сільськогосподарські землі, а управління ними здійснювалося з Москви [9, с. 284–286].

На ґрунті капіталізму посилюється соціальна нерівність, оскільки він нищить середні верстви суспільства, нижчі стани перетворює у пролетаріат, а власники капіталу нагромаджують багатство. Зароджується соціальна проблема. Великий капітал створює умови для добровільного чи примусового приєднання меншого бізнесу з метою захоплення ринку і надмірного зростання. Результатом цього є «хворобливе» надвиробництво. З іншого боку, надвиробництво виникає внаслідок низької купівельної спроможності населення, яке не має коштів, щоб придбати товари, а виробники не мають ринків збуту.

Проблема, на думку дослідника, міститься також у ліберальній економічній політиці, яка проголошує повну свободу і захист інтересів окремого суб'єкта. У важкому становищі опиняється робітник, який не виробляє власної продукції, а тільки виконує окрему операцію. Таким чином він втрачає самостійність, стає залежним від машинного виробництва і від контракту, укладеного з працедавцем [3, с. 821–822].

У соціальному питанні Шептицький, спираючись на євангельський закон, твердить про рівність людей. На-

віть у нормальному устрої бувають соціальні труднощі й антагонізми. Це визначається тим, хто перебуває при владі і як її використовує. На думку митрополита, у той час антагонізми настільки загострилися, що утворили «соціальне питання». Причини цього він убачає в зміні способу й удосконаленні засобів виробництва, що зумовило зменшення ролі та вартості ручної праці за одночасного зростання ролі капіталу. А швидкий розвиток засобів комунікації сприяв зростанню всесвітньої конкуренції. За умови панування ліберальної теорії і законодавства це сформувало такий суспільний устрій, який створює переваги капіталу над працею. При цьому всі світові капітали зосереджені в руках невеликої кількості представників фінансового світу, які, поглинаючи чимраз більше менші капітали, отримують можливість впливати на міжнародні відносини [4, с. 138–139; 5, с. 132].

Ідеться про концентрацію виробництва та збільшення капіталів в умовах усунення вільної конкуренції. Це створює конфлікти між капіталом і працею. Тому необхідно підтримувати бідніших, сприяти збільшенню рівня оплати праці, обмежувати рівень оподаткування, сприяти піднесенню домашнього господарства, пошуку ринків збуту його продукції та нових видів заробітку [4, с. 141; 5, с. 133–134].

А. Шептицький дотримується християнського підходу, коли людина, маючи економічні переваги або не використовує їх, або робить це дуже обережно. І взагалі, у центрі економічної діяльності стоїть людина та її ставлення до праці. Краще працює та людина, для якої праця є не тільки засобом для виживання, але для якої праця є обов'язком, накладеним Богом [7, с. 209].

Між капіталом і працею немає суттєвої, природної суперечності, оскільки капітал не обходиться без праці, а праці потрібен капітал. Праця є засобом для чесного утримання людини. При цьому працю митрополит розглядає як частину життя, а не як товар, вартість якого зростає або знижується залежно від попиту. Не можна

порівнювати людину з товаром і оцінювати її вартість лише як сукупність фізичних якостей [5, с. 145–146].

А. Шептицький відкидає ліберальний підхід до оцінки вартості праці, який визначає її рівень залежно від попиту і пропозиції, як різницю між затраченими зусиллями й отриманим результатом. За цією теорією справедливою є та платня, яку робітник може отримати, а працедавець давати, не враховуючи співвідношення між роботою і платнею. А за умови великої конкуренції рівень заробітної плати буде зведений до межі виживання. Зарплата повинна бути справедливою, а її розмір визначається багатьма чинниками [4, с. 154–157]. Гріхом вважається затримка заробітної плати [5, с. 124].

Поштовхом до людської діяльності є прагнення вигоди і виокремлення поміж іншими. Тому економічна рівність, проголошувана соціалістами, нежиттєздатна, оскільки, з одного боку, відбиває бажання до праці, а з іншого – позбавляє винагороди за працю. Людина має природне право на зарплату і розпорядження нею. Обмеження цього права роботодавцем мотивується прагненням капіталізації і купівлі додаткових засобів виробництва за рахунок погіршення умов життя працюючих [5, с. 137–139].

Християнський принцип організації відносин між працедавцем і працівником, пропонований митрополитом, передбачає трудовий контракт, у якому робітник зобов'язується надати свої послуги за домовлену платню. Робітник зобов'язується своїми знаннями, силами і часом принести працедавцеві ту користь, яка б забезпечила потрібну роботодавцеві якість та кількість продукції. Зі свого боку працедавець зобов'язується за працю дати справедливу, домовлену платню. Працюючи, робітник віддає свій час і зусилля, частинку себе, а тому повинен отримати за це засоби для існування (їжу, житло, одяг), для утримання родини, а також можливість заощаджувати на майбутнє на випадок старості чи непрацездатності. Тобто заробітна плата повинна забезпечувати більше,

ніж мінімум, необхідний для виживання. Крім того, робочий тиждень повинен бути шестиденним і забезпечувати один день для відпочинку [5, с. 146].

Запорукою розв'язання соціального питання є урахування етичних і релігійних принципів. А. Шептицький критикує соціалістичну програму щодо передачі приватної власності у колективну. На його думку, це аж ніяк не вирішить соціальне питання, оскільки суперечить природному порядку і справедливості [4, с. 145]. Реалізація цього можлива лише за умови, коли людина буде згодна на мінімум, а, як показує досвід, людина завжди прагне більшого. Нею керує бажання отримати вигоду, виокремитись серед інших. Якщо людину позбавити цього, зникне торгівля, виробництво.

Економічна рівність не має шансів на існування, оскільки була б одразу ж зруйнована людським прагненням до отримання вигоди. Або ж, якщо обмежити людину мінімумом, вона, не бачачи користі, втрачає інтерес до праці, оскільки незалежно від докладених зусиль здійснюватиметься рівний розподіл результатів праці. Власне, прагнення до вигоди і призвело до капіталістичної системи [4, с. 146]. Крім того, зник би розподіл на керівників і виконавців, а отже, не було б організаторів трудової діяльності. Водночас спільна власність є передумовою для суперечностей між співвласниками, а господарство на спільних засадах менш ефективне, ніж те, яке перебуває у приватній власності [5, с. 126–127].

Загалом, погляди митрополита на приватну власність зазнали певної еволюції. Так, якщо упродовж міжвоєнного періоду він керувався загальноприйнятою католицькою критикою соціалізму і виступав на захист приватної власності, то під час німецької окупації, в умовах зубожіння населення, він став в обороні пріоритету життя над власністю [4, с. 14]. Критикує А. Шептицький і ліберальну теорію економічного розвитку, яка, проголошуючи свободу праці та торгівлі, призвела до ще більшої експлуатації. Декларуючи вільну конкуренцію, вона не забезпечила

реального надання прав для всіх, зумовила зосередження капіталу в руках сильніших і зuboжіння слабших. Таким чином конкурентну боротьбу програють слабкі учасники [4, с. 147]. Тобто митрополит піддавав сумніву реалізацію на практиці рівності прав і можливостей учасників економічних відносин у середовищі вільної конкуренції [5, с. 139]. Джерелами суспільних благ є талант і працьовитість [5, с. 142]. Навіть за умов гіршої родючості землі за відповідної праці й ощадливості можна досягти високих результатів [8, с. 49]. Люди від природи є нерівними. Різноморність здібностей зумовлює різноморність видів діяльності [5, с. 143]. Бідні та багаті не є ворожими станами суспільства, а повинні взаємодоповнювати одне одного.

Україн критично митрополит ставиться до радикалів за те, що їхнє вчення усувало селянство як клас шляхом продажу їхніх земель або передачі їх у комунальну власність. Такий підхід перетворював селян на робітників сільського господарства, тобто в найману робочу силу [4, с. 408].

Отже, А. Шептицький як досвідчений економіст-практик не відкидав жодну форму економічної діяльності й економічну систему. В першу чергу він пропагував християнські принципи в організації господарського життя. Будучи прихильником базових прав людини – на життя, свободу, власність, митрополит критикував лібералізм за нездатність захистити права слабших учасників вільної конкуренції.

Митрополит піддавав критиці соціалістичне вчення про спільну власність та економічну рівність як таку, що суперечить людській природі та є перешкодою для економічного розвитку. Він дотримувався класичного розуміння економічної діяльності людини, яке ґрунтувалось на ідеї, що рушієм економічної діяльності людини є прагнення до вигоди. Поряд із цим, А. Шептицький був прихильником справедливої оплати праці, яку оцінював як частку життя робітника.

Запитання для самоконтролю

1. Представником якої течії економічної думки був А. Шептицький?
2. Дайте визначення поняття «капітал», запропоноване А. Шептицьким.
3. Охарактеризуйте причини та наслідки монополізації економіки у розумінні А. Шептицького.
4. Розкрийте причини загострення та вирішення «соціального питання» у дослідженнях А. Шептицького.
5. Проаналізуйте еволюцію поглядів митрополита на приватну власність.
6. Що є джерелом суспільних благ, за оцінкою А. Шептицького?
7. Що, за оцінкою митрополита, є рушієм економічної діяльності людини?

Завдання для самостійної роботи

- Знайдіть у праці А. Шептицького «Як будувати рідну хату?» вислови, що вказують, на чому повинна базуватися єдність Української держави.

Список використаних джерел

1. 10 правил бізнесу від Андрея Шептицького [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/09/140916>.
2. Злупко С. М. Українська економічна думка: постаті і теорії / С. М. Злупко ; упоряд. Я. Злупко // Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Євросвіт, 2004. – 543 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944 pp.) : у 2 т., 2 кн. / за ред. А. Кравчука. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1096 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944 pp.) : у 2 т., 2 кн. /

- упоряд. А. Кравчук. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність. – 572 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944 рр.). Т. III : Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання (1901–1914 рр.) / упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 446 с.
 6. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток галицької господарки [Електронний ресурс] / [Л. Гентош, В. Оприск, І. Паславський, А. Сенник] // Львівська газета. – 2015, 24 липня. – Режим доступу : <http://www.gazeta.lviv.ua/article/45858>.
 7. Рибак Ю. Вибрані соціально-економічні концепції митрополита Андрея Шептицького / Ю. Рибак // Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький : збірник 12/2015 281 популярно-наукових доповідей і статей, та іншого архівного матеріалу, скомплектований з нагоди відзначень 45-ої і 50-ої річниць смерті митрополита Андрея Шептицького. – Філадельфія : Друкарня видавництва «Америки», [б. р.]. – С. 207–215.
 8. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / А. Шептицький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 64 с.
 9. Шептицький А. Твори морально-пасторальні / А. Шептицький. – Рим : [б. в.], 1983.

ХРЕСТОМАТІЯ

(твори для самотійного вивчення)

В'ячеслав Будзиновський
АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ [4]
(Пам'яті Володимира Навроцького
присвячує Автор)

Будзиновський В. Аграрні відносини в Галичині [Електронний ресурс] / В'ячеслав Будзиновський. – Режим доступу : https://www.chtyvo.org.ua/authors/Budzynovsyi_Viacheslav.

Агрономія є ся частина науки про рільництво, котра займаєся технікою рільничою, котра поясняє, як одиниця господарська змагає до того, щоби видобути із землі своєї як найменшим коштом найбільшу масу тих плодів, які від него жадає торг. До науки про рільництво в ширшій розуміню – до економії суспільної (питань аграрних) переходимо тогді, коли станемо займатися з'явищами господарки рільної не індивідуальної виключно натури, а в звязи із згаданими з'явищами суспільної натури. В сю область наук входимо, коли розбираємо, наскільки моменти політичної натури впливають на зміни та поступ в способі продукувана, коли говоримо про обміну товарів, про торг, про комунікаційні засоби та інституції кредитові і т. і., котрі суть збірною акцією одиниць господарчих, хоч би без безпосередного та свідомого приложеня їх рук.

Для улекшення собі роботи в розслідуваню з'явищ аграрних конечною буде річчю розділити собі цілу масу згаданих приватних одиниць господарчих на кілька ґруп. Крітерією, на підставі котрої переведемо поділ, буде ріжниця в поверхности землі, взятої поодинокими господарствами під управу. До категорії дрібної посілости вчисляю господарства посідаючі менше як по 50 моргів; стисліше річ беручи, лише ті, що посідають від 5 до 50 моргів. Посілости понизше 5 моргів не суть вже господарствами рільними в властивім значіню. Властители таких шматків землі відгривають, що правда – визначну ролю в господарці рільній – але не в своїй власній. Вони мають значіне в продукції великих властителів ґрунтових, яко наймити.

До другої категорії господарств рільних зачислимо посілости, з котрих кожда числить понад 100 моргів – се галицька велика посілість. Розрізняють ще дуже часто середню посілість по 25–150 моргів. Позаяк та категорія в Галичині майже цілковито щезла, помину її.

Клясифікація ся не є штучною. Ціла поверхність землі взятої господарством під управу, на підставі котрої ми розтасували власність ґрунтову на обидві головні ґрупи, не зістала вибраною для самої виключно вигоди для лекшого орієнтована в тім хаосі, не сталося се також для вдоволення клясифікаторскої мани псевдоучених (німецького типу), котрі вихопляють в цілій масі студіованих фактів ці, що найбільше впадають в око, – як н. пр. глумому бібліотекареви, формат книжок, – укладають на її підставі ті факти в штудерно побудовані системи і думають, що доконали великого діла – що вияснили з'явнища, розложивши їх по нумерованим шуфлядкам. Поділ сей зроблений вже адміністрацією суспільною, а прийнятий опісля економістами, користний єсть з ріжних зглядів. По-перше тому, що поділ сей ілюструє нам почасти відносини власності часів феодальних. Звісна бо річ, що нинішня більша посілість походить з давньої шляхотскої а нийішна дрібна – з давньої рустикальної. Се о стілько важне, о скілько історія може нам допомогти до вияснення теперішніх фактів суспільних. По-друге, від розмірів унаравлюваної поодинокими господарями землі зависить часто спосіб продукції – сама техніка рільнича. По-третє, інший вплив мають чинники суспільно-економічні на хід господарки індивідуальної одної, а інший на господарку другої категорії власносте Те саме можна сказати і про багато чинників політичних, оскільки вони взагалі впливають на хід господарки.

Адміністрація¹ суспільна (держава) ділає инакше² на господарку одної, а инакше на господарку другої катего-

¹ Адміністрація – адміністрація сучасною українською мовою.

² Инакше – инакше сучасною українською мовою.

рії посіlostий¹ ґрунтових, не тільки для того, що обидва сі роди організмів аграрних, силою своїх індивідуальних прикмет, інакше реагують на сі чинники політичні. Самі сі чинники суть квантитативно інші в прикладі до великої, а інші в прикладі до малої посіlosti.

Податки державні, наприклад, гнетуть без порівняння сильніше дрібну посіlostь ніж велику з тої причини, що коли великій посіlosti забирає держава малу частішу доходів позіставляючих по заспокоєнню потреб особистих і самого господарства, дрібній посіlosti забирає більшу часть того, що називаємо мінімум екзистенції селянина. Коли би, наприклад, заведено податок прогресивний, узглядняючий згадане мінімум, упав би цілий тягар податковий на велику посіlostь. Галицька кляса селянська зістала би увільнена від податків, бо дохід пересічного галицького селянина з єго рілі – як се можна вичислити з дат катастральних, не доходить до 10 злт. Поминувши вже сю обставину, що організм дрібний вражливійший єсть на той чинник – але навіть беззглядно річ беручи, поносить дрібна посіlostь більші тягарі фінансові від великої, а то. наслідком тенденційно, в користь шляхти переведеного отаксованя чистого доходу з землі.

.....

Сильним імпульсом до поступу в техніці господарств, був і єсть ще один чинник. Се великий та безнастанно, особливо в останних часах збільшующийся торг продукту даної области промислу. За поступом технічним слідує поступ в суспільній продукції, котрий знов уможливає і попирає поступ технічний і т. д. В области промислу фабричного вплив сей єсть не перечний. Але і в агрономії не дасть ся вже нині вплив єго заперечити. Коли би не було такого кольосального запотребованя збіжа в містах непродукуючих, не було би інтересу побільшувати інтензивности ріллі – це силкувало би ся на нові відкриття в области агрономії, та не застосовувало би їх в практиці;

³ Посіlostий – посіlostей сучасною українською мовою.

не чули б ми о тих майже казочних для галицького ума подвигах Американців в області техніки рільничої. В області промислу міського користають з світового торгу сі, що в силі найбільше і найдешевше продукувати, то є великі фабрики, вони ж і найскорше заводять у себе технічні уліпшення. Так само річ має ся і в області промислу рільного. Позаяк латифундії американські та полуднево-російські суть в можности більше продукту вислати на всесвітний торг, пояснюється високим станом культури рільної в тих частинахх світу.

Не користають знов з світового торгу дрібні рільники, особливо експортуючих країв. Збут їх ограничений звичайно на міста краєві, і сим то пояснює ся млявий поступ в їх агрікультурі.

Галичина, єсть край експортуючий збіжж¹. Експортує однак тільки велика посілість. Дрібна посілість знаходить свій торг в містах галицьких. А позаяк міста галицькі слабо розвиваються, лакомий на продукти рільні промисл фабричний не існує, єсть вплив того чинника на господарку рільну нашого селянина менший, як де инде. Нема у нас отже того економічного чинника, котрий би попирав розвій нашої агрікультури в тім напрямі, в яким его пхають чинники політичні.

.....

Се початок новочасної продукції товарної і господарки грошевої. Як отже бачимо, поступ технічний в продукції викликав єї поступ суспільний – бо сотворив продукцію, котрої більше ніж треба було. Дальшим результатом того поступу єсть поділ праці і то так чисто технічної, як і соціальної натури. Поділ сей виступає так в поодиноких продукуючих одиницях (варстатах Betrieb), в тих складових елементах загальної суспільної господарки, як і в продукції цілої суми господарчих одиниць, понятих яко одна велика органічна цілість. Першим головним результатом сего суспільного поділу праці був розділ про-

¹ Збіжжє – збіжжя сучасною українською мовою.

дуцентів на хліборобів і ремісників. Дальшим кроком на дорозі соціального поділу праці був розділ архаїстичних хліборобських громад на села, з населенням хліборобським та рудіментарним ремесельним (домашній промисл) і на міста, з населенням ремесельним, та рудіментарним хліборобським. Поступ технічний, полягаючи в удосконалюванню засобів продукційних та в змагаючійся поділі праці, викликає особливо від кінця середніх віків глибоко сягаючі зміни в цілій господарстві, в цілій життю суспільнім.

Механічні машини рільничі, що суть надзвичайними додатками до головної, природної машини, знаходять застосовання в рільництві доперва довго по заведенню їх в промислі міскім. Застосовання їх може бути в далеко меншій мірі переведене в полі як в місті.

Крім того торг, котрий єсть також одним з головних умовій, витворився для рільництва аж тогді, коли промисел мійський станув на досить високім ступні розвою. Се тому, що якраз той мійський промисл єсть консументом сіл, і становить для него торг. З тих то причин і поступ господарчий в рільництві – оскільки він залежний від поступу технічного, єсть дуже мізерний і проявляє ся аж по довгих предовгих періодах часу, наколи індустрія міст, змінєє з року на рік своє лице, бо улїпшеня технічні в її области просто не поступають а гонять. Сей повільний поступ техніки рільничої, єсть також причиною загальнопризнаного консерватизму сіл, против поступовости міста. Се тому, що всі ті методи рільничі, що віками тревали, так глибоко закорінюють ся, так переходять в кров і кості рільника, що робляться привичками, котрі ще більше спиняють вплив готових вже улїпшень агрономічних. Наше господарство рільне також розвивало ся дуже повільно, повільніш як в західній Європі, бо не було у нас предусліва до єго розвою, не було промислу мійського. Тому то так тяжко було нашому рільництву розпрачатися з середновіччиною, не говорячи вже про гори, де маємо ще комплєтно архаїстичні відносини.

Володимир Винниченко

ЗАПОВІТ БОРЦЯМ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ [7]

Винниченко В. Заповіт борцям за визволення [Електронний ресурс] / В. Винниченко. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1991. – 128 с. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2930>.

1. ВСТУП

Незважаючи на моє пояснення, дане мною в пресі, через що я не беру активної участі в громадському житті української еміграції, до мене не перестають звертатися члени її з запитаннями, докорами, вимогами, навіть обвинуваченнями. Вони обґрунтовують свої звернення приблизно такими аргументами. (Я з певним зусиллям буду наводити їх. Я знаю, що це наведення буде скидатись на самовихваляння. Але в інтересі насамперед істини, а крім того, тих ідей, які я маю викладати, я мушу наводити і вислови людей, прихильних до мене). Вони такі, ті аргументи:

...«Ви брали участь у перших рядах революційної боротьби на відродження нашої державності! і свободи, починаючи з перших органів її (Революційної Української Партії, РУП) 1902 р. і кінчаючи революцією 1917–1920 рр. Ви стояли на чолі першого Уряду її, Генерального Секретаріату Центральної Ради Української Народної Республіки. Ви були ініціатором і найвідповідальнішим будівничим тих форм, у яких вона виливалася. Ви були автором Чотирьох Універсалів, які тепер у революційних колах еміграції звуться «Скрижалями Української Революції». Ви були так само ініціатором, організатором і провідником революції проти німецької окупації та реакції створеного нею «гетьману» і головою того Вищого Органу, який провадив її, головою Директорії Української Народної Республіки.

Отже, ви краще, ніж хто інший, повинні пам'ятати способи й засоби наших колишніх перемог і розуміти

причини наших поразок. Ваші подальші виступи як на Україні, так і на еміграції показують, що ваше життя не перестає бути пройняте труднощами і болями нашого народу в боротьбі його за своє остаточне визволення. Чого ж ви мовчите? Чого ваші виступи такі рідкі?».

«Так, – большевизм і стара українська еміграція зробили все, щоб унеможливити вам їх. Ми знаємо причини цього: большевизм бачить у вас свого класового і особистого противника. Старі, колишні царські «чиновники», сини поміщиків, фабрикантів, бюрократів не могли так само на еміграції, як і на Україні, погодитись з сином робітників і селян, не могли стерпіти його критики їхнього поведіння і всякими способами усували його від впливу на еміграційне громадянство, вони навіть, як самі казали, «виключили вас з нації» за ту критику, вас, якого стільки українців називають «гордістю українського народу».

«Ми все це знаємо. Але от прийшли ми, такі самі, як і ви, сини робітників і селян, члени так званої «нової еміграції», і ламаємо грати того ізолятора, в який засадили нас більшовики і стара еміграція. Тепер ви матимете вільну трибуну, з якої можете промовляти до всіх, хто має вуха, щоб слухати. Правда, нова еміграція ще не зовсім добре зорієнтована. Вона під окупацією більшовизму не мала змоги зазнати з фактами нашої революційної історії, вона довідалась про них головним чином од старої еміграції й, повіривши їй, сприйняла деякі з них так, як виставляли їх старі емігранти. Одним із таких фактів було вороже ставлення до вас. Нова еміграція цієї ворожості не сприйняла, бо в своїх свідоміших представників вона мала інше ставлення до вас, винесене з України, де вона пам'ятала і знала вас інакше, ніж представляла стара еміграція. Вона устами цих представників і виявила своє ставлення до вас у численних листах, у яких вони, як ви самі казали, висловлювали вияви високої оцінки вас як політичного діяча і письменника».

«Правда, – ширша маса нової еміграції ще не виявила свого ставлення до вас у повній мірі. Виймкові обставини, в яких вона опинилася, страх перед можновладцями всякого роду, як чужими, так і своїми, що ставляться до вас вороже, впливають на вияви її ставлення, в неї ще є певна стриманість. Ця стриманість, очевидно, дала вам підставу зробити висновок, що ви – «непотрібні українській еміграції» і що вам надалі треба усунутись од участі в її життю. Ми, свідомі члени Нової Еміграції, заявляємо Вам: це – помилковий висновок, ви – потрібні нам (деякі додають: «ви – навіть необхідні»). Ваш досвід, ваші знання, ваші якості, виявлені вами в процесі 50 років вашої політичної і культурної діяльності, спрямованої на визволення і щастя української нації, все промовляє за те, що ви були, є і будете корисним українській еміграції, як і всій Україні, а тим самим ви були, є і будете потрібні нам. Отже, ви не маєте ні національного, ні морального права утримуватись от участі в нашому життю, це – ваш обов'язок стати ближче до нас і разом з нами служити справі всебічного визволення нашого народу».

«Так, – ми знаємо, що ваше життя в інших од наших умовах створило у вас деякі погляди, відмінні від наших поглядів, які формувались у ненормальних страшних обставинах «підсоветчини». Може бути, що деякі ваші позиції й оцінки вразять нас, але з цього ще не випливає, що вони є помилкові, що українська еміграція, щиро шукаючи найкращих способів боротьби за всебічне визволення України, не вдумасться, не придивиться пильніше до ваших поглядів і не сприйме їх, коли вони дійсно виявлять себе корисними для тої великої, спільної всім нам справи. Ми знаємо, як деякі ваші позиції під час революції 1917–1919 рр. зустрічали нерозуміння, стриманість, а то й ворожість навіть ближчих ваших товаришів, і як вони, ті позиції, виправлялись, як принесли перемогу і як потім сприймалися навіть колишніми противниками з визнанням їхньої правильності. Це саме може статися й тепер. І тому ми віримо, що ваше слово, з яким ви звернетесь

до еміграції, коли воно навіть не зійдеться з прийнятими досі поглядами, буде вислухане з належною увагою і гідністю. Отже, просимо до слова!..»

Я не можу не визнати рації деяких із цих аргументів і тому забираю слово. Але перше ніж говорити по суті, я дозволю собі сказати таке:

Я хочу говорити це слово, керуючись тільки одною метою: бути корисним своєму колективові, своїй нації. Мені 69 років. Звичайний пересічний вік сучасної людини (за статистикою науки) є 50–60 років. Я вже перейшов його і можу з цілковитим правом сказати, що я стою на порозі смерти. А люди, які стоять на цьому порозі, не завжди керуються тільки своїм вузько-егоїстичним інтересом. Звичайно, найбільший свій інтерес вони вже вбачають в інтересі того колективу, до якого належать, якому залишають у спадщину все, що вони мають. Я належу до цих звичайних людей. Тому, підлягаючи цьому законові, я хочу передати в спадщину колективові те, що придбав за все своє життя, своє деяке знання, свій досвід. Я ширше виклав це питання в великій літературній праці, що зветься «Конкордизм». Сучасні обставини не сприяють оголошенню її, але деякі тези її, а надто політичного і морального характеру, послужать мені у цій відповіді моїй на звернення до мене. Одна з тих тез промовляє: «Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не брешти сам собі, бо, збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим. Отже, яка б не була та правдивість прикра (як для мене, так і для інших), я буду її триматись. І тому, стоячи на порозі смерти (яка особливо за сучасних світових обставин є така хутко-можлива), роблячи свій заповіт борцям за визволення нашої Батьківщини, я буду заповідати їм тільки те, що є чистою правдою і що може бути, на мою думку, корисним нашій нації, в чому є і може бути її насушна потреба.

2. УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Яка є найперша, найсутніша потреба українського національного колективу?

Та сама, що у всякої індивідуальної істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління. Які є найкращі засоби для цього? Поки що людство розбите на окремі національні колективи, які переважно звуться державами, то очевидно, що найкращим засобом збереження його життя і розвитку кожної нації – є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому. Нація без державности є покалічений людський колективний організм. Через те так жагуче всі, так звані «недержавні нації» прагнуть своєї держави, через те так самовіддано окремі члени її віддають усі сили свої на здобуття її й тому з такою ненавистю ставляться до тих, які стоять на заваді цьому, себто, які тримають їхній колектив у покаліченому стані.

І тому не дивно, що деякі члени тих націй, які тільки що створили свою державу, але які через ті чи інші причини мусіли покинути свій край, часто так перечулено, так суб'єктивно і так іноді помилково оцінюють здобуток своєї нації. Деяким часто здається, що коли вони особисто не стоять при державних здобутках, то тих здобутків зовсім немає. До цього прилучаються ще інші мотиви, переважно особисто-утилітарного характеру і таке важне питання деформується ними. Приклад з старою еміграцією дає нам добру ілюстрацію до цього. Деякі українські політики, після поразки нашої Революції, будучи змушені покинути рідний край, переїхавши до чужих держав, старались, як вони висловлювались, «тримати прапор української державности», возити з собою всі інститути її («уряд», «міністрів», «дипломатів», навіть трошки війська). В усіх своїх виступах за межами України вони виставляли

себе за єдиних представників української державности. Будучи тоді малочисельними і малопомітними, вони були нечесні головним чином з самими собою, вони головним чином казали неправду самим собі, бо стара еміграція в більшості своїй мало їм вірила. Але коли з'явилась нова еміграція, коли питання української політики набрало ширшого характеру, коли із справи особистої невеличкої групи людей воно почало ставати справою майже цілого еміграційного колективу і загрожувало інтересам усієї нації, то до нього треба поставитись з особливою увагою.

Проаналізуймо її об'єктивно: чи може бути корисною і потрібною українській нації така політика української! еміграції, краще сказати: цієї невеличкої частини, яка зве себе «носіями прапору української державности», «Державним Центром», «Урядом Української Держави»?

Що таке державність? Це – устрій всього матеріально-го і психічного буття цілого народу, його національності, економіки, політики, культури, це – величезний складний процес.

Чи може мати в ньому велику вагу дія маленької купки людей на чужині? Ні, не може. А коли так, то виходить, що сама українська державність засуджена на смерть, бо та маленька група людей не може бути на Україні?

Явний абсурд. Та не тільки логічний, а ще й дуже шкідливий для самої нашої державности абсурд. Тому поставимо питання інакше: чи є де-небудь поза еміграцією українська держава? Очевидно, коли де-небудь вона є, то тільки на українській землі, на Україні. Чи є вона там?

Відповідь кожної об'єктивної людини, яка має змогу без загостреного особистого інтересу розглядати це питання, може бути тільки одна:

Українська держава, українська державність на Україні є. Її створив народ, вся українська нація в процесі великого перевороту життя в «тюрмі народів» – Росії. Без цієї творчості ніякі вожді, проводи, міністри не могли б і одного камінчика в будівлі української державнос-

ти покласти. А так само через це і зруйнувати цю будівлю не так легко.

А наскільки вона міцна, показує той факт, що найбільші вороги її руські імперіалісти в усіх виглядах (чи то так званої демократії, чи так званого комунізму) не мають сили (а тому й сміливості) розвалити її. «Чому в так званому «Союзі Советських Республік» нема якоїсь Рязанської, чи Тамбовської Республіки, а є Українська? Тому, що створення Тамбовської чи Рязанської Держави викликало б тільки здивування, нерозуміння, сміх, обурення. А існування Української держави визнається за нормальне, природне явище, яке має під собою всі необхідні для того передумови і підстави.

Та більше: настільки Українська Держава є безперечний факт, що руський советський імперіалізм не тільки мусів зберегти майже всі атрибути державности, створеної українським народом (органи державної економіки, адміністрації, суду, освіти й т. д.), але й уважає за можливе ввести Україну в Організацію Об'єднаних Націй (ООН) як самостійну державу з правом окремого від усього Советського Союзу голосу (весь час Україна і Советський Союз виступають відокремлено).

Мені можуть сказати: це – один із камуфляжів Москви, це – звичайна її комедія, це – тактичний маневр для здобуття зайвого голосу в ООН. Так, – це не є вияв великодушності, ідейности, щирости, об'єктивности Москви. Але чому вона не може здобути в Організації Об'єднаних Націй десятки зайвих голосів проведенням у неї тих самих Рязанських та Тамбовських областей, названих нею Державами? Тому, очевидно, що такий маневр викликав би в ООН такий самий сміх і обурення. А введення України такої реакції не викликало, воно сприйняте Об'єднаними Націями з визнанням цілковитого права України навіть на самостійне, поза всім Союзом існування.

Це є всією планетою визнаний і зафіксований факт, не є визнання всім інтернаціональним світом здобутків української національної Революції. Здається, кожний

щирий, національно-свідомий український патріот повинен всіма способами піддержувати, й на всю планету проголошувати це визнання, затверджувати його в свідомості організованого людства. А тим часом що ми бачимо? Те, що самі ті українці, які називають себе «носіями прапору української державности», розхитують, підривають цей факт. Оці закордонні емігрантські «вожді й міністри» довгими роками не переставали (та й тепер не перестають) намагатися робити пропаганду на весь світ, що Української Держави на Україні немає, що вона знищена більшовизмом, що вона лишилась тільки у них, під їхніми прапорами державности. На щастя, пропаганда їхня була і є така квола, голос такий слабенький, що його майже ніхто не чув. Та от прибула так звана Нова еміграція. Сила стала більша, голос став дужчий. Але й він, через цілий ряд прикрих причин, почав звучати в унісон з тими «міністрами», і він проголошує, що на Україні державности немає, що вона в образі «Державного Центру» є тільки під прапором «Українського уряду» в ... Німеччині.

А за що боремось?

Не кажучи більше, що це – кричуща неправда, що це є вияв або непорозуміння, або «нечесності з собою» зацікавлених у цій неправді людей, це є окрім того, повторюю, величезна шкода тій самій державності, за яку многі з еміграції як Нової, так і Старої готові своє життя віддати. І от чому шкода.

В'явімо собі, що «Тюрма Народів», чого ж це тюрма, коли там є Українська Держава, Советський Союз так чи інакше розвалиться, що цьому розвалові будуть сприяти «зовнішні чинники», що вони, ці чинники, матимуть до певної міри силу вирішувати долю підсоветських народів. І з другого боку пам'ятаю, що є численні вороги української державности, які будуть напружувати всі свої сили, щоб її скасувати, щоб схилити на це «чинники», щоб роздерти Україну і шматками її торгуватись на інтернаціональному торжищі. І нема сумніву, що одні із аргументів їхніх для схвалення могутніх чинників на таке ви-

рішення була б оця пропаганда наших бідних «міністрів». Вороги напевне казали б «чинникам»: «Ніякої Української Держави не було й немає. Вона вибухла штучно на один момент і зникла. Український народ у творенні її участі не брав і не цікавиться нею. Та це й самі українці визнають. От що про це кажуть самі українські вожді». І наводили б текстуально всі декларації наших «міністрів» про «Державний Центр», про «прапор державності», про знищення більшовизмом державності на Україні. І само собою перед «чинниками» стало б питання не визволення Української Держави, а створення її. Це питання інше й не таке для них просте. І тому, коли б тим «чинникам» треба було виторгувати собі за скасування української державності якісь економічні чи інтернаціонально-політичні вигоди, вони, для виправдування себе перед своїм сумлінням, постаралися б захистити себе отими деклараціями наших «міністрів» і згодитись на знищення «штучної», давно вже «знищеної» більшовизмом державності. Бо, справді, коли вона є тільки на еміграції в шухляді якогось чоловічка «міністра», то яка її вага на інтернаціональному форумі? Ще раз: Українська Держава була і є. Її, повторюю, створив народ, нація, а не купка бідних емігрантів, народ її захищав, захищає і буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними. Не емігрантські «вожді» та «міністри», а Грушевські, Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров'я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних робітників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься Українською Повстанською Армією.

Але наскільки в рядах керівників еміграції, надто старої «урядової» існує оте нерозуміння, чи нехотіння розуміти це, свідчить такий кричущий факт. Один із депутатів «Парламенту» (як звуть тепер Національну Раду «міністри») дозволив собі зауважити, що українська держава все ж таки немовби є на Україні. На це «міністр» за-

кордонних справ, якому, мовляв, краще не розумітися на таких питаннях, одповів, що ціну цій державі знають могутні «чинники». Що він хотів цим сказати? Що держави на Україні немає, чи що там держава не така, яку цінили б «чинники», що вона тільки камуфляж, «штучна» вигадка і таке інше? Себто знов таки те саме: ніякої там держави немає? «Прем'єр-міністр І. Мазепа, треба зробити висновок на підставі його власних слів, або настільки політично малограмотний, що не розуміє різниці між інститутом державности і формою її, або він настільки засліплений чи зацікавлений своїм «урядуванням», що не хоче розуміти такої елементарної речі. Форма і суть не є те саме.

Так, форма української державности за цього відтинку нашої історії не є задовільна для нас. Так, – вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійности, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її, – вони, а не хто інший, не якісь сили зовні, а тим паче не крихітна купка емігрантів.

13. НАИПЕВНІШЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Перша вимога і перший інтерес його – здобуття самостійности і незалежності своєї вже здобутої Держави. Чим може допомогти йому еміграція? «Уряд» Національної Ради має «міністерство» військових справ. Але кожному ясно, що військові сили еміграції не можуть бути великими. Для них заводити ціле «міністерство» – це або гра в урядування, або розрахунок на те, що саме «міністерство» прийде за «зовнішніми силами» на Україну і зробиться міністерством. Розрахунок, який теж показує, що «уряд» має орієнтацію не на внутрішні сили, а на зовнішні сили, внутрішні він до такої міри ігнорує, що навіть не обумовлює: якщо на Україні не створиться революційний уряд і не матиме свого міністерства військових справ, то наш

ресорт військовий може виконати його ролю. Ні, він просто декретує: міністерство і більше нічого.

Розуміється, коли б у світі дійшло до воєнної сутички Заходу з тиранією Москви, то українська еміграція стала б на бік Заходу й взяла б по мірі сил своїх участь у збройній боротьбі, сформувавши з своїх членів кілька допоміжних армії союзників батальйонів. Але це скромне завдання могла б зробити сама президія Національної Ради, не вдаючись до такого пишного засобу, як «міністерство».

Але в неї є і повинно бути інше завдання на полі здобуття державної самостійності, а саме: схилити до неї опінію західного світу. Проти української самостійності ревно працюють вороги її, головним чином руські та польські імперіалісти. Вони всіма засобами намагаються виставити українську національно-державну ідею як штучну, як витвір чужих Україні сил, як потайне знаряддя їхньої імперіалістичної політики, надто Німеччини. Українці, мовляв, ніякої самостійної концепції ні інтернаціональної, ні соціально-політичної не мають, вони є тайні агенти або німецького нацизму, або руського большевизму.

Отже, завдання членів української еміграції, борців за свою державну самостійність повинно насамперед бути в тому, щоб розбити цей наклеп ворогів і щоб довести світові, що українство навпаки, всією історичною, ви-» робленою віками всебічного поневолення, всією природою своєю є найщиріші вороги всякого насильства, гніту, визиску як внутрішнього, так і інтернаціонального, що воно є найвірніший борець за мир на Землі і за об'єднання всіх народів.

Чим же воно могло б це довести? Самих офіційних «воцаних» декларацій, як робило, наприклад, «міністерство» закордонних справ Національної Ради, не досить. Не самі декларації творять опінію, а ще й відповідна дія. Треба, щоб українська еміграція на кожному місці свого

перебування доводила і словами, і ділами свою демократичність і – головне – миролюбність.

Так, ми будемо скрізь деклярувати, що ми, українці, є одні з найщиріших борців за світовий мир, за світову федерацію. Але через що так? – можуть нас запитати. Наше пояснення може бути цілком логічним і переконливим. Ось воно: через те, мовляв, що ми, українці, у світовій федерації вбачаємо найпевніше забезпечення нашої національно-державної самостійності, якої ми так жагуче прагнемо, за яку ми принесли стільки жертв. Ми краще, ніж так звані самостійні держави, знаємо, що в цій світовій кон'юктурі, яка твориться на планеті розвитком світової економіки, не може бути як слід забезпеченої самостійності, а тим паче у держав несамостійних. Тому ми, коли хочемо мати свою національну самостійність, мусимо бути в найперших і найактивніших рядах борців за здійснення ідеї Світової Федерації Народів, яка знищить яку-будь можливість одній нації накинати другій своє панування.

В цій концепції, розуміється, нема нічого нового, оригінального, самостійного, вона давно проповідується борцями за визволення людства, кращими синами його. Своє в українців могло б бути те завзяття, та гаряча щирість, та настійність, з якими вони проповідували б по світі ідею миру.

Але може бути ще більше «своє». Виконуючи правило конкордистської моралі «Що визнаєш на словах, то виконуй на ділі», я, як представник українського імені, виступив перед інтернаціональним світом з своєю концепцією миру, з пропозицією такого засобу знищення навіки війни на Землі, який досі не висувався на інтернаціональному політичному світі, і який, я глибоко в тому певний, може бути сприйнятий широкими масами всього людства з гарячою прихильністю. Щоб довести мою концепцію до відому якраз оцих мас (а це ж вони, а не дипломати є і будуть рішальною силою в питанні війни та миру) – я виклав її в приступній для мене формі, в фор-

мі роману, в образах, у живій дискусії дієвих осіб. Його видано у французькій мові під заголовком «Нова Заповідь». З огляду на те, що українська еміграція ставилась досить негативно до видання моїх літературних праць і так само не виявила ніякого бажання видати цю працю українською мовою, я користуючись нагодою, виконаю хоч у малій мірі ту вимогу, з якою до мене звертаються деякі українці: чому ж по-українському ви не видали цю книгу, а по-французькому? себто дам короткий переклад моїх тез та її обґрунтування. Отже моя концепція така.

(Щоб зазнайомити українських читачів з нею в тій самій формі, що її подано у мові французькій, я подаю її в текстуальних виривах. Це, сподіваюсь, дасть змогу тим, які сприймуть в принципі всю концепцію, придбати всю ту аргументацію, яку я сконденсував у цих уступах книги).

17. ЗАКІНЧЕННЯ

Такий мій заповіт тим, які прагнуть визволення і самостійності нашої нації. Бажаючи хоч трохи зорієнтуватись у тому, як сприймуть його члени української еміграції я, перед оголошенням його, зазнайомив з ним компетентних у настроях і ментальності української еміграції людей. І ось їхні голоси. Один із них сказав мені:

«Ваш намір – безумовно добрий. Але, Боже мій! – якими безумовними намірами устелено шлях до пекла. Чи ваш намір прилучається до цієї комунікаційної лінії, не знаю, але що він не реалізується, то я майже не сумніваюсь. Заповідаючи ваші тези, ваші факти, ваші висновки, ви не рахуетесь з загальнолюдською природою, а надто українською та ще й емігрантською. Ви в'являєте собі тих, до яких звертаєтесь, майже героями, майже дійсно відданими справі визволення, майже дійсно готовими на жертви для колективу своїми особистими «ласощами нещасними», чи просто маленькими індивідуальними інтересами, амбіціями, емоціями. Ой, леле! – ви дуже помиляєтесь. Щоб оті, які так довго і так «самовіддано»

кляли вас, проголошували зрадником, запродавцем, ворогом народу, большевиком, щоб вони раптом усе те «забули», прийняли всі ваші пропозиції, поради, щоб одмовились од «фотелів» (та ще й з написом!), від титулів, від матеріальних «компенсацій» за них; щоб згорнули «прапор Державності», під яким вони так довго «петлюрились» і збирали пожертви копійками та оплесками; щоб вони визнали, що вони, дійсно, сіли на косий чужий віз і співають пісню нового хазяїна, – невже ви це припускаєте!

Або ви, видно, гадаєте, що інші оті «опозиціонери» ніяк ні тими «фотелями», ні «копійками», ні оплесками не цікавляться й тільки ради отого визволення Неньки домагаються переформування Національної Ради? Теж блаженна ілюзія.

Нехай «прем'єр-міністр» «уряду» зсунеться з свого фотелю закордонних справ і передасть його опозиціонерові, як вони того домагаються, так ви побачите, як він любенько «запетлюриться» на ньому і як уся їхня «революція» на тому й загускне. Бо вся вона має на меті якраз оті «фотелі», а не ваше бідне визволення, вся вона прагне не зміни програми, напряду, орієнтації, а тільки, щоб вихопити «прапор державності» з рук попередників і сісти під нього з усіма приємними наслідками.

«Та крім того, ви в'являєте собі ваших «борців» за визволення немовби в «безповітряному просторі»: от існують собі на еміграції «борці», такі собі ні від кого незалежні, самостійні, горді, що схотіли, те й зробили. Ніяких вони чужих возів, ніяких чужих пісень не визнають. Ідуть собі на своєму українському возі, співають собі своїх українських пісень і ні на кого не озираються. Ще одна мила ілюзія: і вози в них не українські, і пісні на них не українські, вони або – римські, або вашінгтонські. І коли ви заповідаєте і Самостійність України, і Світову Федерацію, і Колектократію, і погодження між собою мужицьких і робітничих синів, то ви, видно, не питаєте себе: а як же до того поставляться дядьки в Римі чи Вашінгтоні. Ви не питаєте, бо ви ідете собі в своєму ізоляторі на україн-

ському возі й співаєте собі своєї української «всебічно-визвольної». Але ті, що сидять на дядькових возах, ті повинні озиратись на своїх дядьків: а чи то до душі такі пісні? А коли не до душі дядькам, то ви думаєте, ваші «борці» насміяться про якусь там чорнобриву прекрасну Колектократию співати?

Ні, пане-добродію, ваш заповіт не для цих пасажирів. Вони, може, його прочитають, але вони на нього або по-американському плюнуть, або по-римському від нього одхрестяться. Якщо й знайдуться на еміграції якісь подорожні, що їдуть на своєму возі від Києва, що співають своїх визвольних і що ваш заповіт видадуть, то все одно вільнолюбні римовашінгтонські «демократи» до поширення його серед своєї, Богом дорученої їм пастви, не допустять, вони його заплюють, прокленуть, потрощать. А на ваше ім'я з римо-вашінгтонських возів поллються такі пісні, яких ви ще не чули: та отака буде та обіцянка вам: «вільна трибуна, гідність і увага до вашого слова».

Такий є один голос. Але другий звучить інакше:

«Неправда, що єдиною рушійною силою у всіх проводирів течій української еміграції є тільки особистий інтерес. Люди, які так палко «до церкви скликали», які самі в ній так вірно бували, які життя своє за неї клали, якщо мали в цьому особистий інтерес, то він був у тому, щоб бути цінними для тої «церкви», щоб особиста радість їхня була в перемозі, в свободі, в незалежності свого українського воза. А коли вони були такими, то вони, значить, здатні бути ними й тепер. І коли вони життя своє готові були віддавати на Незалежність свого воза, то вони здатні віддати за нього й свої амбіції, і ласощі, і претензії. І для таких людей не те є важне, хто їм дає поради чи пропозиції, а чи ці поради є добрі, корисні тій справі, якій вони служать.

«А такі «пасажери» є по всіх течіях і групах еміграції. І коли вони визнають пропозиції корисними, коли проймаються одною волею, коли зійдуться на одній меті, то вони, оці недавні противники, майже вороги, знайдуть

у собі сили перемогти свої старі інтереси, старі непогодження, навіть старі ненависті, сісти всім разом на свій український віз і співати одної всебічно визвольної пісні...».

Я не знаю, який голос є вірніший. Це покаже час. Я знаю тільки те, що я виконав наказ свого сумління і бажання неворожих до мене, відданих справі визволення

України людей. Коли мій «Заповіт» сприйметься хоч уї частині його прихильно і дієво борцями за визволення, коли тези його зійдуться з їхніми й, може, чимось доповнять їх, я буду вважати, що не даремно витратив час і сили на висловлення його.

Коли ж, дійсно, як каже перший, скептичний голос, більшість української еміграції складається із безкритичної, покірної пастирям пастви, а пастирі уміють тільки на чужих возах сидіти і грати пастві на сопілочках чужих пісень, то мені доведеться ще раз сказати собі та іншим, що я цій частині української нації нічим не можу бути корисним, що я їй не потрібний і що мені треба шукати рідних собі возів та пісень.

А такі, – я це з певністю знаю, – знайдуться як тут, так ще більше там, на рідній землі. Бо там безупинно, невмирущо по всіх каторгах та ізоляторах неволі у всіх душах мовчки і грізно лунає та сама всебічно-визвольна: «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!..»

Тит Войнаровський

ВПЛИВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ УКРАЇНИ-РУСИ [9]

Войнаровський Тит. Вплив Польщі на економічний розвиток України-Руси [Електронний ресурс] / Тит Войнаровський. – Режим доступу : <https://findbook.in.ua/books/vpliv-pol-shchi-na-iekonomichnii-rozvii-ukrayini-rusi>.

Історико-економічна розвідка

Наш економічний стан по наданню конституції. Зміна на ліпше переводиться дуже повільно, бо як все, так спольщилась і австрійська конституція в Галичині. Середньовічні суспільні відносини удержались в Галичині ще до недавнього часу. В рільництві господарка остає зацофана і примітивна. Ужиток заліза в господарстві був до недавня ще для нашого селянина люксом; віз у нього некований, а цівяхів уживає до перва в послідних десятих літ. Наш селянин купував за гроші лиш сіль і то лиш там, де не було суровиці і в незначній кількості також залізо. Усі свої потреби покривав селянин будьто власними виробами, будьто діставав на відробок. Двори платили службу і офіціалістів переважно в натураліях. Служба діставала хату, ординарию, опал в натурі, а крім того кусень ґрунту під сійбу; незначну лиш часть винагородження плачено в готівці. Денний робітник відробляв за дрова, пасовиско, опал і збіже, яке взяв на переднівку. Жнива відбувались переважно рівнож за сніп в натурі. Незначна лиш часть роботизни платилась готівкою. А як жеж марною була платня 10–12 крейцарів за днину! На ту плату в готівці деякі спритніші радили собі ще в той спосіб, що давали квіти, котрі арендар мав виплачувати. Господарка на двірських просторах за панщини не потрібувала зовсім готівки, бо працю мала даром. Та сама тенденція осталась і по знесенню панщини. Селянин з тою формою господарки через сотки літ зжився, а при своїм

консерватизмі до тримав її до недавнього ще часу. Гріш зисканий із продажі рільничих витворів заховували двори на оплату податків, на достроєне себе до вимог західної Європи, та на купно панської обстанови, вина, кави, чаю, цукру, сукон-шовків та інших люксових потреб, як також і на покриті видатків подорожі по Європі, бо се належало до доброго тону. Гріш із проданих рільничих витворів ішов отже весь назад поза границі краю. Платня урядників ішла рівнож тою дорогою, бо крім сирих рільничих витворів все проче можна було купити лиш поза границями краю. Подібно і селянство мусіло покрити передусім податки та видатки на купно заліза та соли узисканою готівкою, бо навіть сьвітла уживали найпримітивнішого (до недавнього часу світили скипками). З податків оплачуваних так дворами які селянами лишаєсь у Відні рік-річно кільканайцять міліонова надвижка в користь інших коронних країв. Так вивозиться з Галичини постійно сирі витвори і гріш, а з'убожіне населення змагається.

Нараз в сімдесятих роках тамтого століття змінюються економічні відносини краю в самих основах. Як я повисше представив, край наш оставав до того часу в господарці примітивно натуральній, а господарка грошева стала доперва втискатися. Без переходу в господарку грошеву входимо відразу в господарку капіталістичну, а нині ми вже в передпоследній її фазі, де держава, до якої належимо, переходить рішучо в стадію держави промислово-експортвої на руїнах рільництва. І так в хлопячих моїх літах оглядав я в цілій повні господарку натуральну; в молодечих моїх літах захоплює нас без еволюції господарки грошевої – господарка капіталістична, а ледви минуло мені літ 50, стоїмо перед грозою загибели працюючих в рільництві.

Ми дійшли в Австрії до крізісу в хоробі народів в капіталізмі. На глум причинилась до сього головно парляментарна репрезентация рільничого краю Галичини. В курияльнім парляменті репрезентували Галичину делега-

ти польської національності і то виключно представителі більшої посілости з її заушниками. Австрійське правительство свідоме сього, що польську репрезентацію Галичини можна зискати для всякої справи, яка би вона не була, хоч би з очевидною шкодою для Галичини. Не дасться заперечити, що польська репрезентація у Відні єсть з усіх партій найбільше перенята австрійським патріотизмом і тим патріотизмом величаються Поляки за границею, не згадуючи однак про ціну того патріотизму. За австрійський патріотизм поляків мусить правительство бути сліпим і глухим на безправства доконувані Поляками на Русинах. Не згадують поляки, що за той патріотизм спольонізували, будь витиснули за море понад 2,500.000 руського населення Галичини. Не згадують про економічну руїну Галичини. Руйнують і себе, щоби лиш нас зруйнувати. Той напрям політики відбився вперше на самих Поляках. Галицька велика посілість нині близька руїни.

Помимо величезних сум з індемнізації, викупна пропінанції і премій горальняних в користь великої посілости її гіпотечне обдовжене рівнається, з дуже малою різницею, обдовженню більшої посілости всіх прочих коронних країв Австрії разом, а далше неunikнена консеквенція: – парцеляція земель великої посілости. Та в більшій ще мірі наслідки тої політики відбилися на селянстві. За те воно рік-річно голодує; десятки тисяч емігрує і переважно не має навіть спроможности дати дітям хоч би елементарного образования. З конституційною ерою у руської суспільности число еміграції поступенно змагаєсь, а вона знова усіма силами стараєсь нести національну свідомість і просвіту в народ, та ураз з народом із посвященем особистих інтересів веде борбу о здобуте належних йому політичних прав.

Здобуте однак політичних прав без рівночасного забезпечення нації економічної незалежності не може бути тріvkим, коли навіdворот в конституційній державі, добробут народу тим самим мусить дати йому права і

значіне політичне. Каси задаткові, власний Банк земельний мають безперечно велике значіне як запора перед визиском чужого капіталу, вони однак ще не є проявом продуктивності нації; – при відповіднім веденю можуть бути лише средством до тої ціли.

Передовсім повинна наша інтелігенція рішити з узглядненем всіх даних в краю та головної продукції свого народу відносин нашого краю до інших країв коронних які до міжнародних відносин, напрям економічної політики, який в даних відносинах був би найкорисніший.

.....

З повисших причин переживає тепер наше селянство критичний час. Нові відносини захоплюють його неприготованим і безрадним; а як би наша інтелігенція лишила селянство в такій хвили його власній долі, то се рівнало би ся зраді народа. В обороні інтересів селянства було би передусім нашою задачею усунути, о скільки було би се можливим, чинники шкідливі малій власности селянській; допомогти їй, щоб стала сильною економічною середною власностию селянською, а се, витворити корисні у слівя для піднесеня доходу дрібного рільника, як і піднесеня добробуту нашої нації взагалі.

Чинники впливаючі шкідливо на наше селянство є:

1. Договори торговельні з балканськими краями.
2. Експорт тандити австрійського фабричного промислу в балканські краї зі шкодою стану рільничого.
3. Капіталізм фабричний.
4. Інтернаціональний движимий капітал, пожираючий вислід праці нашого селянина процентами і довільним нормованєм цін рільничих витворів.
5. Посередництво в продажі і купні рільничих і фабричних витворів.
6. Визиск земельного капіталу.

Корисні услівя, якіб треба витворити для піднесеня добробуту нашої нації, були би: I. Перетвір сирих рільничих витворів. II. Витвір промислових продуктів на покритє запотребованя нашої нації.

Михайло Грушевський ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ [11]

Грушевський М. Історія України-Руси [Електронний ресурс] / М. Грушевський – Т. І. – Львів, 1907. – С. 8. – Режим доступу : <http://1576.ua/books/6363>.

Том І. Розділ V

В поданім вище огляді матеріальної культури східнього словянства ми не раз зустрічали сліди уживання чужих, завозних предметів, чужі, перейняті назви – сліди заграничних зносин, виміни продуктів, торгівлі. Початки обміну – сеї початкової форми торгівлі, ми можемо слідити вже в правіковім язиковім запасі індоевропейських народів. З другого боку сліди обміну, торгівлі ми бачимо вже в неолітичній культурі наших країв, як чужоземні черепашки – *surgrea moneta* і середземні мушлі неолітичних і ранніх металічних могил, або вироби з чужоземних камінних родів. Бронзова фабрикація вся оперлась на заграничному довозі: ні міді ні цини не добувано на нашій сучасній і на прасловянській території; золото і срібло також не було місцевим, а й залізна культура теж опиралась на заграничнім обміні, бодай по части, бо залізо добувало ся тільки в деяких місцевостях нашої території і то місцева скількість ледви чи коли небудь задовольняла всі потреби в сім металі; досить розповсюднені шкляні вироби приходили всі з чужих країв: на широких зносінах, що виходили далеко за обруб своєї околиці, свого племені опиралось розповсюдження певних культурних типів і навіть обрядів, як керамічна техніка передмікенської культури, її будови або обряд похоронного обсіпування фарбою, і т. д.

Уже в часах перед словянським розселенням ми можемо з повною певністю зазначити ті три головні напрями – дороги торгівлі і обміну, що з певними перемінами виступають потім у наших предків в історичні часи: полудневий, східній і західній. Полудневий, що виходив з

фінікійських, карійських, грецьких чорноморських факторій, був чи не найбільше важним з культурного погляду. Документальні сліди сеї торгівлі маємо в численних нахідках грецької посуду, юбілерських виробів і монет на середнім Подніпров'ю; особливо інтересна пара пантікапейських монет Рижанівської могили, з полудневої Київщини, як хронологічна дата одної такої нахідки, і безперечно, що культурний вплив сеї торгівлі сягав і значно далше на північ.

В чорноморських степах він перехрещувався з східнім шляхом, де посередниками в торгівлі були племена іранські. Як приклади культурних перенять, що довершувались в різних сферах нашого життя сею дорогою, пригадаю з вищесказаного такі слова і річи як *курку*, *топір*, *чобіт*; сього вистане, аби показати, як різнородні бували сі перейнятя. Зрештою документи зносин сею дорогою ми маємо від найдавніших часів, для різнородних епох; поминаючи черепашки *сургеа монета*, що ловлять ся на Червонім морі й Індійським океані, але могли приходити і з чорноморського побережжя, або передмікенську культуру, котрої дороги також не висліджені ще, – вкажу на т. зв. скитський тип в металічних (особливо бронзових) виробах, що заходить у нас також в район середнього Подніпров'я, а з другого боку йде далеко в передню Азію і служить документальним слідом зносин з нею й азійського культурного впливу в наших краях в часах перед слов'янським розселенням. Потім т. зв. меровінгський чи готський стиль в юбілерській штудії, що йде в нахідках від Ірану і західньої Європи, служить документом зносин і обміну зі Сходом безпосередно перед слов'янським розселенням, а далі маємо вже письменні й нумізматичні вказівки.

З заходу йшли культурні впливи попереду з країв середнього Дунаю і центральної Європи, з кельтських і інших огнищ культури, а пізніше від Римлян. Богата середнедунайська культура, особливо бронзова її техніка, розширяла свої впливи й на північне згірє Карпатів, в сферу слов'янської колонізації. Західня кельтська куль-

тура з останніх століть перед Христом (т. зв. в археології культура тенська, *la Tene*), розвинувши ся під впливом середземельної, значно випередила Германців, мала великий вплив на культуру німецьку, і через неї, а може й безпосередно часом, впливала також на культуру словянську. Ще виразнійше виступають, і сильніші були дійсно впливи римської культури, коли розширяється вона по провінціях центральної Європи. Численні латинські слова в загальнослав'янському мовному запасі бачили ми вже вище (напр. в одіжній); в археології римські впливи також слідні дуже значно. Слов'яне могли підлягати їм перед своїм розселенням і в часі розселення безпосередно, на полудневій заході, і приймали їх також за посередництвом Німців. Важне культурне значіння слов'янсько-германських стичностей і полягає в тому, що Німці були посередниками в передаванні на схід і північ здобутків культури кельтської і римської. Сліди їх в слов'янському мовному запасі незвичайно багаті – ми бачили їх напр. в їдній, в домашньому устрої, в зброї; правда такі мовні подібності часто можуть толкуватись на обидва боки, а що обидва народи стояли на більш менш однаковому культурному рівні й мали свої спеціальні осередки культурних впливів, то дещо могло переходити й до Німців зі сходу або полудня через Слов'ян, і докладне визначення західних впливів на Слов'янщину все ще зостається задачею будучини. Але безсумнівні вони в кожному разі.

Археологічними документами торговельних зносин Слов'янщини з заходом (а також і з полуднем) в часах перед великим розселенням служать передовсім нахідки римських монет. Се дуже рідко конзулярні, а переважно імператорські срібні монети кінця I, цілого II і III в. по Х в. Особливо численні нахідки їх в полудневій частині того району, що ми зазначили вище як праслов'янську територію – в середній Подніпров'ї, також на Волині й Подністров'ї; стрічаються вони і далі на північ. Знаходять їх не тільки спорадично, а й цілими скарбами по кілька десятків і соток монет. Рахуючи, відповідно при-

йнятій в археології максимі, що монета, нім опинила ся в землі, могла обертатись звичайно не довше як сто літ, ми будемо мати в пізнійших римських монетах сліди торговельних зносин з часів безпосередно перед великим словянським розселенням і з початків його. Сі зносини могли приносити римський гріш і з заходу – з німецьких земель, і з полудня – з римських провінцій та чорноморських торговельних міст. Кольонізаційні завірюхи II–III в., очевидно, не були в силі зовсім знищити ці межинародні торговельні зносини; тільки в IV–V в. вони слабнуть – монети з сих часів досить рідкі, хоч трапляють ся навіть більшими скарбами.

В часах по розселенню маємо докладний образ торговельних доріг і зносин з IX–X в.; ці торговельні відносини утворились, розумієть ся, значно скорше (в певній частині сягають ще прасловянських часів) і кидають в кождім разі світло на попередні століття, себ то VII–VIII.

Головною торговельною дорогою сих часів була «путь изъ Варягъвъ Грекы» – Дніпро. Докладний образ торговельних зносин Дніпром з Візантією дає 9 гл. трактату зв. Про управу держави, Константина Порфирородного, що належить до самої середини X в.. Кождої весни, каже він, з усіх земель Руської держави споряджають ся торговельні ватаги до Царьгорода. Мешканці лісових країв, Кривичі й інші, за зими запасають дерево та виробляють з нього човни. Сі човни в тексті звать ся *monoxyla*, себто зроблені з одного стовбура, але сього не можна розуміти буквально, бо сі човни мусіли містити по кількадесять люда, подібно до пізнійших козацьких чайок; як і в чайках з одного стовбура могла бути спідня частина такого човна. Весною сі човни пускають ся з водою в торговельні міста й тут продають ся руським купцям. Сі купці з різних торговельних міст в водній системі Дніпра – з Новгороду, Смоленська, Любеча, Чернигова, Вишгорода й ін. їздять ся до Києва. Тут, поки споряджають ся човни всяким знарядом і припасом з давніх човнів, поки їздять ся купці з різних міст, – можемо собі представити вели-

кий ярмарок, київські контракти перед тисячею літ, коли купці обраховують ся, запасують потрібні товари, перепродують продукти різних країв, і т. д. В червні ватаги човнів рушають Дніпром: під Витичевом, трохи нижше Києва, стоять ще зо два три дні, поки зберуть ся всі човни, і тоді вже остаточно пускають ся в дорогу. Плавати инакше як великою ватагою було неможливо: чорноморські степи залягали тоді Печеніги і в певних місцях засідали та нападали на руські ватаги; Константин згадує, що Русь особливо стереглась Печенігів коло Ненаситецького порога, де приходилось перетягати човни берегом на кілька миль, потім на Крарійськім броді – зараз нижше порогів (теп. Кичкас), і на устю Дунаю. Пороги купецькі ватаги переходили взагалі з великими обережностями, бо дуже були небезпечні. Місцями приходило ся переходити берегом, а в найбільш небезпечнім місці переносили на плечах не тільки всі річи, а й самі човни; при тім треба було вартувати невільників, яких везли на продаж, аби не втікали (їх тому вели скованих), а заразом – стерегти ся нападу Печенігів. Діставши ся на усте Дніпра, перепочивали на острові св. Етерія (Березани) і потім їхали поуз берег Чорного моря до Царьгорода, де кінчила ся «бідолашна і небезпечна, тяжка і трудна дорога», як каже про неї Константин.

Се «Гречеський путь», як він зветь ся в XII в.; купці, що ним їздили називали ся «гречники», або й просто – «Греки», а їх торговельні ватаги – «гречник». Колись, ще перед розселенням Словян, центром сієї грецької торгівлі з північними землями була Ольбія; пізнійше ся роля мусіла перейти до подунайських міст (поки їх не знищила словянсько-болгарська буря VII–VIII в.), а ще більше – до кримських осад; головне місце між ними займав Корсунь-Херсонес, що зіставив сильну традицію в культурній історії Руси. Одначе з часом руські Словяне вийшли з своєї початково пасивної ролі в сій торгівлі й поминувши кримські міста, увійшли в безпосередні торговельні зносини з Царгородом. Не знаємо, коли саме се сталося.

Можемо тільки сказати, що військові походи Русі на Чорнім морі, звістні нам від початку IX в., а розпочаті може ще скорше, мусіли вплинути на сі зносини, проторивши їм дороги і здобувши для них особливо вигідні умови. В результаті Русь домінувала на Чорнім морі в IX–X в. Пишучи в другій чверті X в., Араб Масуді каже, що Чорне море – то Руське море, бо окрім Русі ніхто ним не плаває. Назва «Руського» для Чорного моря стала популярною й держала ся довго по тім, як Русь стратила давнійший приступ до сього моря: «Днепръ втечетъ въ Понтское море тремя жерелы, иже море словеть Руское», каже Повість, і західні письменники в XI, XII, XIII в. по традиції звуть його Руським морем – *mare Rusciae*, *mare Rucenum*, хоч тоді вже Русь давно втратила своє значінне на сім морі.

Перші письменні звістки про руську торгівлю на Чорнім морі сягають IX в. Ібн Хордадбег, писавши, як які доводять, в першій половині IX в. говорить уже про руську чорноморську торгівлю: «Русини з далеких словянських країв їздять до Римського моря (так називає він Чорне море, розуміючи під Римом Візантію); вони продають там футра бобрів і чорних лисів та мечі, і римський цар бере з них десятину», Ся неясно стилізована звістка говорить, правдоподібно, про подорожі руських купців Чорним морем в візантійські землі: нема причин розуміти тут самі грецькі міста Крима. На початку X в. ся заморська русько-візантійська торгівля в кождім разі була вже дуже значна. З розміром, обставинами й прерогативами, які здобула собі вона наслідком походів руських князів на візантійські землі в IX і X в., знайомлять нас докладніші умови з Візантією кн. Олега в перших роках X в., особливо як ще їх доповнити звістками з умови Ігоря 944 р. і оповіданням Константина.

Бачимо з сих звісток, що в першій половині X в. руські купці перебували в Константинополі в дуже значнім числі – не тільки по кілька десятъ, але й по кілька сот мужа, рахуючи разом із службою. Вони прибували, очевидно, з тими торговельними ватагами, що приходили

що літа описаним у Константина способом, й оселялись в спеціально призначенім для них передмістю Царгорода «у св. Мами» (пристань і передмістє за мурами Константинополя, зване так від церкви св. Маманта); тут зіставались вони по кілька місяців. Властиво ся купецька кольонія, видно, мала тенденцію стати постійною, але сього не хотіло візантійське правительство; воно очевидно з тривогою й підозрінням дивилось на сю численну кольонію воевничого люду (можемо здогадуватись, що якісь дійсні факти викликали таке недовіре й страх воєнних нападів); та й без того се була досить звичайна в ті часи торговельна політика: не дати чужим купцям запустити корінне у себе. В результаті бачимо цілий ряд обмежень зі сторони візантійського правительства. Воно жадає, аби руські купці виказувались перед ним посвідченням руського князя, або тим відріжнити послів і купців від воевничих авантюристів; для сього послали мали приносити золоті печатки (княжі очевидно), купці – срібні, але пізніше заведено, що з кожною торговельною ватагою київський князь посилав грамоту, де означав число кораблів: «послах корабль селико» (се факт дуже характеристичний, бо показує, як ся загранична торгівля велась в тісній залежності і контролі руського правительства). Далі, постановлено було, що руські купці в Царгороді можуть входити до міста тільки разом, одними воротами, в супроводі візантійського урядника, і не більш як 50 мужа нараз. Час, коли руські купці мають право на удержання в Царгороді від візантійського правительства, обмежено на шість місяців, а далі й зовсім заборонено їм зимувати коло св. Мами. Таким чином руська купецька кольонія не була постійною, і купці, прибувши літом, мусіли всі до кінця навігації вернутись до дому.

Про торгівлю з иньшими заморськими містами, крім Царгорода, не маємо ближших відомостей. Константин Порфирородний каже, що Русь з Дніпрового устя їздить в Чорну Болгарію (кавказьку), Хозарію і Сирію, та той факт, що тут Сирія виступає поруч із прикавказькими

краями, робить правдоподібною гадку, що тут іде мова про Серір – теп. Дагестан. З пізнішого часу (XIII в.) маємо звістку, що руські купці з кримських міст їздили на полудневе чорноморське побережжя, в Малу Азію. Жидівський подорожник XII в. Веніамин з Туделі згадує про руських купців в Александрії. Чи плавали коли руські кораблі дійсно по Середземному морю, не знаємо, а поодинокі купці, розуміється, могли далеко заходити і через візантійські, і через арабські землі: в IX–X в. одначе морська торгівля на Середземнім морі була взагалі в упадку.

Задавши страху Візантії своїми оружними походами, київські князі здобули у неї значні вигоди для київської торгівлі. В першій половині IX в., по словам ібн-Хордадбега, руські купці з свого товару, що спродавали в візантійських землях, платили десятину візантійському правительству. По умові-ж, датованій в літописи 907 р., вони в Царгороді вже «творять куплю», себ то провадять свої купецькі операції, без всяких обмежень і без яких небудь оплат, «якоже имъ надобъ», «не платяче мыта ни в чемъже». Далі, руські купці, приїздячи до Царгорода, протягом шести місяців (а з початку може й протягом всього свого побуту, без обмежень) мали діставати від візантійського правительства всякий потрібний харч (місячину): «хлебъ и вино, и мясо, и рыбы, и овощемъ», і уживати собі «єдико хотятъ» публичних лазень (се була потреба грецького комфорту). На дорогу їм теж мали видаватись харчі і всякий потрібний корабельний припас: «якоря, и ужа (шнури), и пръ (вітрила). Обмежень тоді руська торгівля, мабуть, не мала ніяких; аж по нещасливім поході Ігоря 941 р. в ряді інших обмежень її участі в візантійській торгівлі для Руси поставлено і таке, що руські купці не можуть купувати паволок дорожших як 50 золотих штука; сі паволоки, себ то розкішні шовкові матерії, були гордістю візантійської культури, одним з тих її виробів, що найбільш подобались та імпонували варварам.

Предмети русько-візантійської торгівлі можемо досить докладно устави́ти, порівнявши кілька звісток з

IX–XI в. Описуючи торгівлю Болгарії, де сходились товари Візантії й Руси, Святослав каже, що від Греків ішли: паволоки, золото, вино и овощи разноличьнии», з Руси «скора (футра), и воскъ, и медъ, и челядь (невільники)». Із свого легендарного походу на Царгород Олег привозить «золото, и паволоки, и овощи, и вино, и всяко узорочье». Оповідуючи про обмін дарунків кн. Ольги з імп. Константином, літопись каже, що Ольга мала дарувати «много дары-челядь и воскъ и скору», а Константин дав «золото и серебро, паволоки, съсуды разноличныя». Так само й Святославу в літописній легенді Греки посилають золото і паволоки. Ібн-Хордадбег, як ми бачили, з руських товарів згадує дорогі футра і мечі. Константин, оповідаючи про дарунки, побирані Печенігами у Корсунян, вчисляє шовки та інші тканини, перець і всякі присмаки.

Отже від Греків ішли фабрикати: паволоки і взагалі всякі дорогі тканини, вироби з золота і взагалі предмети славної на цілий світ грецької золотарської штуки-«сосуды разноличныя» і «всяко узорочье». Далі – різні шкляні вироби; вони знаходять ся в давніх руських могилах і взагалі в останках давнього руського життя и значнім числі й мусіли приходити як з візантійських так і з арабських країв. Нарешті продукти полудневих країв: вино, овочі й корінне. Предмети сі вивозили ся з Візантії як для власного ужитку Руси, так і для перевозної торгівлі далі на північ і північний захід і схід. В українських землях дуже часто стрічаємо дорогі візантійські фабрикати, особливо золоті з каміннем річи, філігранові й емальові вироби; бачимо також, що візантійський артистичний промисел рішучо вплинув на наш місцевий XI–XII в., так що він вповні переймає і візантійський стиль, і форми, і техніку (хоч не дорівнює красі й делікатности своїх оригіналів); се теж вказує, як популярні були візантійські вироби, як широко уживали ся вони (розуміється-в вищій, багатій верстві). Кусники шовку, брокатів стрічаємо в поганських могилах; в оповіданню ібн-Фадлана про похорони руського купця на кождім кроці стрічаємо візантійську паволо-

ку (румський дібадж): лавку для небіжчика застеляють грецькою паволокою, обставляють його подушками з неї ж, одягають на небіжчика кафтан і шапку з паволоки-ж; очевидно, се була звичайна річ в заможнім побуті.

Головними предметами українського вивозу були не-вільники, футра, віск і мід, не тільки до Візантії, а і взагалі в усіх напрямках руської торгівлі. Футра, віск і мід були найціннішим з того, що взагалі продукували землі Руської держави: від непамятних часів громади східної Європи платили дань шкірами, і память сієї дани держалась на Русі дуже довго: в XVI в. ще стрічаємо різні «куниці» – селянські податки, хоч уже здебільшого пере-ложені на гроші...

Ті предмети руського експорту по часті збирали ся з самих руських земель, по часті вимінювались і купова-лись у дальших, північних народів, особливо дорогі фу-тра. Сі то товари звозили руські купці з різних сторін до Києва, щоб потім, як бачили ми, літом відправити до Царгорода.

З того часу як завязано безпосередні зносини Руси з Царгородом, мусіла відійти на другий плян торгівля з грецькими кримськими містами і з подунайськими кра-ями; але й вона не перервалась: з вище наведених слів Святослава бачимо, що й у другій половині X в. подунай-ські городи були місцем, де стрічалась торгівля україн-ська, візантійська і країв середнього Дунаю.

Не стратили своїх торговельних зносин з Русю і крим-ські міста. Крім морської комунікації був сюди і сухий шлях – правдоподібно той, що в XII в. звістний нам з іме-нем Солоного. В XII в. торговельна дорога з Руси на по-лудень розділялась на три шляхи: крім «Грецького» путя, очевидно того, що вище описали сьмо – Дніпром аж до устя, був ще путь Солоний і Залозний. Близше їх напрямку літопись не означає. Залозний шлях ішов Дніпром вниз і мусів звертати десь не вище Канева, найправдоподібній-ше – на полудневий схід; що до Солоного, то в нім часто бачать шлях по кримську сіль. Про вивіз солі з Криму до

Малої Азії маємо звістку вже з VII в., – потім про добування кримської соли згадує Константин Порфирородний; правда про вивіз кримської соли саме на Русь не маємо раніших звісток як з XIII в. (у Рюйсброка), а Патерик (XIII в.) оповідає про соляну кризу в Києві при кінці XI в. в таких словах, мов би сіль привозилась туди тільки з Галичини; але було-б неправдоподібним припускати, що сіль з Криму вивозилась в інші сторони, а не вивозилась на Русь, в тих і попередніх століттях, бодай коли не було особливих неспокоїв у степах. Крім вивозу соли, в Криму мусів провадитись такий самий обмін українських продуктів на грецькі і в взагалі полудневі, який, хіба в більшому розмірі, провадився в Царгороді. Пізніші звістки про кримську торгівлю (Рюйсброк і ібн-ель-Атір з XIII віку) кажуть, що в Крим з руської сторони приходили футра і невільники, а з Греції і Малої Азії-матерії (шовкові й бавовняні) та різне корінне; се все з повним правом можемо перенести і на давніші часи. Сюди-ж можна прилучити ще звістку Константина, що Херсоніти купували від Печенігів шкіри й віск: Печеніги мали досить, шкіри, але віск певно йшов з слов'янських земель, бо Печеніги пчільництва не мали.

Взагалі хоч під час інтензивної торгівлі з Царгородом кримська торгівля мала для Руси другорядне значіння, але в міру того як печенізькі орди все більше відтісняли Русь від моря, та зникала українська людність в степах і слабшала руська морська торгівля, торгівля посередня – через кримські і подунайські міста знову здобула першорядне значіння для Руси і взагалі східної Європи. Се дало себе виразно знати пізніше, в XII–XIII в., але початки такого повороту мусіли показати ся вже в другій половині X в.

Щоб покінчити з полудневою торгівлею Руси, мусимо згадати ще за торгівлю з чорноморськими кочовниками. Константин, як згадував вже я, оповідав, що Русь купує у Печенігів волів, коней і овець. Правило м. Іоана (XI в.) закидає нашим купцям, що «вони имьня ради или ско-

толюбья ради» (двозначно сказано, бо «скот» значить і худобу і гроші) їздять до Половців і «скверняться».

Важною торговельною стацією в сій полудневій торгівлі було Олеше – деє коло устя Дніпра, як думають звичайно – на місці теперішніх Олешків (Алешки). Ми маємо близші звістки про нього з XI–XII в., бачимо, що тут перебували гречники (чи Греки), і звідси вивозились різні товари. По всякій імовірности, про сю стацію іде мова і в русько-візантійській умові 944 р., де вимовляється, аби Русь не зимовала на устю Дніпра, в т. зв. Білобережю (так звалось Дніпрове побережье) ані на островісѣв. Елеуферія (теп. Березань): візантійське правительство не хотіло бачити торговельного міста в сусідстві своїх кримських міст, а могло боятись і воєнних небезпечностей звідти.

ПІВНІЧНА ТОРГОВЛЯ, ТОРГОВЛЯ З ЦЕНТРАЛЬНОЮ ЄВРОПОЮ

Система Дніпра, що збирала з різних сторін товари для того полудневого, візантійського експорту, розносила з поворотом візантійські і взагалі полудневі товари в різних напрямках, не тільки в землі Руської держави, але й далі. В очах літописця XI в. Дніпрова дорога передовсім «путь изъ Варягъ въ Греки»; путь ся розходитьсь на двоє, одна дорога іде з верхнього Дніпра через річки системи Двини (їх поминає літописець в своїй описи) в р. Ловать, звідти в Ільмен, потім Волховом в Ладозьке озеро, а звідти Невою в Балтійське море: друга дорога іде з верхів'я Дніпра Двиною в море. Літописець головний натиск кладе на першу – дальшу і тяжшу дорогу, бо її держав у своїх руках центр північної руської торгівлі Новгород, тим часом як за Двину не знаємо, чи держала її коли Русь цілу в своїх руках. Але проторили сю дорогу «з Варяг» у Грецію варязькі ватаги певне не скорше як по сформованню Руської держави, що служила їм переходовою стацією, з котрої сі вояки переходили потім часом і до Візантії. Варязькі купці ледво чи коли проходили сю дорогу аж до Візантії (виключивши таких Варягів, що служили на Руси

і провадили свою торгівлю), тим більше що головний напрям балтійської торгівлі, судячи по монетним знахідкам, був тоді переважно східний, ішов Волгою до Болгара. Посередництво-ж в торгівлі північних країв з Грецією, а в часті і з Арабами держали в своїх руках руські купці. З Русі в балтійські краї йшли головні товари візантійські й арабські; на Русь окрім тих же сирових продуктів, що постачали для заграничної торгівлі руські землі, та деяких балтійських спеціальностей (як горючий камінь), певно і тоді вже (як се бачимо пізніше – в XIII–XIV в.) йшли такі річі як сіль, метали та західно-європейські фабрикати, переходячи через руки німецьких і словянських купців – завязки того, що в далеко більших розмірах (з розвитком промислу північної Європи) бачимо ми в пізнішій новгородській торгівлі.

Найдавнішу звістку про транзитну торгівлю в західнім напрямі знаходимо у Хордадбега, в 1-ій пол. IX в., але в ній не вказані ближче ті дороги. Хордадбег оповідає про жидівських купців, що «їздять з заходу на схід і зі сходу на захід, суходелом і морем, і вивозять із західніх земель (на схід) євнухів, дівчат і хлопців, брокати, боброві, кунічні й інші футра та мечі; з Франції вони їздять на західне море»; «вони говорять по арабськи, перськи, римськи, франкськи, іспанськи й словянськи»; на іншому місці він вичисляє предмети експорту з Магіба (півн. Африки), а посередно – з «земель Словян і Аварів»: словянські, римські, франкські, льонгобардські невільники, римські й іспанські дівчата, футра і перфумерія (стіракс і мастіки).

Інші звістки говорять про західню торгівлю безпосередно самих руських купців. В німецьких митних постановках коло 904 р. іде мова про словянських купців, що в міста середнього Дунаю приходять з Чехії й Ругії; з їх товарів згадані: віск, невільники й коні. Жидівський подорожник 2-ої половини X в. Ібрагим ібн-Якуб оповідає, що в Прагу приходили руські й словянські купці, Жиди й Турки, з різними товарами і «візантійськими червінцями», а звіди вивозили невільників, цину і футра. Потім

про торгівлю подунайських міст з Руссю маємо ряд звісток з XII в.; тільки сі пізніші звістки говорять, здається, лише про торгівлю німецьких купців і їх подорожи на Русь, не Русинів, а Ібрагим ібн-Якуб виразно говорить про активну торгівлю Руси і згадуючи про Краків виказує нам напрям сеї торгівлі через теперішню Галичину. Про транзитну торгівлю через Польщу на Русь каже польський хронист Мартин Галь (XII в.) і згадує про давні подорожи західніх купців на Русь через Польщу.

Як бачимо з наведених звісток Хордадбега й Ібрагіма, і в сій торгівлі, як і в балтійській, Русь головно була посередником для товарів візантійських і арабських. З заходу приходили на Русь сирові продукти, невідники й деякі фабрикати (між ними могли бути й італійські, й іспансько-арабські). З них маємо названі мечі, і ми дійсно бачили вже кілька звісток про уживання на Руси західньої зброї (франкські мечі Русинів у ібн-Фадлана, шоломи латинські Слова о полку Іг.). Нема спеціальних звісток про вивіз на захід невідника з Руси; але сей товар експортовали з центральної Європи і спеціально з словянських земель в великім розмірі, отже мабуть везли туди його і з східно-словянських земель, хоч сі мали й свої місця збуту на полудню і сході. Важну роль при тім відігравали власне ті жидівські купці, про котрих оповідає ібн-Хордадбег; вони-ж спеціально займались кастрацією сих словянських невідників. Ібн-Хаукаль (X в.), оповідаючи, звідки беруть словянські євнухи, поясняє, що торг невідником іде в двох напрямках – на схід, в Хорасан (головно через Русь, очевидно), і на захід через Іспанію в Єгипет і Магриб (півн. Африка), і невідників сього західнього експорту каструють Жиди.

ВНУТРІШНЯ ТОРГОВЛЯ Й ЇЇ ПРЕДМЕТИ, КИЇВ І ГОЛОВНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ДОРОГИ, ВІДНОСИНИ ВВОЗУ ДО ВИВОЗУ, РОЗВІЙ КРЕДИТУ

Заграницна торгівля давала значний імпульс внутрішній торгівлі Руси. Купці розтікались по всіх краях,

скуповуючи потрібні для експорту місцеві продукти і взаміну ширили свої – заграничні і місцеві товари. Заграничні товари в переважній масі мали попит тільки у багатих і вельможних, але дещо і з заграничного експорту розходилося в дуже широкі маси народу, от як різні шкляні окраси, намиста, срібло.

Особливо визначну роль у внутрішній торгівлі мусіла мати сіль і метали, бо інші потреби народнього життя задовлялись місцевими продуктами й виробами. Як ми згадували, сіль з чужих країв привозилася з Криму і Балтійським морем в Новгород; сі звістки, що правда, належать до пізнішого часу – XIII–XIV в., але ніщо не перешкаджає прийняти їх і для раніших часів. Свійська сіль ішла з галицьких, а мабуть і семигородських соляних жуп. Експльоатація солі в Семигороді сягає ще передісторичних часів; звістки про доставку соли з Галичини в Київщину маємо в оповіданню про події кінця XI в.: тоді стала ся недостача солі в Києві через те, що під час війни київського князя з галицькими перестали випускати купців з Галича й з під Перемишля, «і не стало соли у всій Руській землі».

Що до металів, то напевно можемо констатувати у себе тільки експльоатацію заліза з болотяної руди в Деревлянській землі. В джерелах маємо звістку про торгівлю оловом (чи циною): аль-Бекрі каже, що сей метал (чи обидва) привозили з західної Європи, Джайгані – що з головних руських міст розвозили їх по всіх усядах. Пізніше (XIII в.) маємо звістки про доставку в Новгород німецькими купцями заліза, міді, олова й цини. Безперечно сі метали від найдавніших часів привозили ся з чужих країв також і до полудневих, українських земель.

Широке розповсюдження окрас срібних і бронзових (перстені, шпильки, намиста, ковтки й ін.), порцелянових і шкляних (намиста й наручники), навіть в народніх масах-засвідчене розкопками. Сі виробы мусіли бути теж предметом широкої внутрішньої торгівлі.

Торговельним центром як для внутрішньої, так і для заграничної торгівлі був Київ, положений на головній

торговельній дорозі – Дніпрі. Стоячи нижше устя його головних притоків – Припети й Десни, Київ був збірним пунктом для всього, що йшло цілою Дніпровною системою, а та знов збирала товари з сусідніх систем, залучених з нею короткими волоками: Припеть лучила систему Дніпра з системою Буга й Висли, Сейм – з системою Дона, Десна – з системою Оки, верхній Дніпро лучиться з Західною Двиною, Волгою і системою північних озер.

В Києві-ж перехрещувались з водною важні сухі дороги – шлях з Волини і «з Ляхів», що йшов звичайно на Пересопницю, Дорогобуж, Корческ, Звиждень, Білгород, і полудневий, що йшов з Чехів і Угор через Галичину на Володарів, Звенигород і Василів; шлях на північний схід – на Курськ, і на полудневий схід – на Переслав; на полудень же йшли ті три класичні «пути»: «Грецький, Солоний і Залозний». Київ був центром, де обмінювались товарами сі різних шляхи, де вічно кипіла торговельна робота, використовуючи політичну організацію Руської держави і з свого боку впливаючи на неї; він був серцем східної Слов'янщини й великої східно-європейської рівнини. Не дурно іменем Руси, що було спеціальним іменем Київщини, у заграничних письменників (Константин, ібн-Русте) зветься спеціально купецько-дружинна верства, що держала в своїх руках східно-європейську торгівлю.

Але цікавий факт! Полуднева Русь, Київщина особливо, судячи з письменних звісток, відігравала головну роль в тодішній (IX–X в.) торгівлі, а монетними скарбами того часу далеко багатші північні землі волзькі, новгородські, балтійське побереже. При тім скрізь стрічають ся далеко частіше арабські монети (часом великими скарбами), ніж візантійські-переважно одиночні нахідки. Толкувати се самою випадковістю нахідок трудно, але так само не можна взяти голу статистику монетних покладів за міру і образ дійсних торгових відносин; треба мати на увазі й інші причини. Очевидно, північні землі головно продавали свої продукти за готові гроші, полудень уживав багато заграничних фабрикатів, з сього

вивід – потреби полудневого життя були вибагливіші, і штучні вироби та екзотичні продукти чужих країв мали тут більший попит – жите було культурніше.

По друге – з трох імпортів очевидно найбільшим розмірно до свого експорту був грецький, найменшим арабський, себ то Араби з усіх культурних народів, що вели торг із східною Європою, ввозили найменше розмірно до того, скільки вивозили. Тому арабський гріш так сильно переважає всякий інший в монетних нахідках VIII–X в., і найбільше сей гріш осідав в північних краях, менше культурних, менше інтересованих чужими виробами; вони взагалі менше купували як продавали. Так можна толкувати нахідки монет.

Можна ще зробити здогад: торгівля на Україні не обертала великими масами готових грошей, бо існував вже значно розвинений кредит.

Київські правні пам'ятки з XII в. виказують дуже значний розвій кредиту і пильну опіку для нього зі сторони влади й права. Се мусить іти ще з попередніх століть. Про постанови київського права в сих справах будемо говорити на іншому місці, тут піднесемо лише такі вказівки нпр., що купці торгували часто в кредит, або на позичені гроші, і право дуже улекшувало такі кредитові зобов'язання. На кредит вели ся навіть великі торговельні операції: закони про банкрутів обговорюють випадки, коли-б в операціях банкрута були гроші заграничних купців і місцевих людей, і самого князя (се теж цікава вказівка – про участь князів у торговельних операціях). При конкурсі уставляєть ся такий порядок: перше право має князь, по нім чужеземні претензії, нарешті свійські; закон, очевидно, піклується тут розвоєм широкого, заграничного кредиту. Улекшення кредитних операцій має на меті й інший закон про банкрутів, де відрізняється банкрутство винне і безвинне, що сталося з нещасливих випадків (як потоне корабль, знищить товар війна, або пожежа): в такому разі кредитори не мають права продавати банкрута і довжнику дається можливість сплачувати свої довги протягом якогось часу.

Дмитро Донцов

ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ [16]

Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. – 2-ге вид., стереотип. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. – 568 с.

ПЕРЕДМОВА

«Із яких причин і через кого спустошена земля наша?» – питання, що ставив собі Величко, ставимо тепер і ми по новій Руїні, по страшних літах большевицького панування на Україні. Козацький літописець бачив Україну, на яку наїхав ворог, з «градами і замками безлюдними», з «полями запустілими, непотрібною лядиною зарослими». Такою бачив її в 13 віці Серапіон, коли її звоював «язик немилостив і землю нашу пусту сотвориша, і гради наші пліниша, і церкви святія разориша, і братію нашу убиша, і порабощени от іноплеменник» були ми так, як і за большевизму. Звідки впало це рабство? З яких причин «лицарські сини» обернені – за виразом Шевченка – в «свинопасів» і «хамових синів»? Чому їх, як Навином ворожі народи, обернуто в «дроворубів і водноносів» вибраного племені, в гелотів? Чому і за що звалилися на нас ці апокаліптичні часи? Бо, як і за Серапіона. повинен нас огортати страх «не ради самого бідствія», а «ради вини бідствія, то єсть гріхів». Дослідити «вину бідствія», що впало на нас – мета цієї книги. Ця книга є дальший розвиток писаного мною в попередні роки. В творах: «Модерне Москвофільство», «З приводу одної єреси», «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», «Підстави нашої політики», «Націоналізм», «Політика принципіальна і опортуністична» й ін., намагався я вирвати українську думку з пут сателітства, ворожого великим гаслам, на шлях сепаратизму, окремішності, що вів до власних цілей, висував вимогу атрофованого у нас майже духа комбативності, що його заступив у на-

шій інтелігенції ідеал «сірої буденної праці», защеленої вихолощеним марксизмом, капітулянтською драгоманівщиною і галицьким «реалізмом». Ідеї цієї книги – zasadничо інакші від ідей демократії, клясократії або націократії. Ці останні рвуть з духом і нашої давнини – як драгоманівці, висуваючи гасла інтернаціональної демократії, марксизма, продонізма чи соціалістичного російського народництва (Маркс, Лавров, Чернишевський і ін.); намагаються погодити свій «націоналізм» з ідеями Грушевського і Драгоманова, з ідеями західноєвропейського парламентаризму («Націократія») або, як консерватисти, тримаються інтернаціонально-демократичних ідей «братерства народів» (програма «союзу трьох Русей»), далеких нашій історичній давнині. їм протиставляю ідею гієрархізованої суспільности. Відмінна є й ідея цієї книги про провідну верству. Базою творення цієї верстви є для мене не мітичний «демос», не маса (демократія), ані та чи інша кляса («клясократія»), ані партійно-політична програма (націократична монопартія), лише – каста «луччих людей», як каста оперта на чужій всім згаданим течіям засаді суворого добору й чистки, на засаді персональної моральної якості. Репрезентувати націю має, на думку цієї книги, не «трудова інтелігенція», не кляса хліборобів, не монопартія, лише окрема верства ручних людей». Ні демократія, ні клясократія, ні націократія, лише аристократія, каста ліпших людей. Під кастою розумію тут не щось подібне до замкнених каст Індії, лише щось інше. Під правлячою кастою, під «аристократією» розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству «луччих людей», як їх звала наша старовина, верству, яка поповнялася б вихіднями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чисткою» охороняла б свою духову й моральну і вищість і чистість, свою форму й силу. Таким поняттям основної проблеми нашого часу виходить ця праця поза межі нашої національної проблеми, зачеплюючи найважливішу проблему загально-

європейську, яку іспанець Ортега і Гассет схарактеризував як кризу провідних? верств, як кризу «віку мас», я б сказав – віку голоти. В аспекті негативним я зачеркнув проблему каст в першій моїй окремій публікації – «Модерне Москвофільство» в Києві, далі в книзі «Де шукати наших традицій». Ідею кастовості я лянсував у статтях «Партія чи Орден», «Козак із мільона свинопасів»; також у ряді статей і заміток, присвячених боротьбі з демократичною елітою. В вересні 1938 я писав: «Об'єднати розпорошені енергії нашого загалу в однострумну й карну цілість зможе тільки нова каста нових людей, з новою думкою, з новими організаційними ідеалами... Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору... Створити цю нову касту – завдання нашого часу». Далі, я розвивав детальніше ту ж ідею в «Батаві». «Язык немилостив», большевизм, обернув Україну в рабство. У себе він робив усі зусилля, щоб високо тримати ідеї панівної нації, які давали їй силу: культ власної державності імперіалістичний розгін, дух комбативності, завойовництва, расової вищості, традиції питомого Росії історичного устрою – абсолютизму й сильної, окремої від маси, провідної верстви. На Україні ж старався большевизм знеславити і зогидити все, що давало силу нашому національному організмові: всі славні спогади минулого, шляхетну гордість вільного народу, його завзяття, предківську мудрість, власну правду, правду не рабської, лише згієрархізованої, з окремою провідною верствою суспільності. З допомогою наших перевертнів або «інтернаціоналістів» усіх сортів (лівих і правих), зганьбив большевизм тавром «вузького шовінізму», «провінціалізму», старомодною «романтикою», «ретроградства», «відсталості», «схолястики» чи «середньовічного фанатизму» – всі вартості, які надавали нашій історії блиск і силу, щоб убити в нових поколіннях спогади минулого, слави, обернути їх у безбатченків, у голоту, положенням і психікою, зробити з нації плем'я гелотів. Зняти з колишніх наших честот це ганьбляче тавро і привернути їм їх блиск, зробити

з них дороговказ майбутнім поколінням, поставити на місце скастрованої «мудрости» ідеологів гелотів традиції вільної нації, витягнути зіпід намулу байдужности і злови наші історичні спогади й дати образ збудованої на них нашої правди в нашій хаті, – накреслити ідеал нової суспільности, обрис і основні прикмети її провідної касты, її суспільної організації стараюся я в цій книзі. У перших розділах я зупиняюся над причинами упадку провідних верств взагалі, над причиною упадку козацького панства й демократичної «еліти» 1917 р. Дальше – над прикметами, які повинна мати провідна каста і над основними закладами кастової суспільности. Не маю наміру погодити з собою своїх противників, тому не злагідною тону цієї книги. Говорячи за Вишенським: «научилея от Христа істини без похлібства лож ложю, вовка вовком, злодія злодієм, розбійника розбійником, диявола дияволом звати». Писав цю книгу для немногих, бо немногим лиш дано звершити многе; бо, кажучи словами клірика Острозького, «не випадає говорити й радитися з слабими про силу, з сліпими про світло, з розбійниками про мир і згоду, з безсоромними про побожність». Звертаюся не до безсоромних і розбійників, а до шляхетних; не до сліпих і дурних, а до мудрих і зрячих; не до слабих і трусів, а до мужніх. До тих, які покликані створити нову касту «луччих людей» – єдиний маяк у божевільнім хаосі нинішнього дня. Автор. Серпень 1943.

...

Поняття волі й незалежности завше ідентифікувалося в нашій старій літературі з поняттям панування і влади. Там де не було панування, там не було волі, там було рабство: вибирати треба було між одним а другим. Тут знов стрічаємо аналогію в нашій старій ментальності з ментальністю римлян. Святий Августин пише: «Переконані, що ганьбою є для їх країни бути в рабстві, а славно – командувати, вони докладали всіх старань, щоб перш зробити її вільною, а потім – пануючою». «їх героїчні вчинки мали за мотив спершу любов свободи, а потім панування:

їх, цебто правлячу касту, бо «все велике, що створив Рим, було ділом кількох людей, що мали свої особливі чесноти, яких ради привели під час безладу римську державу до розцвіту». У цієї касті римської і нашої поняття слави, свободи й панування йдуть разом. Для цієї вибраної раси є лиш дві можливості, бути рабом або паном. Є цей мотив у старих старокиївських творах, де князь міг вибрати або «сідло кощеєве» або сідло золоте, або рабство або славу свободу. Такі нотки безнастанно брешуть в універсалах Хмельниччини і Мазегинщини. Хмельницький кликав козацьку старшину стати «за незалежність, проти ярма», за честь козацьку – проти безчестя, за вольності проти підданського ярма: скрізь та сама ділема, без панування нема свободи. Панування це істотна, затаєна туга цієї касті. Той не належить до цієї касті, хто продає своє право первородства і «самодержавство» в своїй землі за миску сочевиці, за матеріяльні блага. Ідеї цієї ділемі лунають і в Шевченка. Його поняття волі не ідилічне, як у гречкосія. Воля Шевченка це козацька воля, яка «гарцює, трупами засіває поле». У поета слово «панують» римується з «бенкетують». Козаки тоді вміли панувати, коли в їх країні «ревіли гармати», без яких, без своєї сили, не уявляли собі свободи в своїй землі. Добувати славу й волю, для них значило панувати. Хто не запанує, не матиме волі. Воля для старшинської касті, це не вільний лан, а політична незалежність, власновладство. Котляревський пише в Енеїді, що Еней «збудує сильне царство і заведе своє там панство і на панщину весь світ погонить». Без панування нема свого царства, нема незалежності, нема свободи, нема її і без свого панства. Як римляни, що хотіли зробити свою націю перш вільною, а тоді пануючою, так і римляни козацькі: від кошового Енея мав «розплодитись великий і завзятий рід», він – «всім світом буде управляти, по всім усядам воювати, підверне всіх собі під спід». Він «римські поставить стіни, в них буде жити як в раю». У демократичних смердів поняття раю – це відпочинок, відпруження. У касті панівної – це гар-

цювання, воювання, панування, пересідання з сідла рабського в сідло золоте. Одні, хлібороби, мріють про свій лан золотий, другі володарі – про свого отця стіл золотий. «Чи Турнус буде чи Енеус латинським сцетром управлять», – в це діло плебс не мішається. Справа влади для нього була байдужа, для нього існувала лише справа ґрунту, лісів і пасовиськ. Для володарської касті навпаки, в цім питанню була суть свободи. Козацька старшина уважала себе представником народу, що «нікому не звертає» (Шевченко), що і, нікому не дасть першенства над собою» (Константин Вишневецький), що мав себе за народ «наймудріший, найліпший, найвідважніший в цілм світі», як скаржився до цариці на старшину козацьку Румянцев. Або як казали наші провідники київських часів, був це народ вибраний, «сосуд ізбраний, язик святой». Покликаний до життя вільного й незалежного. І смерд і лицарі прагнули «добре жити», але для смерда «добре жити» – значило «не знати що то біда і не тужити» (О. Федькович). І для лицаря добре жити був ідеал, але це значило для нього привернення часів, коли «запорожці вміли панувати». І смерд і лицар любили волю, тільки для першого воля значила – «на своїм полі ж ати» (Федькович), для лицаря ж – це значило «шляхтою, татарами засівати поле» (Шевченко). І перші і другі мріють про щастя, але для смерда щастя було в добробуті, соціяльній егалітарності, під чийм-будь бер лом, хочби і під чужим фараоном, щодо якого за-вше сподівалися, як «змякне його серце». Для лицаря теж існував ідеал щастя, але не власного, тільки його країни, а вона була «щаслива лиш тоді, як вороги її – її боялись», яка мала у власній землі власну владу (Гайдай). Щастя – це бути сильним. Рай Енея за римськими стінами – це щось зовсім інше від раю і від ідилії пацифістичного чи спаціфікованого гречкосія, що так любить святий спокій і відпруження і так ненавидить «каторгу влади». Земля – не як рідний лан і грядки для картоплі, для щастя того чи іншого возного чи Наталки Полтавки, а «славних прадідів земля», боронена мечем, терен експанзії Святославів і

Хмельницьких. Народ не як мирна й затишна рідна сторона, не як Квітчина або Мирного ідилія, не як відірвана від світа Драгоманівська анархічна спілка вільних громадян, не «архипеляг послулих хуторів», лиш народ як нація в службі великої ідеї (визволення гробу Господнього, вигнання поганих, ширення віри Христової), як маяк блискучої думки, як дороговказ заблудшим країнам і народам. Організація землі й народу не як рідний Прованс, пов'язаний лиш вузлами спільної крові й мови, чи просто народної культури, не як «тісніша вітчизна», провінція «отечества чужого», яке має декретувати чи ми маємо уважати себе за слов'ян чи за монголів, не купа губерній під тінню ханського чи московського меча, – а patria cosacorum, окрема своя отчизна, під владою своєї окремої провідної касти. Ось був той «кінець», та ціль, до якої в уяві панівної верстви має прямувати народня спільнота. Ось і відповідь на питання, нащо тій касті потрібно було будувати свою «власну хату», «для яких діл той дім (та своя хата) побудовано» має бути. Ось мета того сильного народнього організму, створеного вічно горіючим духом шляхетної, мудрої і завзятої провідної касти, якої блискучий взірєць дає нам наша історична давнина.

В'ячеслав Липинський

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ [21]

Липинський В. Листи до братів-хліборобів [Електронний ресурс] / В. Липинський. – Київ–Філадельфія, 1995. – 470 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>.

Частина IV

Лист 37

Щоб недержавність нашу зрозуміти і могти з неї вилічитись, мусимо пізнати її причини, а далі наслідки оцих причин. В той спосіб одержимо можливо повний образ цієї нашої недуги, яку хочемо вилічити. Іншими словами: зможемо пізнати характер того реально існуючого політичного матеріалу, з якого державники українські можуть Державу і Націю Українську творити.

Причини нашої недержавности діляться на дві групи. Перша: причини статичні, тобто ті умови існування, які ми маємо од природи, і яких по суті змінити не можемо. Друга: причини динамічні, тоб-то способи нашого ділання в даних нам од природи умовах – способи, які в нашій історії бували кращі і гірші, і які ми розумом і волею, відповідно до наших хотіннь та ідей, можемо змінити.

...

Між статичними причинами нашої недержавности перше місце займає наше географічне положення:

1. на битім шляху між Азією і Європою,
2. на географічно несталім пограниччю двох різних культур: Візантійської і Римської,
3. без захищених природою границь од сусідніх держав.

З погляду політичного наше географічне положення – найгірше в Європі. Навіть Московщина в положеню безмірно кращім, бо, захищена горами, лісами та болотами, вона ніколи не була тим битим степовим шляхом, через який перевалювались з Азії в Європу, і уступали під на-

тиском Європи на Азію, різні кочовничі орди, починаючи від колишніх і нинішньої большевицькою кінчаючи. Крім того Московщина прилягає до моря, яке на другім боці має вже Європу: колишню вітчину Варягів, Фінляндію, Швецію, Германію. Ми маємо море, другий бік якого – по знищенню Візантії, джерела нашої колишньої культури – став одною з найменше культурних частин Азії. Врешті Московщина, вся без виїмку, знаходиться в географічно неподільнім впливі культури східної так, як напр. Чехія знаходиться в географічно неподільнім впливі культури західної. Ми ж цю границю між Сходом і Заходом маємо в географічно неозначенім стані на своїй землі, і по нашому живому тілі відбувається весь час пересування цієї рухомої границі то далше на Схід, то далше на Захід.

Наслідком оцих постійних вівісекцій виробились у нас значні культури: різниці між поодинокими нашими краями. Різниці між Східною (Візантійсько-Московською) і Західною (Римсько-Польською) Україною, далі різниці між лівобережною Гетьманщиною і Слобожанщиною, Правобережжям, Запорожськими землями, Кубаню, Галичиною, Буковиною, Закарпатською Русю і Кримом – настільки великі, що з ними всякий український політик-державник мусить дуже поважно рахуватись. Різні модні тепер у нас спроби механічного об'єднування України при помочі «соборних» словесних декламацій тільки підкреслюють ці різниці і кінчаються збільшенням взаємного недовіря і взаємного нерозуміння. Ще більшою катастрофою може скінчитись культурна централізація України поліційними засобами, в роді «українізації» Галичанами в 1919 р. вивісов київського Балабухи (відома стара київська фірма). Соборність може бути досягнена тільки гармонійним взаємним перехресцуваним двох сил: доосередкової сили – матеріально і морально авторитетної, єдиної і всенародової – центральної державної Влади, і відосередкової сили як найширших автономій поодиноких

ких українських країв, спаяних в одну цілість цею сильною державною Владою. Тільки при існуванні цих двох сил – коли всіх українських людей буде притягати одна спільна столиця маєстатичністю і силою державної української Влади, і коли вони туди будуть привозити свої провінціальні культурні окремішності, плекані в поодиноких краях, а звідтам вивозити знайомість українських людей інших провінціальних культур – може наступити взаємне пізнання Українців, без якого всі «соборности» будуть лише порожнім звуком. Тому соборність неможлива у нас при демократичній республіці. Позбавлена такого, по віковій державній монархічній минувшині одіченого, воєнно-бюрократичного державного апарату, який єсть напр. у Франції, вона мала би у нас завжди слабу, безавторитетну і нікого не притягаючу центральну державну владу, з дуже натомість яскравими і крикливими, але безсильними і руйнуючими, централістичними і уніфікаційними національно-культурними тенденціями.

Другою статичною причиною нашої недержавности єсть найбільше в Європі родюча земля і добре підсоння.

Політично руйнуючий вплив цих чинників виявляється:

1. в невиннім притяганню на нашу землю все нових, ласих на українські багатства, активних завойовників, або – що було гірше, і відбувалось в значно більших розмірах: – в притяганню утікаючих од більше інтензивної праці та шукаючих легкого хліба невойовничих, пасивних елементів;

2. в надзвичайно швидкій дегенерації громадських інстинктів у одних і других під впливом власне цих чинників.

Легкість боротьби з дуже сприяючою людині природою розвивала в людях, які від кількох поколінь пожили на Україні, лінивість і нездатність до постійного, довгого і методичного зусилля. В наслідок цього вироджувались і не могли розвиватись такі політично творчі організації

торські прикмети, як дисципліна, послух, громадська солідарність, здатність до жертв і самопожертви. Коли Україна мала і має таку непропорціонально велику кількість різних «кресових оригіналів», «гоголівських типів», і різних політичних самодурів громадськи-руйнуючого, анархістично-індивідуалістичного ґатунку, то причини цього факту треба шукати перш за все в даній нам од природи великій легкості життя.

Випливаюча з родючої землі легкість збагачування розвивала в українських людях погорду до труда і нахил до всякого роду найбільше фантастичних спекуляцій, яких яскравий вираз на ґрунті ідеологічному бачили ми наприклад недавно в ідеї соціалізації землі. На Україні нема таких верстатів хліборобської праці, що по тисячі літ (як це бачимо в північній Європі) перебували-б стало в однім роді, сприяючи повстанню і розвитку осілої державної нації. У нас землеробство вироджувалось в землехапство: громадськи організуюча боротьба людей з природою вироджувалась в громадськи-руйнуючу боротьбу людей між собою за легко доступні подарунки природи.

Чим більше сприяючі природні умови, в яких живе дана нація, тим менше спільного, громадського зусилля мусить робити вона для опанування природи. Чим менша потреба в спільнім громадським зусиллі, тим менша стихийна потреба в політичній організованості і політичним проводі, тим більший натомість стихийний нахил до всякого індивідуалістичного анархізму і різної «отаманщини». Чим більший нахил до анархії, тим тяжче завдання провідної верстви, яка проблеми власне політичної організованості і політичного проводу мусить розв'язувати. Коли кандидати на провідну верству у народів голодних легко знаходять восприймчивість пасивних мас на їх політичну організаторську акцію, і тому можуть мати слабку внутрішню організацію, то такіж кандидати у народів ситих, без дуже сильної морально і матеріально своєї власної організації, не переможуть ніколи анархічних інстинктів тих, кого вони беруться політично організувати.

Наскільки ця політична аксіома у нас легковажиться, хай доказом послужить оце (в одній з українських газет мною вичитане, а серед інтелігенції нашої дуже поширене) міркування. «В Московщині народ пасивний; він не бунтується проти большевиків, отже еміграція московська може політично організуватись во ім'я своїх власних ідей з надією, що по упадку большевиків московський народ прийме той лад, який вона йому дасть. Але на Україні народ проявляє велику активність, він бунтується проти большевиків, отже він прийме тільки такий лад, таку ідею і форму держави, який йому буде по мисли». Висновок: не формулюйте ясно, українські емігранти, своїх політичних ідей, не творіть власних політичних організацій, а пристосовуйтеся до «активного українського народу» – він вас сам доведе до держави. Коли б в ідеологічній пропаганді існувала категорія кримінальних злочинів, то до цієї категорії мусять бути зараховані подібні політичні теорії. Вони в корінні підрізують всяку можливість Української Держави. Бо Українська Держава може бути сотворена власного внутрішньою залізною організацією провідної верстви тоді, коли ця верства своєю українською державною ідеєю і своєю власною політичною організацією потрафить опанувати вроджені анархічні інстинкти українського громадянства. Тому ця організація не може бути демократично-республіканська, бо демократично-республіканський метод дезорганізує, а не організує провідну верству, якої ядро, ідейні кадри, творить власне сучасна еміграція. Коли хтось боїться мати свою ідею і не хоче вступати до політичних організацій, щоб була «не помилитись», то хай своєї трусливості і свого політичного спекулянтства принаймні не прикриває руїницькими «політичними теоріями». Наслідок їх буде такий: московська еміграція, виторивши ідеологію та організацію для тих активних противольшовицьких сил, які єсть в Московщині, легко зорганізує свої голодні – і посідаючі тому сильні державницькі інстинкти – пасивні маси. При їх допомозі вона займе Україну і приборкає

українську анархію в момент, коли українська провідна верства, позбавлена власної державної ідеї і власної політичної організації, буде питати у різних, не бажаючих ніякої держави, «отаманів» та «отаманчиків», якої форми держави – тобто якої ідеї і якої організації – вони хочуть...

Великі труднощі в будові власної держави, які впливають з нашої «обильної землі», були відомі вже давнім поколінням українських державників неромантиків. Для прикладу наведу слова, сказані в 1590 р. єпископом київським Йосифом Верещинським. Цей нащадок одного з найстарших місцевих родів (з Верещина на Холмщині; «біскуп-лицар», як зве його сучасний його біограф А. В. Стороженко; римо-католицький священник, що разом зі своїми приятелями, запорожськими козаками, зі зброєю в руках обороняв рідну землю від степових руїників; один з найбільше талановитих цивілізаторів України; оснудатель Хвостова (Ново-Верещина) під Києвом і друкарні в ньому; автор численних праць, які подавали проекти потрібних для тогочасної України реформ – заслугує того, щоб його авторитетну думку з перед 334 літ тепер, в часах нової руїни, пригадати.

«Хто України закоштує – пише він («Droga pewna», перевидана А. В. Стороженком в «Сборнику» київськ. археогр. комісії, вип. I, Київ 1911) – той вже остатися в ній мусить, бо тягне вона кожного пароду людину, як магнес залізо. Причиною тому *genius loci*: що Україна положення своє має під веселим небом, в повітрі добрім, в землі так родючій, що кличе вона і всіх приваблює до себе. І сміло можу до України пристосувати слова Павла святого, взяті від Ісаї: ані око не бачило, ані ухо не чуло, ані в серце чоловіче не увійшло те, що Господь наготовив там в Україні тим, що Його люблять. І оця то прекрасна Україна покарана тепер за гріхи свої, і в пусті поля обернена через оспалість та недбальство наше. Причина того така сама, як в Содомі і Гоморі: велика обильність хліба, в якій плавали і тучились люде українські, а нажерті, стали про-

тивитись Господу. За що Бог, порушений гнівом на них за їх незносні і мерзкі поступки, знищив їх державу, і роскоші їх, а самих в неволю до рук поганських віддавши, обернув Україну на пару сот літ до щенту в пустиню».

Третя статична причина нашої недержавности, випливаюча з двох попередніх: неусталеність раси.

Споконвічний брак расової єдності серед тієї людської громади, що живе на Українській Землі, сполучений з невиховуванням її в напрямі розвитку єдності політичної, спричинився до того, що основною прикметою українських людей єсть повний брак патріотизму і зненависть до своїх власних земляків. Оця основна прикмета приймала в історії різні форми: князівської, магнатської, шляхетської, козацької, і врешті сучасної отаманської та інтелігентської «партийної» гризні та анархії серед українських верхів, і такої самої анархії – боротьби села з селом, кутка з кутком, і взаємної ворожнечі та взаємного недовіря – серед українських низів.

Вже в самих початках нашої сучасної історії, і самих зародках нашого сучасного громадянства, ми бачимо на Україні життя окремими дворищами, а не родами – життя, звязаними тільки спільністю території а не спільністю крови, племенами. Расової єдності (за винятком може найбільше глухих кутів північно-західної лісово болотистої полоси) вже тоді не було на нашій землі між Полянами, Сіверянами, Деревлянами, Дулібами, Тиверцями; все це були назви, територіяльні а не родові: назви, випливаючі з місця осідку людей, а не з їх кровного споріднення та спільного походження. Що ж допіру казати про часи пізніщі, коли всі ці племена були залиті страшною лавиною кочових орд зі сходу і все новими хвилями осілої колонізації з північного заходу. Для найбільшої частини України остається типовою характеристика німецького літописця, дана в початку XI століття київській землі, як країні «біглих рабів і метких Данців». Пасивні маси, втікаючи «на свободу» від економічного і державного примусу на більше родючі і менше цьому примусові підлеглі,

«окраїнні», українські землі – і ріжні, між собою не об'єднані, войовничі і авантюристичні елементи («Данці») з цілого сусіднього європейського та азійського світу – це предки тих, що сьогодні живуть на Україні.

Єдності расової не було у нас ані між нашими завоюниками, ані між тими масами, які вони завойовували і якими правили. Звідци расова неоднорідність на Україні трьох основних політичних типів: – войовника-продуцента, войовника-непродуцента і невойовника – та стихійний нахил цілого нашого громадянства до роз'єднаності і взаємної ворожнечі. Звідци теж катастрофічні наслідки ріжнородності цього геторогенного громадянства, які особливо проявляються в момент заколотів соціальних. Чим більше якась громада ріжнородна по своєму походженню, тим тяжче вона себе взаємно розуміє і тим низчий загальний рівень її здатності до організованої акції. Легко собі уявити, як буде заховуватись в момент, скажім, пожару товпа в якомусь інтернаціональному готелі, або як можуть виглядати «парламентарні дискусії» між людьми, що розуміють себе так, як той анегдотичний Француз і російський солдат. Великого напруження і організованості провідної верстви вимагає сотворення загально зрозумілих ідей для такої громади.

Але памятаймо, що в такім самім положенню були наприклад і Англіїці. Проте, завдяки відповідному методові політичної організації і громадського самовиховування, вони стали наймогутнішою в світі нацією. Тільки ж вони не ділили себе на «справжніх» і «не справжніх», на «свідомих» і «не свідомих»; не казали, що хто не «енко», чи не «юк», не православний, не уніят, чи не соціаліст – той не Англієць, а казали: «Англіїці, Данці, Нормани – це ми!». І не будували вони ніколи республік, а задержали й досі необхідну для їх єдності монархію. Отже коли і ми усвідомимо собі, що основною причиною нашої взаємної антипатії не єсть самі тільки «ріжницькі программ», а одіичена нами по предках наших ріжнородність рас, то нам легше буде цю органічну хибу нашу, во ім'я такої

самої органічної нашої спільної потреби людського а не звірячого життя на спільній землі, відповідним методом організації і виховання неутралізувати. Коли ж цієї нашої органічної хиби ми собі не усвідомимо, і її відповідними методами лічити не будемо, то, ставши навіть всі до одного комуністами чи не комуністами, православними чи католиками, «Українцями», «Русскими», чи «Поляками», ми знов поділимося зараз в поглядах, наприклад на правопис або на астрономію, і будем між собою битися тим завзятіше, чим більше будем переконані, що самота причина наших непорозуміннь лежить власне в правописі, або астрономії.

Врешті четвертою і останньою статичною причиною нашої недержавности єсть, впливаюча зо всіх попередніх, перевага в нашому характері емоціональності (чутливості) над волею та інтелігентністю.

Нещасливе географічне положення, сприяючі дані природи і хаотична мішанина різних рас витворили в мешканцях України надмірну, часто пристрасну чутливість, якої не здержують, ослаблені легкою боротьбою за фізичне існування і причинами політичного характеру, воля та інтелігентність. Розуміється прикмета ця (як і всі зрештою прикмети, про які тут мова) присуща не тільки «свідомим Українцям». Її в такій самій мірі посідають наші «общероси» та «всехполяки». І чим з більшою зажерливістю і меншим розумом такий «общерос» чи «всехполяк» з України свою «руськість» та «польскість» виявляють, тим більший вони дають доказ свого чисто українського незагнужданого темпераменту, яким вони знаменито до руїни своїх «Росій» та «Польщ» допомагають. Панове з колишнього напр. «Кієвлянина», сучасних «Слов Польських» і більшовицьких газет на Україні, в такій самій мірі, як і різні «баскі» публіцисти з табору «відродження нації», належать всі до людей однаковисенького типу: всі вони наділені в однаковій мірі темпераментом Негрів і відповідно мінімальною дозою волі та інтелігентности.

Беру свіжий приклад. Якийсь «польський націоналіст» з «Газети Львовської» тішиться з того, що український парламентарний клуб в Варшаві розбився, і що частина його вступила до комуністичної партії. Хіба ж це не ріднісенький брат тих «свідомих Українців», що кликали большевиків проти Гетьмана, тішучись, що хоч і згорить, мовляв, наша хата, але в ній погорять і ті, хто з нами живе і кого ми ненавидим. Або сучасна «большовицька орієнтація» Галичан меньшевиків – хіба це не політика емоціональна, позбавлена геть чисто розуму і волі? Хіба ці люде, якби хотіли спокійно подумати, не зрозуміли б, що коли вони безсилі вдержатись супроти глупо-задиркуватості і дратуючої, але по суті безсилої, польської демократії, то їх, разом з цілим галицьким українством, зітре в порошок, в разі здійснення їх «орієнтації», жорстоко-нещадна і сильна всеросійська охлократія. Замість напруження розуму і волі творити самим організовану відпорну силу проти Польщі (силу, яка б придалась і на случай большевицької окупації), вони, хвилевим емоціональним подражненням опановані, розвивають в масах вроджене політичне ліниство, бо ширять зневіру у власні сили, вчать покладати всі надії на большевиків, і таким чином зменшують тільки відпорність цих мас супроти Польщі. А як опиняться такі «політики» під большевицьким пануванням, то напевно будуть, під впливом нового подражнення, робити разом з Поляками протиросійські повстання (таке вже бувало не раз на Україні!).

Надмірною чутливістю, при пропорціонально заслуженій волі та інтелігентности, пояснюється наша легка запальність і скорі охолодження; пояснюється теж дражливість на дрібниці і байдужість до дійсно важких річей, яких розрізняти від дрібниць ми не уміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародніми» співами проходять так само скоро і несподівано, як скоро і несподівано вони появляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його витривалою, здержаною, довгою, організованою, послідовною і розумною

працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі і розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоціональних подразнень, які нищать попередні. Досить напр. подразнити чиюсь дрібну амбіцію, або дрібне хотіння, щоб він під впливом цього дрібного подразнення забув про ідеали та хотіння, рішаючи іноді для буття цілої нації. При таких умовах, політика, як умілість організувати і здійснювати розумом та волею певні сталі хотіння та ідеї, єсть на Україні найбільше тяжкою та невдячною працею. Успішно вести її можна тільки тоді, коли прийняти метод організації, розвиваючий волю та розум, усталяючий хотіння та ідеї і обмежуючий надмірну чутливість та випливаючу з неї романтичну гасконаду.

Нації ситі, з перевагою емоціональності в своїм характері, мають більший нахил до романтизму ніж до ідеалізму. Між тим держава може бути сотворена тільки поривом ідеалістичним, а не романтичним: поривом, в якому стихийне чуттєве хотіння скристалізувалось в ясно окреслену ідею, і в якому на здійснення цієї ідеї скеровані всі сили розуму та волі. Поривами романтичними, тобто поривами виключно емоціональними, яких ідеї туманні («дуже хочемо, але не можемо сказати, чого хочемо» – мовляли, деякі наші «фашисти») і яких здійснювання відбувається шляхом постійного дражнення емоцій («грою на серцях») – не будуються держави. Від різних труб ерихонських можуть падати державні стіни, але не бувало такого випадку, щоб ці стіни в той спосіб будувались. На виховування ідеалізму (в його, як було вище сказано, прагматичній а не діалектичній формі) і на поборювання емоціонального романтизму, мусить бути скерована увага політиків-державників такої нації. Серед неї буває завжди забагато фразерів та позерів, які здобувають собі оплески «народні» грою на почуттях і пристрастях юрби. Щоб така нація могла здобути власну державу, неподільне в ній панування такого типу провідників мусить бути усунене силою організації, яка матиме свою сталу і ясну державницьку ідею і цю ідею потрафить довготривалим

напруженням розуму і волі реалізувати. Розуміється не вічно змінливий, од емоцій і хвилевих пристрастей «народніх» залежний, демократично-республіканський метод може таку державницьку організацію дати.

Політично-руйнуючий вплив оцих статичних причин нашої недержавности зростає в напрямі з північного заходу на південний схід – в міру того, як зростає степовість, отвертість, родючість і расова хаотична мішанина на Українській Землі. Найбільше поражені хворобою недержавности наші степові чорноземні краї; найменше: лісово-болотисто-гориста полоса, де зародились і розвинулись Галицько-Волинська Держава, Литовсько-Руське Князівство і лівобічна, чернігівська і північно-полтавська, Гетьманщина.

...

Від причин нашої недержавности статичних, які дані нам од природи і яких ми по суті змінити не можемо, переходимо до причин динамічних, яких зміна залежить від нас. Бо від нас залежить вибір способу ділання в даних нам од природи умовах.

Добрий спосіб ділання, руху, життя може в великій мірі усунути зі наслідки умов, в яких нам доводиться ділати, порушуватись, жити.

Наприклад шкідливі політичні наслідки нашого географічного положення, на битім азійсько-європейським шляху і без природних гряниць, ми можемо надолужити доброю організацією нашої відпорної сили збройної, матеріальної, державної. Поставивши український меч в залізно зорганізованих українських руках там, де мали бути ріки або гори, ми зможемо використати для нашого розвитку наше природне положення між Азією і Європою. Використати так, як його використала колись Русь Князівська, що, власне на добрій державній організації цього географічного положення, все своє багатство, всю могутність своєї держави і всю культурну красу князівського Києва, Галича і Львова побудувала.

Шкідливі наслідки родючості нашої землі і сприятливості нашого підсоння ми зможемо надолужити інтенсифікацією праці, яка привчить нас до витривалості, відучить од лінивства, матеріальної заздрості, зненависти та землехапства і дасть величезну матеріальну силу нашій державі.

Шкідливі політичні наслідки нашої расової неоднородності і геторогенности (ріжного походження) усунемо, коли вроджену нам недостачу расової стихийної єдності надолужимо свідомістю необхідної нам для нашого спільного життя на спільній землі єдності політичної, територіяльної. І ця наша расова неоднородність, це величезне багатство на різнородні яскраві індивідуальности, спричиниться до сотворення нами нової оригінальної і прекрасної української культури тоді, коли всі ці наші індивідуальности будуть здержувані од анархічного «виродження нації» уздою сильної та авторитетної місцевої політичної влади і визнанням авторитетом, збудованої на принципах територіялізму та патріотизму, державно-національної ідеології. Привчивши все наше громадянство, шляхом витривалої, послідовної і організованої ідеологічної праці, до однакового, політично-територіяльного, способу реагування на різні прояви громадського життя, ми сотворимо між всіми Українцями – всіми мешканцями нашої землі – ту для всіх зрозумілу (і з часом, для дальших поколінь, вже вроджену, одідичену) спільну мову, якої ще ми не одідичили по наших предках.

Врешті наша емоціональність, наш політично руїницький, занадто чуттєвий, темперамент, може стати неоцінимою творчою силою, коли ми його шкідливі політичні наслідки надолужимо організованим і сталим виховуванням в наших людях від ранньої молодости, бракуючих їм в потрібній мірі, розуму та волі. Бо ця наша емоціональність (якої набути не можна в жадній школі), при розумі, логіці, пам'яті і волі, які відповідною школою збільшити і виховати можна, дозволить нам, нашою лег-

кою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрастністю зробити в короткий час те, на що інші нації, з холодним і це чутливим темпераментом, потребували б багато більших зусиль і багато більшого часу.

...

Залежні од нас динамічні причини нашої недержавности зводяться всі разом до одної: неуміння українських людей, без огляду на те, за кого вони себе вважають і як вони себе національно називають, здобути та зорганізувати на своїй землі свою власну владу і цю владу своїми власними силами удержати.

Це єсть – коли можна вжити такого порівняння, – бацил нашої хвороби, яка зветься недержавністю, і від його знищення залежить наше видужання, або дальше хронічне і невилічиме слабування.

Своя власна влада на такій землі і серед такого громадянства, які не мали досі своєї власної держави, здобувається скрізь і завжди завойованям. Завойованя єсть акцією, залежною од стихийних хотіннь і од організації, яку творять і якою керують: ідея, воля та інтелігентність. Неуміння українських людей здобути та зорганізувати свою власну владу залежало од слабости на Україні того войовничого типу, який має стихийні хотіння до завойовання влади, і мігби її завоювати, як що мав-би потрібні для цього: ідею, волю, інтелігентність та організацію.

Щоб цю динамічну причину нашої недержавности ясніще собі усвідомити, поспробуєм її розбити на складові – як що можна так сказати – частини, зазначивши тільки найголовніші.

1. Слабість людей войовничого типу на Україні виявлялась в політично некористнім поділі на нашій землі двох основних войовничих типів: типу войовника-продуцента і типу войовника-непродуцента. Владу звязану з даною територією, владу місцеву, може сотворити тільки войовник-продуцент, войовник осілий; але при умові, що йому буде в цьому помагати войовник-непродуцент, во-

йовник неосілий; бо останній, не продукуючи, може себе цілком справам державним присвятити. Іншими словами: щоб могла повстати окрема державна влада на даній землі серед даного недержавного, підлеглого чужоземній метропольній владі, громадянства, треба, щоб на цій землі тип войовника-продуцента був сильніший від типу войовника-непродуцента і щоб він міг своєю більшою силою заохотити останнього до помочі йому в здійсненню його стихийних власно-державницьких хотіннь.

В нашій історії найчастіше бувало навпаки: тип кочового войовника-непродуцента (приклади: «татарські люде», запорожська чернь, сучасні «отамани»; і революційна – на ділі, а не на словах – інтелігенція) бував сильніший од. типу осілого войовника-продуцента (приклади: галицько-волинська князівсько-боярська верства, шляхта і городове козацтво, а в останніх часах «куркулі-повстанці», висловлюючись большевицькою термінологією).

В неминучій і дуже гострій (як звичайно між войовниками) боротьбі за владу, кочовий войовник-непродуцент винищував осілого войовника-продуцента. А що стихийних хотіннь до сотворення місцевої влади самому власними силами (без проводу войовника-продуцента) у нього не було, нема і бути не може, то перемога на Україні войовників-непродуцентів виявлялась, виявляється і буде виявлятися в цьому, що вони – як каже пісня – «не знають, якому служить царю». Іншими словами: вони тільки шукають, в яким би чужім державнім апараті знайти вихід для свого стихийно войовничого, але разом з тим кочовничого і з Українською Землею не звязаного, хотіння влади. Від «болоховців» починаючи, і на сучасних Григорієвих, Тютюнниках, Буденних, Юрках Коцюбинських і т. п. кінчаючи, цей тип українського войовника-непродуцента, при всій своїй величезній політичній вартості і необхідності для будови держави, показав, що, при слабості типу войовника-продуцента, він сам збудувати держави на Україні не може, а може бути тільки знаряддям в чужоземних, метропольних державних руках.

2. Слабкість людей войовничого типу на Україні виявлялась в негармонійнім взаємовідношенню між їх консервативною (посідаючою владу) і поступовою (бажаючою влади) частиною. Консерватисти місцеві були заслабі, щоб здержати поступовців і дати їм свій організаційний досвід та свої державно-організаційні форми. Місцеві ж поступовці посідали замало політичної культури (про значіння цього поняття див. вище, лист 29), щоб прийняттям для своїх імперіялістичних змагань (бажання влади) організаційного досвіду (проводу) місцевих консерватистів сотворити разом з ними власну місцеву державу. Через це поступ на Україні вироджувався завжди в революцію, яка зверталась проти свого власного місцевого консерватизму і тому реалізувалась вкінці в формах чужоземної метропольної держави.

Коли б перші в нашій історії революціонери, що покликали Варягів, були задержали місцеву київську династію і ці місцеві консервативні сили, на яких ця династія спіралась, Київська Русь стала б державою українською (південноруською), незалежною політично од півночі і Новгороду. Зі знищення місцевого слабого консерватизму, політична доля Київської Руси стала вирішатись завжди на півночі, і влада київських Князів не змогла вже ніколи опертись виключно на місцеві, південні, українські сили.

Коли б галицьке революційне боярство, замість убити представника своєї місцевої династії, Князя Юрія Болеслава, було б біля нього обєдналось і в той спосіб викристалало для зміцнення держави велику силу консервативної державної традиції, яку посідала в очах своїх і чужих ця династія, то польський напір на Галицьку Русь був би здержаний і це галицьке революційне боярство, а з ним і галицька державність, не були б поглинуті вкінці польською метропольною державою.

Коли б революційна козащина прийняла була в поч. 1649 р. державні плани місцевої консервативної право-

славної шляхти і вищого консервативного православного духовенства, та проголосила була воєводу Адама Кисіля Королем Руси, не було б кількалітньої пізніщої руїницької різни між українськими консерватистами і революціонерами; – Богдан Хмельницький не потребував би потім робити розпучливих зусиль, щоб недорізані останки цієї консервативної шляхти до українського державного будівництва назад притягнути і не потребував би для зміцнення авторитету своєї влади садовити в Києві московського воєводу. Держава наша не держалась би тоді тільки генієм Великого Гетьмана, і династію Святодичів-Кисілів, що спіралась би на місцеві консервативні сили, легше було б удержати при владі ніж династію Хмельницьких. Самі революціонери без консерватистів, по своїй революційній природі, не мають вірности навіть для своєї власної революційної влади, і тому Наполеони та Кромвелі ніколи не були і не можуть бути оснудателями нових династій.

Коли б наші революційні отамани та інтелігенти в 1918 р. Визнали б і піддержали місцеву консервативну владу Гетьмана Павла Скоропадського, то по цей день існувала б Українська Держава. Місцеві консервативні хліборобські, промислові і військово-бюрократичні елементи не оглядались би тоді, рятуючи себе від українських революціонерів, на поміч общерусских «добровольців»; вони сполучили б свій досвід влади і організації держави з молодим загонистим українським імперіялізмом та вірою в Україну місцевих українських революціонерів, і дали б спільними силами одсіч більшовикам. Бо слабесенький напір більшовиків в 1918 р. на Україну вдався (як і всі взагалі чужоземні напори на нашу землю) тільки завдяки внутрішній різни українських революціонерів і українських консерватистів між собою.

3. Слабість єдине здатного до сотворення місцевої влади типу войовника виявлялась, не тільки в політично некористнім взаємовідношенню войовників продуцентів

до непродуцентів і войовників консерватистів до революціонерів, але і в загальній замалій кількості типу войовничого, пропорціонально до кількості невойовничих пасивних мас, і в його загальній злій якості, пропорціонально до завдань, які цей тип мусів на Україні виконувати. В рідких досі в нашій історії випадках цей тип виявляв стільки сильного хотіння влади, стільки віри в законність цього хотіння, і стільки ідейности, волі та інтелігентности, скільки йому треба, щоб внутрішньою силою власної організації свою замалу кількість надолужити, себе скріпити і, при всіх несприятючих статичних даних, безмірно важке діло будови Держави Української завершити.

Політичнодеструктивний вплив статичних, даних нам од природи, причин нашої недержавности особливо погибельно відбивався на нашій місцевій, політично провідній і державно творчій верстві, на її динаміці: на методах її політичної акції. Щоб провідна верства могла виконати своє завдання вона мусить бути відповідно численна, і мусить мати – як вище було сказано – сильне хотіння влади (імперіялізм), сильну віру в законність своїх хотіннь (містицизм), ясну ідею, висловлюючу в зрозумілих словесних поняттях і образах ці стихийні хотіння, і врешті волю та інтелігентність, при допомозі яких реалізується ідея і висловлені в ній стихийні хотіння.

Вже од природи (через те, як було сказано, що родюча земля притягає пропорціонально більше пасивних, ніж активних елементів), а ще більше через злі методи політичної акції (про наслідки яких буде мова даліше), число нашої активної войовничої провідної верстви було пропорціонально замале. Що гірше, якість її була зла. Життя сите і дозвільне (в сприяючих умовах природи), з політично непевним завтрашнім днем (в нещасливім географічному положенні), ослабляли її імперіялізм та містицизм. Нігде, з такою легкостю як у нас, провідна верства не «складає булав», не одмовляється од влади. При слабих

хотіннях, ще слабша була її віра в законність цих хотіннь. Нікого, так легко як Українця, не можна переконати в «непотрібності України», в непотрібності його власної влади на власній землі. Ці слабкі хотіння, зі ще слабшою вірою, не могли вилитись в ясні і виразні політичні ідеї. Довідатись, чого в дійсності хотіла, і які політичні ідеї мала більшість українських політичних діячів – мабуть тяжче ніж розв'язати історичну загадку якоїсь Атлантиди. Випливаючий з ситости та емоціональності нахил до романтизму та до керування себе в політиці почуттями а не волею і розумом, ще більше бабрав та замазував ці, і так вже од природи туманні, ідеї. Наші політичні провідники більше співали або поетизували, кричали або плакали, ніж висловлювались членороздільною, логічною і ясною прозою. Коли додати, що для здійснювання всіх цих слабоньких емоціональних хотіннь і романтичних фантазій (приклад: «українська народня республіка, без влади і з соціалізованою землею, якою мають порядкувати самі свободні громадяне») природа не дала ще українським провідникам відповідної волі та інтелігентности, то будем мати один з важніщих причинків для зрозуміння динамічної причини нашої недержавности.

Англійський провідник індивідуаліст має стільки імперіялізму, містицизму, ідейности, волі та розуму, що він свій – даний йому, як і Українцеві, од природи – індивідуалізм та анархізм потрафить обмежити суверенною верховною владою одного (монархією) і обов'язком супроти своїх підвладних. Звідци англійська вірність монарха підвладним і підданих монархові; звідци вірність поодиноких вождів своїм підвладним і їх відповідальність перед ними; звідци вірність підвладних вождям; звідци брак ще й в сучасній, вже здеморалізованій, Англії мрій про республіку, тобто про невідповідальний і зрадливий провід «з волі народу», і про «народ», невірний, неслухняний та вічно зраджуючий своїх провідників.

Українському провідникові таке обмеження вродженого йому індивідуалізму та анархізму дається дуже

трудно. Не маючи сильного хотіння влади, не маючи віри в законність цього хотіння, не маючи дорожчої ніж життя ідеї і досить волі та інтелігентности для здійснювання цієї ідеї, він не хоче ані сам когось слухати, ані робити зусиль, щоб його слухали. Почуття відповідальности за провід і за владу і почуття честі, звязане з виконанням влади, йому, при таких умовах, чуже. Він стихийний демократ-республіканець. Він маже нечистотами голови тих своїх, що мають владу, кладе їм в руки тростинку, а не меч, і думає, що тільки при допомозі нечистот і при допомозі тростинки здобувається і удержується влада.

Щоб збудувати державу, щоб завоювати владу, провідна верства мусить скупчити, сконцентрувати свої зусилля. Розпорошеними силами завоювання ніде і ніколи не відбувається. Цей необхідний для завоювання влади і будови держави процес концентрації зусиль приймає скрізь і завжди форму їх персоніфікації. Коли провідна верства має сильне хотіння влади (імперіялізм), сильну віру в законність цього хотіння (містицизм) і коли вона здатна своїм розумом та волею обмежити та упорядкувати свій імперіялізм і свій містицизм так, щоб він прийняв форму одної, для всіх спільної і всіх обовязуючої, ідеології, то тоді, в хвилинах завоювання влади, вона завжди персоніфікує свої хотіння і свою ідеологію в одній Особі. В цій Особі, яка хотіння власної держави та ідеологію даної провідної верстви репрезентує, вона – ця провідна верства – бачить втілення того всього, що їй самій найдорожче. Тому вона добровільно віддає себе на службу цій Особі і цією службою, цим послухом, цією дисципліною вона об'єднує себе і свої зусилля в одну слухняну, сильну і дисципліновану організацію. Робить вона це, розуміється, не зі страху, не з підлизництва, не з жадоби грошей, а з того свого власного внутрішнього пориву, який тим більший, чим більший її імперіялізм, містицизм і чим ясніша та сильніша її ідеологія. В цім вся суть монархізму, яким (чи в його формі кращій: дідичній і класократич-

ній, – чи в формі гіршій: диктаторській і охлократичній) будувались в історії всі нові держави. І вартість монархізму залежить завжди: 1 од внутрішньої вартости монархів, яку вони в своєму Монархові персоніфікують, і 2 од вірності Монарха ідеї своїх вірних монархів, яку він репрезентує і персоніфікує.

Все це для більшості українських провідників «китайська азбука». Для них монархія – це «лакейство». Розуміється, тільки монархія своя. Бо перед чужою владою вони повзають рачки, як тільки вона їх добре вибатожить. Наприклад, сучасний український інтелігент не міг стати добровільно честним слугою свого Українського Гетьмана: слугою української державної ідеї, персоніфікованої нащадком Гетьманського Роду, тобто особою, персоніфікуючою це, що наша власна державна історія, наша власна державна традиція сотворила. Але добре побитий, він може стати холопом, шпигом, дрібним агентом і слухняним рабом більшовицьких зайдів. Може теж лизати лапи польської, або іншої, демократії, коли вона зволить з ним десь в своїх міністерських передпокоях говорити. Причина оцієї своєрідної «свободолюбивости», «демократичности» і «республіканства» та сама, що й вище: брак мужського – сильного і сталого, а не істеричного та хвилювого – хотіння влади, брак віри в законність цього хотіння, і повне неуміння та нехотіння оцей свій істеричний імперіялізм та містицизм дисциплінувати ясною та організованою, на пошані до авторитетів опертою, ідеологією.

Як українські провідники можуть бачити себе персоніфікованими в одній Особі, – як вони можуть в цій Особі шанувати маєстатичність своїх хотіннь і своєї ідеї – коли в них самих нічогосінько – ні хотіння, ні ідеї – нема; коли вони, порожнісінькі, як той молюск, можуть тільки щось в себе смоктати, але з себе нічого не можуть і не хочуть дати. Що такий тип може побачити перед очима свого «духа», коли йому сказати: «Гетьман України». – Ніщо! або

щось, над чим можна тільки гупо реготатись. «Хіба будеш ситий оцим Гетьманом» – подумає кожний з них в глибині душі. Увесь час вискакуючі в нашій нещасній історії: «свободолюбивість», «сам-собі-панство», «демократичність» і «республіканство» української провідної верстви – все це тільки словесні димові завіси, якими вона свою злу якість, свою внутрішню нікчемність і пусто-порожність прикривала. Все це – щезаючі безслідно від московської або польської нагайки – слова, якими прикривали свою пустопорожність люде «сильні тілом, але слабі духом», – люде з зажерливими тілесними, матеріялістичними апетитами, але зовсім позбавлені здатності чимсь ідейно захопитись: щось більше ніж життя полюбити, чогось сильно і непохитно хотіти, для чогось собою жертвувати і перед чимсь своїм анархічним поганим егоїзмом поступитись...

Звідци наші вожді, які «самі собі не вірять»; вожді з капризами замість хотіннь; з магією і амулетами замість віри та релігії; з містицизмом анархічним і розперезаним, замість містицизму організованого і догмами упорядкованого; з романтичними спекуляціями замість ідей; з авантюризмом (на хвилину) замість волі (на довгі літа); з хитростю замість розуму; вожді з орієнтацією, замість з організацією. Звідци ці так численні в нашій історії вожді, що в критичний момент «на бистрих конях» кидають на призволяще своїх підвладних; звідци наші підвладні, що в критичний момент завжди кидають своїх вождів і видають їх ворогам під старим гаслом козацької черні: «нехай твоя голова за всі наші голови, прощай отамане!»

Нація, в якій вожді завжди готові зрадити своїх підвладних, а підвладні готові завжди зрадити своїх вождів, мусить бути нацією недержавною. Вона завжди за свої голови проміняє свою державу, свою владу. Такій нації політично не вірять і ці, що над нею панують. Напр. чисті українських полків – з українськими жовнірами та офіцерами – не творила ніколи ні одна чужоземна вла-

да на Україні, бо була певна, що при таких сполученнях хтось комусь, а значить і цій владі, зрадить. Мешканці «окраїн», чи «кресовці», спаявалися завжди відповідним процентом чужого, вірного, надійного, державного елементу. Так спаяні, вони були прекрасним державним матеріалом, одною з найкращих опор метропольних влад. І доки такої вірної, надійної, державної спайки не зуміють витворити із себе самі Українці, про Державу Українську не може бути мови. Спайка ця залежить од відповідного виховання державно-творчої, войовничої верстви. Все, що цю верству скріплює, помагає нам вилічитись з недержавности; все, що її ослаблює, недержавність нашу збільшує.

Щоб зміцнити нашу державотворчу верству, здатну до завоювання влади, виховувати в ній треба вірність самій собі, тобто своїм хотінням і своїм ідеям. Виховувати в ній треба впливаючу звідци вірність одній сталій і незмінній, а тому монархічній владі, в якій ці хотіння та ідеї знаходять свою персоніфікацію і без якої вони не можуть бути організованою силою та сконцентрованим зусиллям здійснені. Врешті виховувати треба вірність влади, вождів, своїм підвладним, без якої підвладні ніколи не будуть вірні своїй владі, ніколи не допоможуть їй завоювати і удержати державу. Розуміється, відповідаючий всім вродженим гріхам і хибам української провідної верстви, метод демократично-республіканський не може бути цим методом, що її виховає, скріпить та зорганізує, що вилічить нас з хвороби недержавности і доведе Українців до створення на своїй землі своєї власної влади.

4. Щоб сотворити шляхом завоювання місцеву державну владу серед недержавного громадянства, войовнича державно-творча верства, яка здобуває владу, мусять мати піддержку цього громадянства. Ця піддержка виявляється: 1. в піддержці матеріальній, яку повинні давати своїй місцевій владі організатори продукції; 2. в піддержці моральній, яку повинні давати своїй місце-

вій владі організатори ідеології громадянства. В більшій частині нашої історії ні одного ні другого на Україні не було. Тому місцева влада не могла придбати серед місцевого громадянства, необхідного для її існування, авторитету законності.

Тільки не місцева чужоземна влада, покликана завжди якоюсь частинкою недержавного громадянства, може бути сотворена чужоземними силами при пасивній жвакоті, або навіть при «повстаннях» решти цього громадянства. Так само тільки сильні метропольні влади можуть до схочу Україну грабувати, і зовсім не рахуватись з тим, що про них собі пишуть українські газети. Місцева влада мусить опіратись не на грабіжі, а на законних податках, і мати прихильність, а не ворожнечу творців місцевої громадської opinio. Для цього перш за все треба, щоб і організатори продукції і організатори ідеології були самі зорганізовані і щоб вони себе взаємно піддержували. Коли організатори продукції піддержують матеріально організаторів ідеології, а організатори ідеології піддержують морально організаторів продукції, серед місцевого громадянства витворюються свої поняття законності, на яких може опертись, і ними силу свого меча узаконити, місцева державна влада.

Організованість організаторів продукції (класові організації) і організованість організаторів ідеології (церква, університети, преса) здебільшого на Україні були дуже слабкі і дуже невисокої вартості. Ще рідше вони себе взаємно піддержували. Коли ми все ж таки бачимо в нашій історії жертви українських продуцентів на церкви, монастирі, школи, наукові товариства, пресу, то майже не бачимо щоб ці, що ці жертви одержували, своїм моральним авторитетом жертводавців піддержували. Найчастіше організатори української ідеології займались цькуванням організованих («народу») на організаторів продукції («панів»). В той спосіб вони рубали вітку, на якій самі сиділи. Дехто називає це «славними демократичними тра-

диціями українства». З погляду державного, політичного, ці «славні традиції» єть одною з основних причин нашої ганґрени, що зветься недержавністю. Коли українська «національна» ідеологія зверталась проти місцевих організаторів продукції («панів») і цькувала проти них організованих («народ»), то ці організатори продукції звертались тоді просто за поміччю до чужоземних, не місцевих ідеологій. Іншими словами «пани» нашідєнаціоналізувались і будуть завжди, при таких умовах, дєнаціоналізуватись. Місцеві ж войовничі політично провідні елементи, в хвилинах здобування і організації місцевої влади, мали і матимуть при таких умовах завжди до вибору: або опертись на національній ідеології і тоді остатись без податків, або опертись на «панах» і мати податки, але тоді остатись без ідеології. Прикладом, до чого така політична дилема доводила, може служити: руїна козацької держави в XVIII ст. і упадок Гетьманства 1918 р.

Коли ми хочемо мати державу, «славні демократичні традиції українства» мусять бути призабуті. Основа цих «традицій» така: «пани» і влада на Україні часто міняються, а «народ», мовляв, завжди остається; отже будем бурчати на всі влади і на всіх «панів» та будем звати себе представниками «народу», тоді при всіх «панах» і при всіх владах останемось. Творці української національної ідеології – як що має бути українська влада і держава – мусять позбутися оцієї трусливості і жадности до жерування тільки в безпечних місцях. Замість держатись на оцім найнижчім рівні, де єть найменша небезпека, найменший ризик, і найменша відповідальність, вони мусять зважитись на ризик, на боротьбу. Замість плентатись, як досі, «за народом», вони повинні поспробувати повести народ за собою. Тоді вони перш за все зорганізуються самі. Бо, щоб повести маси, треба мати свою власну силу, тоді коли бігти за масою можна дуже добре й поодинокі, в характері ріжних «самостійних редакторів» і «представників незалежної політичної думки». Далі, замість доте-

перішніх партійних спекуляцій і постійної зміни орієнтацій, вони муситимуть вибрати вже нарешті якусь одну ясну ідеологію, бо без такої ідеології самим зорганізуватись і потягнути «народ» за собою неможливо. А маючи вже свою власну організацію і свою ясну ідеологію, вони будуть морально піддержувати «панів», які цю ідеологію будуть визнавати і які на організацію їхню будуть жертвувати. В той спосіб витвориться нарешті ця спільність між організаторами продукції та організаторами ідеології громадянства, яка лежить в основі почуття законності і публичної opinio даного громадянства. І тоді тільки, опершись на це почуття законності та на публичну opinio, завойовники місцевої влади і будівничі Української Держави матимуть піддержку місцевого громадянства: матимуть податки, і не матимуть «національних повстань».

...

Огляд наслідків оцих статичних і динамічних причин нашої недержавности дасть нам її можливо повний образ: всі ті численні, шкідливі для нашого громадського життя, прояви, в яких недержавність наша виявляється – прояви, що визначають, дану нам од природи та історії для нашої політичної творчости, реальну якість нашого громадянства.

I. Найбільше активна, і єдине здатна до державного будівництва і державного проводу, войовнича верства на Україні, не витворивши, в моменти державного унезалежнення Української Землі, своєї власної сильної і авторитетної влади, винищує сама себе в кривавих усобицях.

Микола Міхновський

САМОСТІЙНА УКРАЇНА [24]

Міхновський М. Самостійна Україна [Електронний ресурс] / М. Міхновський. – Режим доступу : http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Samostiina_Ukraina_vyd2012.pdf.

Кінець XIX віку визначився з'явищами, що характеризують новий зворот в історії людськості. Ці з'явища свідчать за те, що п'ятий акт великої історичної трагедії, званої «боротьбою націй», вже начався і закінчення наближається. Ті з'явища – це уоружені повстання зневолених націй проти націй гнобителів. На наших очах відбулися криваві повстання Вірмен, Кретьян-Греків, Кубанців і нарешті Боєрів. Коли ще поглянути на ту більше чи менше гостру боротьбу в її перших фазах, яку провадять зрабовані народи Австрії, Росії та Туреччини проти націй-панів, на той смертельний антагонізм, який існує поміж німцями і французами, англічанами і росіянами, коли зважити, яку страшну масу регулярного війська утримують ворожі поміж собою нації, то стане зовсім очевидним, що все світове національне питання вже зовсім достигло хоч і далеко стоїть до необхідного, дійсного та справедливого розв'язання. Проте, шлях до розв'язання єдино можливий, певний і хосенний показали нації, що вже повстали проти чужого панування, в якій би формі політичного верховенства воно не виявлялося, і цей шлях є противний Гаагській конференції.

Ми визнаємо, що наш нарід теж перебуває у становищі зрабованої нації.

Отже, коли справедливо, що кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змогу всестороннього розвитку духового і осягнення найліпшого матеріального гаразду; коли справедливо, що пишний розцвіт індивіду-

альности можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальности є метою, – тоді стане зовсім зрозумілим, що державна самостійність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин.

Отаке виникає питання: чи визволення національне можливе для нас?

П'ятий акт драми ще не наступив для нашої нації. Вона переживає ще й досі довгий і важкий антракт у своїй історії: за коном щось діється, йде якась пильна праця, від часу до часу грюкотить грім, але завіса ще не піднялася. Антракт власне починається з 1654 року, коли Українська Республіка злучилася з московською монархією політичною унією. З того часу українська нація політичне і культурно помалу завмирає, старі форми життя зникають, республіканська свобода нівечиться, надія знесилюється, гине, але потім знов відроджується, з-під попелу старовини виникає ідея нової України, ідея, що має перетворитись у плоть і кров, прибрати конкретні форми.

З часу Переяславської конституції минуло сьогодні 247 років, незабаром Росія справлятиме 250-літній ювілей цієї події.

Коли доводиться нам іти на свої збори під допитливими поглядами цілої фаланги правительственних шпівнів, коли українцеві не вільно признаватись до своєї національности, і коли любити вітчизну рівнозначно, що бути державним зрадником, тоді зовсім до речі виникає повне обурення питання, яким правом російське царське правительство поводитьсь з нами на нашій власній території, наче з своїми рабами? Яким правом відносно нас, тубільців своєї країни, видано закон з 17 травня 1876 року, що засуджує нашу національність на смерть? На підставі якого права на всіх урядах нашої країни урядовцями призначено виключно росіян (москалів) або змоскалізованих ренегатів? На ґрунті якого права з наших дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників на-

шому народові? Через що навіть у церкві панує мова наших гнобителів? Яким правом правительство російське здерті з нас гроші витрачає на користь російської нації, плакаючи і підтримуючи її науку, літературу, промисловість і так далі? І нарешті найголовніше, чи має право царське правительство взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністративні засади?

Чи становище царського правительства відносно нас є становище права чи насилля? Відомо гаразд, що ми власновільно прийшли до політичної унії з московською державою і заступником її – царським правительством. Ця власновільність, на думку наших неприхильників, забороняє нам нарікати на несправедливість того, що нам діється, бо ми ніби самі того хотіли, самі обрали собі те правительство. Це твердження примушує нас розглянути природу і характер угоди з 1654 року.

Держава наших предків злучилася з московською державою «як рівний з рівним» і як «вільний з вільним», каже тогочасна формула, цебто дві окремі держави, цілком незалежні одна від другої щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для досягнення певних міжнародних цілей.

Виникає питання, чи по злуці цих двох держав обидві вони зникли, а. на місце їх почала існувати третя держава, наступниця тих двох? Чи, навпаки, не дивлячись на злуку, обидві держави існують поруч себе? І коли так, то який вплив мала злука на обидві держави з погляду міжнародного права? Сучасна наука міжнаціонального права вчить, що держава може бути як простою, так і складною. Вона каже, що дві або кілька держав можуть стати між собою до злуки і сформувати «спілку держав» («Staatenbund»). Спілка держав – це така форма злучення, при якій шанування і підлягання спільним інституціям не тільки не виключає внутрішньої і надвірної самостійності злучених держав, але навпаки, оберігання тієї самостійності стає метою злучених держав. Держави – члени спілки зберігають право міжнародних зносин по-

руч із Заступництвом цілої спілки. Усі вони мають право поокремо зав'язувати конвенції та посилати послів, аби тільки їх міжнародні зносини не мали на меті шкодити інтересам цілої спілки або окремих членів. Така спілка цілком можлива не тільки поміж державами, що мають однаковий політичний устрій, але й з різними формами державного устрою, і не перестає існувати навіть тоді, коли в одній з держав змінюється форма правління, або вимирає пануюча династія. Цим особливо «спілка держав» відрізняється від так званої «реальної унії держав», яка може існувати тільки поміж монархічними державами, раз-у-раз може перекротити своє існування, або вимерла династія. Спілка держав виникає із взаємної згоди держав, що стають до спілки. Зразком «спілки держав» можуть бути: Північно-Американські Злучені Держави, Швайцарська спілка і найбільша Германська Спілка.

Якже звучилася держава московська з державою українською? Шляхом погодження, а погодження це вилилося у формі т. зв. «перяславських статей».

Перяславський контракт так формулював взаємні і обопільні відносини держав (наводимо головніші пункти, надаючи їм характер сучасних висловів):

1. Власть законодатна і адміністраційна належить-ся гетьманському правительству без участі і втручання царського правительства.

2. Українська держава має своє окреме самостійне військо.

4. Суб'єкт неукраїнської національності не може бути на уряді в державі українській. Виїмок становлять контрольні урядники, що доглядають певність збирання данини на користь московського царя.

6. Українська держава має право обирати собі голову держави по власній уподобі, лише сповіщаючи царське правительство про своє обрання.

13. Незломність стародавніх прав, як світських, так і духовних осіб, і невтручання царського правительства у внутрішнє життя української республіки.

14. Право гетьманського правительства вільних міжнародних зносин з чужими державами.

Аналізуючи ці постанови Переяславської конституції, приходимо до висновку, що в ній є всі ті прикмети, які характеризують «спілку держав». Таким чином, головніший закид, який роблять нам наші суперники, пильнуючи довести нам безвиглядність наших стремлінь, закид, ніби ми ніколи не складали держави і через те не маємо під собою історичної підстави, – є тільки впливом неуктства й незнання ані історії, ані права. Через увесь час свого історичного існування нація наша з найбільшими зусиллями пильнує вилитися у форму держави самостійної і незалежної. Коли навіть поминути удільні часи, де окремі галузі нашої нації складали окремі держави, то перед нами виникає і литовсько-руське князівство, де геній нашого народу був культурним фактором, і найголовніше – галицько-руське королівство – спробунок злучити докупи усі галузі, усі гілки нашого народу в одній суцільній державі, спробунок, повторений далеко пізніше Богданом Хмельницьким і ще раз – Іваном Мазепою.

Таким чином українська держава в тій формі, у якій вона зформована й уконституїрована Хмельницьким, є справді державою з погляду міжнародного права. Суперечники наші ще закидають нам і те, що українська республіка, зформована Переяславською умовою, не була самостійною державою, бо платила «данину» царському правительству. Коли й так, – то все ж навіть з їх погляду, Українська республіка була напів незалежною державою на зразок Болгарії, колись Сербії та інших балканських держав. Але півнезалежні держави відзначаються тим, що не мають права міжнародних зносин з надвірного боку: тим часом Переяславська конституція надавала це право українській державі. Якже проте розуміти ту «данину», що платила українська республіка московській монархії? Годі розв'язати це питання з погляду сучасної науки міжнародного права, бо вона не знає і не уявляє собі такої держави, яка б, маючи атрибути самостійної,

платила «данину»; як з другого боку не може припустити, щоб півнезалежна держава користувалась правом засилати послів.

Це дасться пояснити тільки тоді, коли згідно з текстом конституції ми приймемо, що «данина» давалася не державі московській, а цареві московському, яко протекторові особливого роду, бо держава українська від спілки з московською виразно бажала тільки «протекції», а не підданства. З цього погляду та «данина» має значення вкладу до спільної скарбниці, призначеної для міжнародних зносин спільної ваги. Такий характер стверджується ще й тим, що українська держава не була завойована московською монархією, або придбана дипломатичним шляхом, як Польща, а злучаючись з московською монархією, не поступилася ані одним із своїх державних або республіканських прав, і устрій московської монархи для української держави був зовсім байдужний. Переяславська конституція була стверджена обома контрагентами: народом українським і царем московським на вічні часи. Московські царі чи імператори не виповнювали своїх обов'язків по конституції 1654 року і поводяться нині з нами так, наче Переяславська конституція ніколи й не існувала. Вони чинять з нами так, наче наша нація зреклася своїх державних прав, віддалася на ласку російським імператорам і згодилася поділити однакову долю з росіянами, що самі обрали собі царів. Але наш нарід ні сам, ні через своє правительство ніколи не давав такої згоди і ніколи не зрікався прав, що належаться йому по Переяславській конституції. Через те Переяславська умова є обов'язкова для обох контрагентів: монархії московської і республіки української на підставі засади, що ніяка умова не може бути знищена або змінена однобічною волею одного контрагента без виразно висловленої згоди другого. Через те «Єдина неділима Росія» для нас не існує. Для нас обов'язкова тільки держава московська, і всеросійський імператор має для нас менш ваги ніж московський цар. Так каже право. Та в дійсності нія-

кої ваги не має Переяславська конституція, всеросійські імператори є наші необмежені пани, а Переяславська конституція тільки «історичним актом» та й годі. Якже з погляду права відноситись до такого знуцання над правом? Коли один із контрагентів, каже право, переступив контракт, то другому контрагентові лишається на вибір: або вимагати від свого контрагента виконання контракту в тому розмірі й напрямку, в якому він був прийнятий обома ними, або узнавши контракт зломаним у всіх його частинах, зірвати усякі зносини з контрагентом. І тоді вже є панування сили, але не вплив права.

Наші суперечники можуть відповісти нам, що хоч справді контракт був повернений у нівець насиллям, облудою й підступом одного з контрагентів, але другий контрагент вже згубив не тільки право розпоряджатися своєю долею, але навіть право протестування, бо своїм довговіковим мовчанням він освятив неправні вчинки, і те, що було придбане кривдою, на підставі задавнення зробилось правним. Через те вже пізно відшукувати колишні права.

Але в тім розміркованні немає ані крихітки правди. Перше: не може бути придбане на підставі задавнення те, що захоплене грабіжницьким або злодіяцьким шляхом. Вдруге: розуміння про задавнення не може відноситися до зневолення свободи. Задавнення може мати вагу тільки в правних відносинах, але не з безправних, а такі відносини московської монархії до української республіки. У міжнаціональних відносинах задавнення може мати місце тільки відносно тих націй, що вже вимирають, що вже не мають життєвої сили, бо доки нація живе, доки відчуває себе живою і сильною, доти немає місця для задавнення. Але мимо того розмова про задавнення не може грати ніякої ролі, бо наш народ своїми повсякчасними протестами проти панування Москви (Дорошенко, Мазепа, Кирило-Методіївське братство, Шевченко, селянські повстання 80-х років і т. д.) перервав течію задавнення, давши напрям розв'язати супе-

речку про обов'язковість Переяславської конституції тим способом, який може уважатися єдино дійсним і серйозним, цебто силою. Та навіть коли б ми не бачили у нашій історії безупинних протестів, то й тоді наше власне існування є протест проти насилля не тільки над нами, але й над нашими предками, воно перериває течію задавнення, воно накладає на нас обов'язок розбити пута рабства, щоб ми – спадкоємці Богдана Хмельницького – по праву могли користуватись нашою спадщиною!

Але коли ми маємо досить правних підстав для повернення Переяславської конституції і визволення зрабованої волі, то чи так стоїть питання про фізичні і матеріальні засоби для досягнення нашої мети?

Наші суперечники кажуть, що логіка подій, напрям і течія життя з непереможною силою пруть до повного вимирання, до повного винародовлення нашої нації.

Над нами висить чорний стяг, а на йому написано: «Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації?»

Це не є самі слова: зміст їм відповідає. Коли в української держави відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних політичних прав людини. Колишній український республіканець має менше прав ніж нинішній найостатніший московський наймит. Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки наче в завойованій свіжо країні, висмоктує останні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубольці погорджуються невимовне, а небезпечні з них засилаються на Сибір. Законами російської імперії зневажається право совісти, погорджується право свободи особистої, гнобиться навіть недоторканість тіла. Колишній протектор української республіки перемінився нині на правного тирана, якому належить необмежене право над життям і смертю кожного з українців. Цар-

ський закон з 17 травня 1876 року наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції і вона вигнана зі школи й суду, церкви й адміністрації. Потомство Павлюка, Косинського, Хмельницького й Мазепи вже збавлене права мати свою літературу, свою пресу: йому загадано навіть у сфері духовій працювати на свого пана. Таким чином українська нація платить «данину» не тільки матеріальними добрами, але навіть психіку та інтелект її експлуатують на користь чужинців. І не тільки панує над Україною цар-чужинець, але й сам Бог зробився чужинцем і не вміє української мови. Просвіта занедбана, культура знівечена і темрява панує скрізь по Україні, і через 247 років по Переяславській конституції «вільний і рівний» українець відіграє ще гіршу роль ніж колишній ілот, бо в ілота не вимагали принаймні інтелектуальної «данини», бо від ілота не вимагали любови й прихильности до своїх гнобителів, бо ілот розумів свій гніт, українець же тільки відчуває його. Така то є логіка подій і такі її наслідки. І от посеред таких лихих обставин ми зійшлися до купи, ми згромадилися в одну сім'ю перейняті великим болем та жалем до тих страждань, що вщерть наповнили народню душу, і хай навпаки логіці подій ми виписали на своєму прапорі: «Одна, єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі». Чи не захоплюємось ми?

Чи не є цей ідеал наш однією з тих пишних, святих ілюзій, якими живе людськість, на які сподівається та які розпливаються зараз, скоро схочеш їх здійснити?

Може наша пристрасна любов до України підказала нам думку безглузду, безпідставну?

І чи можемо ми надіятися на симпатії широкого суспільства українського?

І, головне, чи здійснення цього бажання буде хосенне для нашої нації? Здебільшого, як головний аргумент проти нашого права на національне існування, проти нашого права на самостійність державну, виставляють те, що ми не маємо історичної традиції, не маємо минулого. На

цьому аргументі не спиняємось через те, що помилковість його вже доведена нами попереду, теж і через те, що відсутність державно-історичної минувшини не може мати ніякого значення для другої, бадьорої нації, що відчула свою силу і хоче скористуватись своїм «правом сильного». Для нас далеко важніший другий аргумент – це закид, що нація наша безсила, некультурна й інертна. Хіба може, кажуть нам, темна, незорганізована, розбита маса, неодушевлена ніякою ідеєю творить історію при сучасних обставинах життя? Хіба та маса відчуває національний або політичний гніт? Горстка божевільних може тільки смішити, але не викликати симпатій навіть поміж інтелігенцією, бо ціла українська інтелігенція охоче, без протесту йде шляхом винародовлення, а за нею й культурніші одиниці з народу. Та й врешті, хіба українська національність не є тільки різноманітністю російської? Коли б навіть було доведено, що ми тільки різноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини росіян до нас освячують нашу до їх ненависть і наше моральне право убити насильника, обороняючись від насилля. Кров, коли вона пролита братньою рукою, ще дужче благає о помсту, бо то брата кров! Нехай вчені розшукають, хто був кому родичем, – ображене чуття нації і кривда цілого народу гидують визнати моральні зв'язки з російською нацією! Через те ми можемо обсуджувати тільки засоби і способи боротьби!

І так ми некультурні. Це безперечно правда: наша нація некультурна. Власне, культурність її історична, бо вона замерла на тім ступіню, на яким вона була ще в XVII ст. Це правда, що нація наша в загальній культурності з часу конституції з 1654 року поступила дуже мало наперед, а з багатьох поглядів вона мусіла вернутись до нижчих форм життя, як політичного, так і соціального. Усі ті релігійно-культурні рухи, що були наслідком високої освіченості й хвилювали наше суспільство у XVII віці, обіцяли статись джерелом не тільки свободи совісти, але й свободи політичної. Усі ці рухи були задавлені сило-

міць, були знівечені навіть елементарні політичні права, як право особистої свободи (панщина), і нація кинена в безодню темряви. Тоді була вбита стародавня культурність української нації, культурність так інтенсивна, що кількома своїми проміннями вона змогла покликати до життя й могутності націю нинішніх наших господарів.

Еге! Нині наші маси некультурні, але в самому факті нашої некультурности знаходимо ми найліпший, наймогутніший, найінтенсивніший аргумент і підставу до того, щоб політичне визволення нашої нації поставити своїм ідеалом! Бо хіба можливий для нашої нації поступ і освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатись собою і доки темрява є спосіб держати нашу націю в неволі!? Доки ми не здобудемо собі політичних й державних прав, доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечне для панів. Цю останню задачу мусить узяти на себе національна інтелігенція. Це її право і її обов'язок.

А в історії української нації інтелігенція її раз-у-раз грала ганебну й сороміцьку ролю. Зраджувала, ворожила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народові, ніколи не уважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добачати спільности тих інтересів. На очах історії сильна, освічена і культурна інтелігенція України приняла в XVI і XVII віках польську національність, і усі оті Четвертинські, Чорторийські, Вишневецькі та Тимкевичі – плоть від плоті нашої і кість від костей наших! Тоді сильним і могутнім замахом український народ породив нову інтелігенцію. Ця друга прийняла російську національність протягом XVIII і XIX в. І всі оті Безбородьки, Прокоповичі, Яворські, Прощинські, і всі от, Гоголі, Гнідичі, Потапенки, Короленки і «ім же ність числа» – усі вони наша кров. Народ знову лишиться без інтелігенції, інтелігенція покинула його в найгірші, найтяжчі часи його існування. Чи можемо зрівняти війну, пошесть на-

віть із оцим масовим відступництвом інтелігенції? І війна, і пошесті – вони косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало цвіти нації – найкультурнішу її верству.

Це були такі дві страти, що годі знайти їм рівні в історії якоїнебудь нації. Але український народ здобув у собі досить сили, здобув навіть посеред найгірших обставин політичних, економічних та національних витворити собі нову третю інтелігенцію. Еволюція українського інтелігента третьої формації ще не починалася, але характеристична його прикмета служення своєму власному народові відбилася в ньому з повною силою. Отже коли третя інтелігенція має органічні зв'язки з українською нацією, коли вона є заступником українського народу, єдино свідомою частиною української нації, то стерно національного корабля належить їй. Годі через те казати, ніби маса українського суспільства не має нічого спільного з останньою формацією своєї інтелігенції – українська інтелігенція є само суспільство в мініатурі, стремління суспільства – це стремління інтелігенції, пориви інтелігенції – це пориви й симпатії цілого суспільства.

А коли так, то ми стаємо око в око з питанням: «Коли українська інтелігенція є, коли вона заступник суспільства, коли вона бореться, то чому ми не чуємо про цю боротьбу, не бачимо наслідків її і навіть не відаємо й про те, за що власне бореться нова інтелігенція?»

Годі ось тут докладно відповісти на всі оті питання. Одно можна сказати, що первозвісника сучасного політичного українства – Шевченка не зрозуміло ні його власне покоління, ані поблизькі до нього. Коли Шевченко своїми стражданнями й смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну, та економічну українського народу, то поблизькі до нього покоління з так званого українофільського табору на своїм прапорі написали: «Робім так, щоб ніхто ніде не бачив вашої роботи!» Ці покоління «білих горлиць» своїм псевдопатріотизмом деморалізували ціле українське суспільство в протязі пів-

століття. Налякані стражданнями Шевченка, а почасти й прикростями, яких зазнали його товариші, ці покоління виплекали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію льюальності, ці покоління своїм нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молоді, що стояла на українсько-національному ґрунті. Ці покоління зробили український рух чимсь ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним! Ці покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії. Ці покоління самі найліпше назвали себе українофілами, цебто людьми, що симпатизують Україні. Вони не хотіли навіть звати себе українцями. Тактика й політика українофілів довела до того, що ціла молода Україна з відразою від них одсахнулася, симпатій же старої України вони не змогли собі приєднати. Таким чином українофіли лишилися без потомства, і сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького, та короля Данила, минаючи українофілів. Між молодого Україною і українофілами немає ніяких зв'язків – крім однієї страшної й фатальної зв'язі – своєю кров'ю заплатити за помилки попередників.

Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ». Вона віддає себе на служення цьому великому ідеалові і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься усіма засобами, і боротьба культурна вважається також відповідною, як і боротьба фізичною силою. Потреба боротьби впливає з факту нашого національного

існування. Нехай наша історія сумна й невідрадна, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати як живі істоти, ми хочемо жити як люди, як громадяни, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів. Нам належиться будуччина, бо зовсім неможливо, щоб 1/30 частина усієї людности, ціла велика нація могла зникнути, могла бути задушеною, коли вона спроможна воювати з цілим світом! Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне «Я». Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ». Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли через що були в нас Берестечки і Полтава. Ми відродилися з ґрунту наскрізь напоєного кров'ю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України, ми висали з молоком наших матерей стародавню любов нашої нації до вітчизни і її свободи і ненависть до насилля над нами. Як не можна спинити річку, що зламавши кригу на весні бурхливо несесться до моря, так не можна спинити нації, що прокинувшись до життя ламає свої кайдани. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу. Але ми мусимо пам'ятати, що ми тільки оповіщуємо його силу, ми тільки його післанці. Цей великий – увесь народ український.

Але як партія бойова, партія, що виросла на ґрунті історії і є партією практичної діяльності, ми зобов'язані вказати ту найближчу мету, яку ми маємо на оці. Ця мета – повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії. Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належиться по праву, але віднято в нас теж силою. Наша надія довго нездужала, але нині вже стає до боротьби. Вона добуде

собі повну свободу і перший ступінь до неї: Переяславська конституція.

Ми розуміємо, що боротьба буде люта й довга, що ворог безпощадний і дужий. Але ми розуміємо й те, що це вже остання боротьба, що потім уже ніколи не настане слухний час до нової боротьби. Ніч була довга, але ранок наблизився і ми не допустимо, щоб проміння свободи усіх націй заблищало на наших рабських кайданах: ми розіб'ємо їх до схід сонця свободи. Ми востаннє виходимо на історичну арену, і або поборемо, або вмеремо... Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України! Сини України! Ми, як той Антей, доторкаючись до землі, наберемось усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні, і кожний, у кого ще не спідлене серце, озветься до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось!

Нехай страхополохи та відступники йдуть, як і йшли, до табору наших ворогів, їм не місце поміж нами і ми проголошуємо їх ворогами вітчизни.

Усіх, хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам'ятаймо, що слава і перемога – це доля борців за народну справу. Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність.

Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!

Микола Міхновський

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ УНП

Міхновський М. Десять заповідей УНП [Електронний ресурс] / Микола Міхновський. – Режим доступу : <http://resource.history.org.ua/>

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей.

2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди – се вороги нашого народу, **поки вони панують над нами й визискують нас.**

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників – і добре буде цілому твоєму народові й тобі.

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробися ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допмагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Євген Олесницький **ФІНАНСИ ГАЛИЧИНИ [31]**

Олесницький Є. Фінанси Галичини [Електронний ресурс] / Є. Олесницький. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/33538>.

I.

В хвили тяжких ударів економічних, які діткнули наш край, пожаданою єсть кожда здорова гадка, котра, дотикаючи економічних відносин нашого краю, розяснює ситуацію і вказує дорогу, ведучу до єї поправлення. Виходячи з того погляду, хочемо нашу читаючу громаду познакомити из змістом праці, вийшовшої з-під фахової руки і дотикаючої самих многоважних точок в фінансовім положеню Галичини. Єсть то именно вийшовша недавно з печати праця д-ра Юлія Лео, доцента політичної економії в краковскім університеті о. заг. *Finanse Galicyi oraz projekt reformy skarbu krajowego*, котра як богатством старанно зібраних дат і фактів, так і гадками, відносячими ся до реформи теперішнього економічного положення, вповні заслугоє на то, щоби подати єї до відомости широких кругів нашої суспільности.

Автор виходить з погляду, що найвисшою цілею фінансової політики кожного краю єсть довести до такого відношення між публичними потребами суспільности а средствами скарбу, щоби перші могли бути в міру податкових сил краю як найпевнійше покриті, а з другої сторони, щоби тягар, якій з-відси випливає, як найменше давав ся чути оподаткованому населеню. З тої точки автор оцінює кождочасний стан фінансів кожного краю, звертаючи свою увагу на суспільні потреби, котрих жерелом суть историчні услівя розвитку даної суспільности, і на економічні сили тої суспільности, з котрими мусить безумовно числитись ціла податкова система.

Прикладаючи той погляд до Галичини, автор замічає справедливо, що не можна тут обмежитись до самого кра-

свого бюджету, а треба брати під увагу і другі дійсні тягари, котрі поносить людність по-за тим бюджетом. До тягарів тих належать в Галичині деякі фонди, котрі стоять під управою і контролем сойму а побирають з титулу публичного права доходи, котрі знов покривають ся податками цілої людности. До фондів тих належать передовсім т. зв. фонди індемнізаційні. Галичина має нині два такі фонди, т. є. фонд давньої панщиняної індемнізації, на котрий платить людність щорічно значні суми в формі додатків індемнізаційних, і новий фонд індемнізації пропінаційної, котрий різниться від першого тим, що річний недобір его має покриватись не додатками до податків безпосередних, а окремими податками консумційними в формі монополю пропінаційного і шинкарських оплат. Приймаючи всі ті тягари яко загальне обтяжене нашого краю, побачимо, що край наш платить річно: 1) з титулу бюджету краєвого над 4 мільйони зр.; 2) з титулу дотації краєвої на фонд панщиняної індемнізації 2,913.000 зр.; 3) з титулу викупна пропінації 3,200.000 зр. – разом отже над 10 мільйонів річно, т. зн. около 1 зр. на одну голову мешканця краю.

Сама тая цифра не була би ще дуже страшною, бо другі краї коронні платять далеко більше, коли-б не то, що значнійшу часть тої суми видав наш край на так непродуктивну ціль, як опроцентоване і амортизація довгів. На тую ціль видає Галичина річно 6,520.000 зр. отже аж 64% всіх видатків, коли тимчасом з інших країв видає на довги: Чехія лише 0.7% видатків, Морава 18%, Стирія 18%, Країна 22%, Каринтія 20% видатків. Так отже в інших краях йдуть податки на безпосередні услуги краю, на его цілі адміністраційні, економічні і просвітні, а у нас в Галичині иде на тую ціль дуже мало, а значнійша часть тягарів не приносять краєви ніякого реального пожитку. На цілу адміністрацію, разом з цілями шкільництва, доріг, заведень добродійних і салинарних і вкінці і на цілі політики економічної приняв в Галичині разом всего 3.5 мільйонів видатку, одже по 59 кр. на одну голову, коли на

всі ті ціли в Чехії припадає на одну голову 1 зр. 93 кр., в Мораві 1 зр. 93 кр., в Мораві 1 зр. 83 кр., в Стирії 2 зр. 40 кр. Не дивно одже, що згадані потреби адміністраційні, економічні і просвітні заспокоюються в Галичині так дуже недостаточно.

И так спеціально що-до шкільництва то оно мусить стояти в Галичині дуже низко, бо видатки на его удержане суть у нас дуже низкі. В Австрії єсть в загалі велика хиба в тім, що майже весь тягар народного шкільництва зложено на автономію. Коли заграницею йдуть на школи великі суми з скарбу державного, то у нас поносять все громади, повіти і краї. Англія видає з скарбу державного річно на школи 80 мільонів зр., Франція 83 мил. фр., Пруси 36 мил. марок а крім того кільканайцять мільонів призначених на тую ціль з мита збіжєвого – а Австрія видає на школи народні цілої держави всего 1.703.000 зр. (після бюджету за р. 1889), котра то сума майже ціла уживаєсь на удержане учительських семинарій. Школи народні удержують в Австрії одже поодинокі краї, але і тут неоднакові суть фінансові сили. Коли в Чехії видатки на шкільництво народне виносять 54%, в Мораві 42%, в Стирії 29% всіх краєвих видатків – то в Галичині видатки ті становлять 8% бюджету краєвого. В Чехії припадає з тих видатків на одну голову 1 зр. 01 кр., в Мораві 93 кр., в Стирії 82 кр., а в Галичині 14 кр. і як-же тут піднимати реформи на поли шкільництва народного, котре на каждый случай вимагають грошевих покладів? Багато громад в Галичині не єсть в можности власними силами поставити будинки шкільні. Тим громадам повинна прийти в поміч держава. Так дієсь всюди в світі. В Франції по катастрофі з році 1870 визначило правительство зараз на другій рік кількасот франків на будову шкіл народних, в Прусах призначені суть на тую ціль постійні підмоги а і в Австрії навіть інші краї коронні черпали на тую ціль досить обильно з державного мішка. І так Чехія брала від р. 1885–1889 що-року по 140.000 зр., Морава в р. 1887 і 1888 по 122.000 зр., а Галичина за час 13 літ

взяла всего ледво 260.000 зр. титулом задатків на будову шкіл народних. Дятого в Галичині шкіл народних єсть так мало, що треба би засновати их найменше ще 1600, щоби відповіли мінімальним просвітним потребам краю.

То само дасть ся сказати про школи середні. Хоч на ті школи не поносить край видатків, то помимо того число тих шкіл єсть рішучо за мале. Від р. 1861–1887 взросло число середних шкіл в Австрії долішній о 193%, в Чехії о 126%; в Мораві о 185%, а в Галичині лиш о 48%. В р. 1861 було в Галичині середних шкіл 21, а тепер єсть 31, заблизько трийцять літ прибуло всего 10. Одна школа середна припадає в Чехії на 82.226 людей, в Шлезії на 59.048, Мораві на 59.784, Буковині на 125.574, а в Галичині на 205.511 людей. І на тім поли отже також стоїть Галичина на посліднім місци.

[Діло, 06.03.1890]

II.

Побіч видатків на цілі просвіти друге місце въ бюджеті Галичини займають видатки на дороги. В послідних роках видатки ті піднялись так, що перевищили видатки на цілі просвіти. Видатки на будову і консервацію доріг виносять після преліманаря на р. 1889 суму 870.320 зр., отже майже о 50.000 зр. більше ніж бюджет просвіти а більше як 24% всіх розходів на цілу автономічну адміністрацію. Висотою видатків дорогових стоїть бюджет галицькій по над бюджети других країв Австрії. Коли в Галичині видатки на дороги виносили в р. 1889 суму 870.320 зр. то в Чехії виносили они 152.000 зр., в Мораві 55.000 зр., Сирії 161.000 зр., Країні 27.000 зр. Причиною того єсть з одної сторони факт, що в інших краях законодавство дорогове більше тягарів вкладає на повіти, як на край – а з другої, що нігде не було так занедбаних доріг, як в Галичині. З тої причини вимагали они великих жертв від краю – видатки на дороги становили у нас часом 30%, а раз навіть близько 50% цілого бюджету. При тій щедрости соймів збудовано доси над 600 кільо-

метрів нових краєвих доріг коштом над 5 мил. зр. – але тая щедрість в однім напрямі мусіла спровоадити звачну кривду для наших галузей господарства краєвого. Взагалі дотеперішні галицькі сойми трактували політику фінансову краю надто по «господарски», добачали одинокую ціль тоїх похибки в удержаню хвилевої рівноваги, а не могли ніколи рішитись на смілійшу економічну акцію.

Помимо тих величезних жертв на дороги – Галичина займає з огляду на комунікацію знов послідне місце між краями коронними Австрії. На 100 квадратових кільометров простору припадає доріг в Чехії 38.3 кільом., в Мораві 30.4, Країні 28.3, Каринтії 15.4, Буковині 10.4, а в Галичині всего 8.1 кільом. Виною того суть в значной части давні передконституційні відносини, бо в хвили заведеня автономії було в Галичині всего 1918 кільом. краєвих і повітових доріг – але винен і сойм краєвий, котрий доперва від р. 1884 взяв ся горячійше до справи будови доріг. Теперішний стан вимагає ще дуже багато жертв, щоби міг надатись вдоволяючим, Галичина мусить вибудувати 1800 кільом. доріг, щоби мала их розмірно тільки, кілько має Буковина, а 5.500 кільом., щоби дійшла до половини тих доріг, які має Морава. Дятого теперішні цифри бюджету дорогового не можуть зовсім назватись за високими.

Великій вплив на розвій економічних відносин краю мають залізниці. Кошти транспортви суть одним з найголовнійших елементів загальних коштів продукції і конкуренційної сили на торгах світових. Від числа залізниць і дешевости транспортвих коштів залежить в значній части истноване гірництва, рільництва і рільничого примислу. В Галичині суть они тим важнійші, бо тут иде о транспорт самих тяжких продуктів, як збіже, вугле, дерево і т. п.

В р. 1867 було в Галичині вже 706 кільом. доріг, т. є. 18.3% залізниць цілої держави. Тогдішний стан не був отже ще дуже лихий, але в протягу слідуючих 18літ, коли в західних провінціях будовано найбільше доріг, вибудова-

но в Галичині лиш 870 кілометрів нових залізниць так, що в р. 1884 залізниця Галичини становили лиш 12.8% всіх залізниць Австрії. Доперва в протягу послідних пяти літ поліпишились відносини, бо держава поставила своїм коштом кілька ліній головно з стратегічних причин. Так отже лише політичним відносинам має подякувати Галичина, що без значних жертв з сторони краю пійшла нині до 2.570 кілометрів залізниць. Нині годі вже надіялись дальших жертв в тім напрямі від правительства, прийшла отже черга на організми автономічні, отже повіти а особливо край. Економічний розвій, особливо подільських повітів Галичини, залежить нині в значній части від будови нових залізниць, котрих брак відчуває людність на кождім кроці. Позаяк таки залізниця не можуть від разу рентуватись і нема надії, щоби за их будову прийнялись приватні підприємства, для того треба, щоби сойм заохотив до того приватних підприємців, вставляючи в бюджет значніші суми на підмогу будови льокальних залізниць, до чого і повіти з своєї сторони повинні причинятись.

[Діло, 07.03.1890]

III.

Від кількох літ почато в Галичині підпирати школи фахові. Єсть то політика дуже розумна, бо фахове шкільництво промислове, рільниче і торговельне може дуже богато причинитися до піднесеня краєвого добробиту. Нині маємо в Галичині вже цілий ряд шкіл промислових з загальним бюджетом около 50.000 зр., маємо одну школу торговельну (в Кракові) субвенціоновану річно краєвою підмогою 1000 зр. а крім того три фахові школи висші і 5 низших для науки рільництва, лісництва і огородництва зь річним бюджетом около 70.000 зр.

Суть то безперечно великі вже добичі для краю – але супротив дійсної потреби краєвого господарства єсть то доперва незначний початок. В змаганнях наших на поли фахового шкільництва проявляєсь великій недостаток в

тім, що доси нема ще у нас ані одної школи для образования ремісників. Єсть то дійсно пекуча потреба, бо ремесла у нас що-раз більше упадають, а дотеперішні майстри не суть в силі учити і виховувати поступово молодшого ремісничого покоління. Треба отже як найбільше фахових ремісничих шкіл, котрі би відповідно до теперішних вимогів теоретично і практично виховували ремісників.

То само треба сказати і про шкільництво торговельне. Одна торговельна шкода на цілий край – то дуже мало. Краєви треба образованого стану торговельного і в тій цілі пожадані були би школи торговельні середні і доповняючі в роді німецьких *commerzielle Fortbildungsschulen*, в котрих могли-би образуватись будучі купці, ученики і помічники торговельні. Час би також був вже послідний внести в купецтво більше правдиво горожанського елементу і висвободити его від монополю одної кляси (жидів).

На поли рільничого шкільництва треба би закладати якнайбільше шкіл низших рільничих, котрі би образували селянське молоде покоління на взірцевих господарів. Нині маємо таких шкіл чотири і кожда з них коштує край річно над 6500 зр. Щоби заспокоїти найблизшу потребу, треба би таких шкіл заснувати як найскорше ще щонайменше 12, супротив чого річний видаток на тую ціль підніс би ся до 100.000 зр.

Таких наглих для економічної поправки відносин краю конечних потреб дало би ся ще дуже багато начислати, однак дві потреби стоять понад всіми і вимагають від краю і его репрезентації скорої в рішучої ініціативи. Єсть то именно потреба скорої і рішучої помочи для рільництва і промислу.

Для рільництва потреба передовсім крім згаданих вже низших шкіл рільничих dokonче скорої організації дешевого кредиту за посередництвом і під контролею субвенціонованих з скарбу краєвого товариству як то єсть прим. від недавна в Австрії долішній, дальше заведення зимових курсів рільничих, установа вандруючих

учителів рільництва, підпирання позиточних рільничих видавництв і корпорацій.

Для промислу треба доконче реорганізації краєвого фонду промисливого. Фонд той єсть нині за малий, дотація єго (річно 30.000 зр.) єсть зовсім недостаточна. При таких скупих средствах може той фонд уділювати хиба дуже малі позички на дуже короткі речинці і для того не може відповідно причинятись до піднесеня промислу краєвого.

Представлені задачі вимагають очевидно великих вкладів грошових, супротив чого підносить ся немало-важне питанє, з відки знайде край потрібні фонди грошеві?

В невідрадінім положеню грошевім ратують ся держави і краї звичайно двояким способом: або конверзією позичок, при чім зменшають ся видатки на опроцентованє і амортизацію довгів, або реформами податковими, котрі стремлять до збільшеня доходів з податків і оплат.

Галичина видає річно на всі свої довги около 6½ міл. зр. т. є. більше, як 64 прц. всіх своїх видатків. Супротив того сама собою вже насуваєсь гадка конверзії так тяжких і величезних довгів. Конверзія така може мати двояку користь: або затыгаєсь позичку дешевшу, отже щадить ся на відсотках, або затыгаєсь позичку на довшій речинець і сплачуєсь нею теперішну позичку з коротким речинцем і тим способом зискуєсь на ратах амортизаційних. Вибір одного або другого способу залежить від даного положеня, від даної спосібности кредитового скарбу, ситуації биржевої і т. п.

В теперішній хвили має Галичина загалом 108,457.000 зр. довгу. Довг той складаєсь з трех позицій: 1) властивого довгу краєвого в сумі 7,300.000 зр.; 2) з давного довгу індемнізаційного в сумі 38,957.000 зр. і 3) з нового довгу пропінаційного в сумі 62,200.000 зр.

Властивий довг краєвий складаєсь в 4/5 частях з довготермінових 37½ літних 4½%-вих позичок краєвих, котрими вже сконвертовано давнійші позички 6%-ві. Су-

проти довгого речинця сплати і низького опроцентовання конверсія єсть тут безпредметова.

Довг пропінаційний надто ще свіжий, щоби нині можна говорити о єго сконвертованю, котрому в кінци стояло би на перешкодї і то становище, яке займає тепер супротив тої справи правительство.

Остає довг давної панциняної індемнізації. В короткім часї буде имовірно заключена угода в справі тої індемнізації між правительством а краєм і край буде нею звільнений від тяжачих на нїм обовязків супротив держави. Час буде отже тогдї приступити до конверзії того довгу, котра з кожного погляду єсть дуже пожадана. Довг індемнізаційний виносить з кінцем р. 1889 суму 38,957.000 зр. Після пляну амортизаційного має той довг сплатитись до р. 1897 – єсть то отже довг з дуже коротким речинцем, котрий ддятого абсорбує річно величезні – сума і так в р. 1889 видав край на опроцентованє і амортизацію єго до 5½ мил. зр., з чого на саму амортизацію капіталу припало 8,706.000 зр. Тут отже заходять всі условія для користої конверзії того довгу на позичку з довгим речинцем, котра не забирала би рік-річно тільки гроша з скарбу краєвого і дозволила значну часть єго обернути на продуктивні ціли краєвого господарства.

[Діло, 08.03.1890]

VII.

Головних причин невідрадного положеня фінансів Галичини добачав автор три.

Першою єсть мала поміч з сторони держави. Держава вложила на наш край багато своїх видатків, але не дала єму ані трохи з своїх доходів.

Другою причиною єсть хибна організація власних автономічних доходів податкових. У нас росли потреби краєві, але при тім не розвелась система краєвих податків і весь тягар их лежить і доси в додатках до податків безпосередних.

Третою причиною єсть то, що на 10 мільонів краєвих видатків платить Галичина більше, як 6.5 міль. зр. на довги, отже не має чим підпирати продуктивні цілі краєвого господарства.

Відповідно до тих трох причин предкладає автор три способи ратования фінансів нашого краю, а именно:

1) Держава повинна причинятись на цілі господарства краєвого о много значнійшою участю як дотепер, а то в той спосіб, що повинна она скріпити організацію скарбової автономії краєвої, переказуючи їй деякі жерела податкові держави в цілости або в часті. Галичина повинна стреміти до того, щоби держава відступала їй увесь державний податок від вишинку і певну часть зреформуватись маючого податку від спадщин, а тим способом одержав би край річно около 720.000 зр. річного доходу.

2) Дальше належало б перевести конверзію довгу індемнізаційного. Нині платить край на амортизацію і опроцентоване довгу індемнізаційного річно $5\frac{3}{4}$ міль. зр. Коли би перевести конверзію того довгу, т. є. зтягнути позичку нову на літ 40 при помочи емісії $4\frac{1}{2}\%$ облігацій – тогді рата річна виносила-би що найвисше два мільони зр., отже $3\frac{3}{4}$ міль. зр. остало би до ужитку на цілі продуктивні, котрі були би спосібні піднести добробит, а в дальшій консеквенції і силу податкову краю. А коли зважимо, що до р. 1897 буде край наш на сплату довгу індемнізаційного побирати ще річну позичку 2,425.000 зр., то надвишка, яка остане краєви – покажесь ще більшою і сміло можна сказати, що за переведенем такої конверзії одержимо в періоді 1891 до 1897 найменше 22–23 міль. зр. до диспозиції. Маючи певність одержання такої суми, належало-б передвсім вже тепер обнизити краєві додатки до податків найменше о один мільон річно, а тогді згадана сума обнизилась би до 16–17 міль. зр. Сойм краєвий міг би вже наперед з огляду на тую суму порішити принципи і програму інвестиційних видатків на ціле найблизше десятилітє, розділити ті видатки після их важнос-

ти і по черзі в міру впливаючих фондів, заспокоювати. Тут було-би передвсім пожаданим: а) доповнити дотацію каси краєвої сумою около 500.000 зр. так, щоби не треба все затягати довгів в банку краєвим; б) на фонд промисловий призначити два міліони; в) на фонд будови народних шкіл оден міліон; г) на фонд будови доріг і залізниць побічних 8 міліонів; д) на викінченє організації шкіл народних і фахових 1½ міл.; е) на ціли дешевого кредиту для селян оден міл.; ж) на будівлі водяні а ціли гірництва два міліони зр. і т. д.

3) Вкінці уважає автор конечним завести для Галичини краєві податки консумційні. З тих податків, податок від вина мусів би побиратись в формі додатків до податків державних, однак і інші податки консумційні вимагають самостійної автономічної організації.

Таким самостійним краєвим податком консумційним рад би автор обтяжити горівку, пиво і цукор.

Надіяний прихід з тих податків обчисляє автор: з податку від вина на 70.000 зр., з податку від пива 300.000 зр., з податку від горівки на 600.000 зр., з податку від цукру 400.000 зр. Всї отже податки консумційні принесли би річно 1,370.000 зр., т. є. по 20 кр. на голову одного жителя краю, що не єсть великим тягаром, бо в Сирії припадає з краєвих податків консумційних 35 кр., в Країні і Каринтії 55 кр. на одну голову.

Автор єсть пересвідчений, що ті три средства, а в особенности заведење краєвих податків консумційних, рішучо поправлять фінансові відносини Галичини.

[Діло, 17.03.1890]

VIII.

Подавши дуже докладно зміст праці доктора Лео, ми з нашої сторони не мали би нічого додати до неї, бо так само представленє фактичного стану річи як і виведені з него консеквенції вважаємо вірними і відповідними – коли б не одна річ, а именно то, що автор в остатнім

сформулюванню своїх внесень відійшов далеко від того, що перед тим вже сконстатував і признав конечним.

Ми годимось вповні з автором в тім, що поміч з сторони держави повинна бути значнійша і що конверзія довгу індемнізаційного могла би для фінансів нашого краю принести немалі користи, однак не можемо годитись на то становище, яке заняв автор з огляду на проєктовані ним краєві податки консумційні.

Автор проєктує податки консумційні від чотирох артикулів: вина, пива, горівки і цукру, отже від самих майже (кромі вина; артикулів щоденної потреби, котра при трохи вже більшім степені культури, переходить в конечність щоденного житя. Значить отже, що недобори фінансів краю і мусіли би в формі податків посередних покрити якраз ті, котрих жалує автор, що платять за високі додатки до податків безпосередних!

Оподатковане тих артикулів діткнуло би в остаточнім результаті найбіднійші кляси суспільности в краю, про котрі сам автор каже, що годі им вже більше тягарів поносити, бо і ті, що их тепер поносять, переходять их сили.

На таку реформу годі очевидно годитись. Виходячи з погляду, прийнятого нині загально в науці, що податки консумційні суть лиш доповненем – корреативою загального податку доходного, т. є. що они мають викривати дохід і обтяжати его там, де иншій податок не міг би его досягнути ми можемо признати податкам консумційним лиш там рацію, де они дійсно обтяжують дохід, отже лиш при таких актах консумції, котрі виходять поза круг конечних, т. є. або самою природою або хоч би оправданими вимогами даного степеня культури вказаних потреб. А о такім доході не можна очевидно говорити при консумції пива, горівки і цукру, бо суть то артикули щоденного, зовсім не вибагливого житя, котрі в значнійшій часті консумують бідні і так вже над міру своєї податкової сили перетяжені кляси.

Очевидна річ, що доходу того треба шукати деінде, а передвсім при тій консумції, котра безсомнінно вихо-

дить по-за круг згаданих потреб і тим заслугує на назву консумції люксової. Так – недобір і потреба збільшення скарбу краєвого повинні і мусять звернути увагу на податки люксові, яко на жерело, з котрого черпати велить справедливність і фінансовий інтерес краю. Авторони не чужа і тая гадка, і він признає потребу заведеня такого податку, однак в остаточних своїх внесенях виключає податок люксовий, а остає при податку консумційнім від згаданих висше чотирох артикулів.

Впрочім гадка автора що-до краєвого податку консумційного не нова. В р. 1886 виготовив був виділ краєвий зовсім подібний проєкт, котрий не прийшов однак під наради сойму. Проєкт той обговорили ми в р. 1887 дуже всесторонно в поміщеній в «Дѣла» серії статей п. з. «Краєвий податок консумційний яко жерело покритя недобору в фондї краєвим». Там старались ми так теоретично, як і на підставі цифер статистичних представлених фактичних відносин виказати неумістність краєвих податків консумційних і потребу заведеня податків люксових. При тім стоїмо ми і нині, уважаючи стопу прогресійну при податках безпосередних і податок люксовий яко одинокі справедливі і можливі нині способи позискання в дорозі податковій висших доходів.

[Діло, 19.03.1890]

Михайло Павлик

ФР. РІГЕР [39]

Павлик М. Фр. Рігер [Електронний ресурс] / М. Павлик. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Pavlyk_Mykhailo/Fr_Riher.pdf.

3-ого марта с. р. помер у Празі Фр. Рігер, – один із найвизначніших політиків чеських і взагалі славянських, котрий зачіпав і нашу русько-українську політику, і на котрім видно найвиразніше і гарні боки і хиби політиків чеських і взагалі славянських, в тім числі й наших. Через се тим більше варто приглянути ся ближше життю та діяльності небіжчика. Фр. Рігер родився 10-ого грудня 1818 р. в Земілю, в Чехії, де батько його був властителем млина. Студії кінчив у Празі та Відні і в 1846 р. здав докторат прав. Зразу гадав посвятитися державній службі, вступаючи, після скінчення прав, 1842 р. до празького апеляційного суду. Але якраз тоді загостив був до нього один польський емігрант, на якого звернула око поліція, і Рігера арештовано за те, що зширив заборонені друки. Після 17 днів його випущено задля недостатчі доказів, але державна служба, звісно, пропала, і він мусів посвятитися виключно публіцистичній та політичній діяльності. Се було дуже корисно для чеського руху, яким і зайнявся Рігер у купі зі своїми приятелями д-рами Травном, Штробахом та Браунером.

Рігер звернув увагу поперед усього на промислове товариство і став домагатися заведення чеської промислової школи в Празі, але рівночасно устроював і чеські балі, з яких перший відбувся в 1846 і на яким уперше появилася й чеська шляхта. Рівночасно агітував Рігер і за заснованем чеського театру в Празі і встиг притягти й до сього чеську шляхту. В початку 1848 р. ми вже бачимо його на переді політичного руху серед Чехів. Ще перед революцією їздив він у депутації до Відня до Пілерсдорфа в справі заведення відвічальних центральних властей для Чехів.

Чеський текст цісарського патенту з 8-го цвітня 1848 р. в тій справі написав Рігер. У Празі належав Рігер до національного виділу, де концентрувалося політичне жите, котрого Рігер став проводирем завдяки своїй блискучій проречистости. До сього національного виділу приїздили депутати франкфуртського парляменту з бажанєм, аби Чехи згодилися вибрати туди своїх послів. Чехи відмовили, хоч депутати грозили їм мечем. Задля задемонстровання проти франкфуртського парляменту задумано скликати до Праги Славянський зїзд, яким Рігер дуже пильно займався, хоч на відкритю його не міг бути, бо їздив у депутації до Інсбрука до цісаря Фердинанда, котрому предложив своє пропамятне письмо іменем чеського народу, де Чехи домагалися скликаня свого сойму та іменованя відвічального намістника. Першій просьбі вволено, другу обіцяно сповнити, назначуючи на намістника архикнязя Франца Йосифа. Але тимчасом вийшло в Празі повстанє, Славянський зїзд розігнано і Прагу збомбардовано. При нових виборах до чеського сойму вибрано Рігера послом у його ріднім місті, а додержавної ради аж у 7 місцях. У радї державній проявив Рігер свою незвичайно користну діяльність аж тоді, як тоту раду перенесено до Кромержа. Рігера вибрано до конституційної комісії, де поручено йому реферат про найголовнїйше – про основні закони. Перший з його проекту був такий: «Усяка власть у державі виходить від народу». Звісно, проект Рігера трохи змодіфіковано тай доповнено, а все-ж таки в конституції, уложеній конституційною комісією державної ради в 1848 та 1849 р. найбільше заслуги праці Рігера. Конституція, запропонована тою комісією, була непохожа на тоту, яку накинув опісля уряд, ані навіть на теперішню. Вона забезпечувала не лише повні горожанські права поодиноким горожанам, але й повні національні права кождому народови, і то і в державній репрезентації, що ділилася на раду всенародну та раду країн, і в краєвій репрезентації – соймах, що ділилися на всекраєві та окружні, вибрані по округам, визначеним

по національностям, так що немислима була ніяка майоризация, тим більше, що й виборчі округи до всекраєвого сойму мусіли бути визначені по національностям. Окружним соймам, яких мало бути в Галичині 10, назначено було дуже широкий круг діяльності. До них належали (S 125 конституційного проекту): 1 Громадські справи, і то: а) проектуване громадського статуту з оглядом на державний громадський закон, і потверджуване статутів окремих громад; б) нагляд і контролю всіх громад щодо орудування основним майном; в) розсуд усіх суперечок між громадами або членами громад і начальниками в дорозі відклику по мисли громадського закона; г) рішене про право належности та неприняте горожанина держави до громади. Проти рішення округу в громадських справах нема ніякого дальшого відклику. 2. Окружні дороги та інші окружні способи комунікації. 3. Засновуване касощадности та закладів позичкових. 4. Полагоджуване всіх справ, що належать лише до окружної громади або більшого числа її повітів. Окрім того (S 126), коли окружний сойм уважатиме се за конче потрібне в інтересі округу, то вільно йому, в межах законів державних і краєвих, упорядковувати та й орудувати: а) школами й виховними закладами з правом означування викладової мови тай предметів, але з рівно справедливою увагою на всі мови округу; б) справами бідних; в) закладами для хорих і гуманітарними; г) місцевими побожними закладами; е) закладами для піднесення хліборобства.

.....

Того самого року написав Рігер свій заповіт чеському народови, заповіт, який, щоправда, не щадить власних ідеалів з 1848–49 рр., нарікає на критику «заслужених» політиків і т. і., але якому нарешті годі відмовити рації в тій частині, де сказано про чеський шовінізм. Ось той заповіт: «Мій народе ! Вже за молоду дав мені Господь, що я непотребував поперед усього журитися моїм прожитком і міг зовсім стати на услуги свого народу. Як при безперестаннім воруженню хвиль політичного життя інак-

ше не може бути, траплялися мені успіхи і невдачі, похвали й докори. Взагалі одначе можу сказати, що мало було таких, котрі би сумнівалися про чесноту моїх намірів, навпаки мушу се сказати і вдячно признати, що я в народі знайшов для себе стільки любови, як може мало хто за моїх часів. «Бажаю-ж своєму народови з глибини серця, аби ані не тратив духа ані не вдавався в гордощі. Раджу йому, аби оставав при своїм яснім і безстороннім праві, але не дав пірватися пристрасти до кривди супроти другого народу. Бажаю йому, аби слухав лише ради досвідних мужів, знаних з чесноти й політичних діл, а не зважав на високопарні слова і пусті оклики, які може підле пують його честилюбности, які одначе проголошують недозрілі люди непевної моральности, або самолюби, що гонять за користями, популярністю або політичним значідієм. Раджу йому, аби надіявся на власні сили, очевидно відповідно їх оцінивши, аби не перецінював своїх сил і не вдавався в нерозумні почини, які загрожують його незалежности, та аби все тямив, що лише чесною духовою й матеріальною працею, але й тут лише поступенно, але певно може забезпечити собі ліпшу будучину. «Бажаю дальше, аби мій нарід ніколи не покидав ідеальних змагань і високо держав ідеальні християнські вічні правила чести, права і людськості, а поперед усього ніколи не збувався свого права, не пришеволював до насильства, хоч би навіть полишене його правного становища обіщувало хвилиний успіх, тай аби й се тямив, що загальне міжнародне поважане народів поміж собою – се найміцнійше забороло народів. Особливо малим народностям небезпечно вихилатися поза се забороло і ставати на хитку основу насильства або права сильнішого. «Нарешті бажаю, аби мій нарід з усею силою поборював гріх зависти, яка у нас часто проявляєя. Ся погана хиба, яка не лицює навіть лихому чоловікови і затроює його ; сей гріх, що підкопує добро і поступ чоловіка, кожду заслугу опоганює, кожду безкорисну роботу запідозріває, втягає кожного в багно, ба на віть зростаючого велитня убиває

в зароді і не допускає до того, аби інші його вважали взірцем. Сей гріх є відвічним, у Слов'ян найчастішим жерелом розладу. Тим способом підкопувано всякий авторитет, се було джерело заневолення або головна перепона до витворення державної організації. Коли сини нашого народу по тим засадам розумно, згідно, ревно і незалежно будуть дбати про всестороннє піддви́гненє, то напевно сподіваюся, що осягнуть настільки культурної й материяльної сили, що зможуть опертися всім подіям і всім політичним переворотам, хоч треба памятати, що напрям і досягність таких подій наперед оцінити, а не то вже по вподобі упорядувати такому малому народови як чеський, неможливо. «Не тратьмо віри у висше справедливе керманє долі народів. Моїм любим і добрим дітям, зятям і потомкам кладу на серце, все держатися вірно чеського народу, і всіми способами дбати про його добро, сповняти всі обовязки супроти Бога і людей і в тім дусі виховувати своє потомство.

Іван Франко З ІСТОРІЇ РОБІТНИЦЬКОГО РУХУ В АВСТРІЇ [49]

Франко І. З історії робітницького руху Австрії [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/38.html>.

Коли часом у нас, навіть між найпоступовішими і найменш упередженими людьми, зайде розмова про соціалізм, про робітницьке питання і т.п., то про се все говориться звичайно тільки з одного становища, зі становища суспільно-економічних теорій. Не скажу, аби знайомість тих теорій серед нашої суспільності була так розповсюджена, як того вимагає ведення якоїсь хоч трохи поважної дискусії, та все-таки події останніх літ розповсюдили хоч деякі уривки тих теорій, деякі формули та терміни. Одні силкуються в'яснювати, пропагувати та ширити їх, надіючися важних наслідків із сего лиш одного, що людові маси почують та пізнають їх; інші natomiast силкуються збивати їх та спиняти їх ширення легальними або й нелегальними способами, очевидно міркуючи, що саме познайомлення мас із тими теоріями та формулами абстрактної думки може чимось пошкодити суспільному порядку. І коли ті теорії та формули можуть знаходити у нас завзятих прозелітів та ентузіастів з одного, а пристрасних і не менш завзятих ворогів, із другого боку, то сей факт значить не те, що у нас суспільне питання має ґрунт або не має ґрунту, але тільки те, що суспільна думка у нас ще не розвинена і знаходиться ще в дитячій стані сектанства та не дозріла ще до ступеня політичної організації.

Тому не диво, що в західноєвропейським суспільнім руху цікавив нас досі більше розвій соціалістичних теорій, ніж розвій та історія робітницьких організацій, хоч той другий розвій не менш цікавий від першого і сам со-

бою багато дечого може навчити, а надто дуже часто дає нам ключ до розуміння самих теорій, виголошуваних різними провідниками західноєвропейського робітничого руху. Ті теорії майже ніколи не були впливом чистої абстрактної думки, але були здобутком боротьби та проб організації, а та боротьба й ті проби були завжди впливом відносин, серед яких живе й розвивається робітницька людність. Організації, творені самотньо на основі аргументів прийнятих теорій, незважаючи на хвилевий галас та розголос, завжди бувають пораненими плодами і розпадаються, коли дійсне життя зі своїми різнорідними практичними потребами загляне їм в очі. Відси неминуча потреба звертати пильну увагу на той практичний бік сучасного розвитку суспільної думки.

Недавно вийшла в світ брошура, яку можна вважати цікавим причинком до історії сучасної суспільної боротьби в Німеччині та Австрії, тим цікавішим, що писав його наочний свідок і учасник усіх представлених у ній подій [Socialismus und sociapolitik. Ein Beitrag zur Geschichte der Socialpolitischen Kämpfe unsere Zeit, von Heinrich Oberwinder. Berlin: Verlag von Elvin Staude, 1887]. У передмові автор коротко характеризує теперішнє положення Європи, на його думку переходноє, яке можна вважати передоднем великих політичних переворотів і основних суспільних реформ. У такій добі треба доконче поперед усього вважати не на розвій суспільних доктрин, але на розвій та сили організацій. Зв'язки, що мають метою саму лише пропаганду доктрин, се секти, і як усякі секти не звертають достаточної уваги на політичні та економічні відносини тих мистецтв, у яких беруться працювати. Теорія, се певне узагальнення, і тому також ті секти зі своєї природи космополітичні. Навпаки, коли замість пропаганди певних теорій метою зв'язку робиться досягнення певних практичних здобутків, тоді той зв'язок мусить числитися з довколишніми обставинами, мусить стати організацією національною. На думку авто-

ра, такий національний характер робітницьких організацій не тільки не шкодить піддержуванню міжнародних зносин, але являється їх доконечною та неминуче потрібною основою.

Перша половина брошури Обервіндера займається історією робітницького руху в Німеччині. Той рух випливає із національних, загальнонімецьких змагань численних товариств гімнастичних, стрілецьких та співацьких, у яких зосереджувалося публічне життя німців у часах тяжкої реакції по невдалих бурях 1848 р. З таких місцевих товариств, до яких горнулася переважно дрібна німецька буржуазія, потворилися з часом ширші зв'язки, які нарешті зіллялися в один загальнонімецький «Nationalverein». Сей зв'язок, однак, показався нездібним до ведення боротьби з реакцією, тим більше що сам був пронятий її духом, виступаючи проти права загального голосування і відмовляючи робітникам права належати до «національного» зв'язку. Боротьба, викликана тим становищем німецьких лібералів супроти робочої верстви, а також розпочата тими лібералами агітація за ніби реформаторськими проектами Шульце-Деліча, викликала природну реакцію серед демократів і робітників. Героєм тої боротьби робиться могутня постать Фердинанда Лассаля.

В розділі, присвяченім історії агітації Лассаля та заснування «Загального німецького зв'язку робітників» (Allgemeiner deutscher Arbeiterbund), якого задачею було підняти та довести до розв'язку ті питання, до яких рішення не доріс був «Nationalverein», старається Обервіндер представити Лассаля як практичного політика, що числиться з обставинами та потребами хвилі, а проте не спускає з ока загальнішої цілі. Коли Лассаль запозичав свої теорії по часті від Маркса, то мав, на думку Обервіндера, ту вищість над Марксом, що поклав підвалини практичного соціалізму, се значить соціалістичної партії, що змагала до здійснення своїх ідеалів дорогою повільних реформ та легальної агітації в ім'я близьких і всім

зрозумілих задач, що були немов етапи на тій дорозі. Конечності такої тактики не хотів зрозуміти Маркс при закладанні «Інтернаціоналу», і коли організація Лассаля пізніше була виперта організацією Маркса, то сталося се тільки на шкоду суспільно-політичних змагань німецьких робітників.

Із самої природи практичної агітації впливало також національне становище Лассаля. Він був гарячим прихильником німецької єдності, твердячи, що тільки німці, залучені в одну державу, можуть із усею силою звернутися до розв'язки суспільного питання. В війні за Шлезвіг-Гольштайн він стояв по стороні Пруссії, вважав прилучення австрійських провінцій до Німеччини неминуче потрібною підвалиною єдності Німеччини, вважав неминучою навіть війну з Францією, якби вона ставала на перешкоді злуці всієї Німеччини, поборював усякі партикуляризми, чи то південно-, чи північно-німецькі, і хоч противився прилученню Ельзасії та Лотарінгії до Німеччини тому, будімо Франція «засиміювала ті краї», то, з другого боку, противився відірванню Великого князівства Познанського від Німеччини – на тій самій основі.

З того виключно національно-німецького, і по своїй організації виразно централістичного напрямку, вийшов також робітницький рух у Австрії, про який оповідає друга, найширша й найцікавіша частина брошури Обервіндера (с. 63–148). Ініціатором і головним керманічем того руху був власне сам Обервіндер, гарячий прихильник поглядів Лассаля. Тому й не диво, що робітницький рух у Австрії з його становища був і повинен був лишитися тільки одним відламом загальнонімецького руху. Слов'янські краї для нього майже не існують, а коли існують і беруть якусь участь у руху, то тільки шкодять йому, вносячи розстрій у сцентралізовану машину організації своїм «анархізмом», себто своїми федералістичними змаганнями. Слов'янський федералізм ненависний Обервіндрові. Він бачить у ньому непримиримого ворога всякої

сильної організації та партійної дисципліни і вважає його заодно з пізнішим (німецьким) анархізмом понять і почувань та пропагандою «при допомозі вчинків» різних злочинів (по-французьки *par les faits*) різних Пайкертів і братії.

Очевидно, такі погляди, живцем принесені з-за границі, трудно було прищепити їх, і то тільки в більших промислових центрах, у Відні, Будапешті, Грацу, Празі, де було досить німецьких робітників. Про вплив на селянство, навіть німецьке, а тим менше про вплив на слов'янські народи, німецькі організатори навіть не думали.

Тому й не диво, що рух розвивався якийсь час як екзотична рослина, а не знаходячи в реальних відносинах для себе відповідної поживи, по кількох літах розщепився і виродився в теперішній огидний анархізм та парлефетизм, що оперує злочинами. Щоправда, Обервіндер силкується звалити всю вину тої дегенерації робітницького руху в Відні на противників, на клерикально-феодалну партію, що тепер стоїть при кермі правління в Австрії, але й сам не може заперечити, що керманичі того нового руху всі вийшли з його власної організації і що з першим апостолом анархізму Шаєм (Scheu) лучили його навіть близькі, приятельські зносини. Хоч ніхто й не заперечить поданим через Обервіндера фактам підкупування та деморалізації робітницьких агітаторів через фракції феодално-клерикальні, то все-таки треба сказати, що половина вини паде таки на саму агітацію та організацію Обервіндера, що не вмiла або не хотiла поставити робітницький рух у Австрії відразу на австрійським, отже, міжнароднім і в консеквенції федералістичнім ґрунті, не вмiла приспособити той рух до терену, то зн. до справжніх потреб та до рівня розуміння всієї робочої людності, не вмiла й не пробувала навіть втягти до руху найбільшу масу, сільську, рільничу людність, зовсім не таку темну, неподвижну та недоступну для поступової агітації, як се уявляв собі Обервіндер, та за те далеко менше від промислових робітників доступну для теорій абстрактних, що не випливають просто з її загально відчуваних потреб.

Історію тої агітації можна перепоповісти досить коротко. Її початком можна вважати грудень 1867 р., коли на основі свіжопризнаних прав конституційних, а особливо на основі нового закону про товариства, приступлено до зав'язування товариств робітницьких.

Між іншими, зав'язалося в тім часі в Відні товариство для образования робітників (Arbeiterbildungsverein), якого дійсними керманичами були ганноверський столяр Гартунг і Обервіндер. Не можучи по приписам статуту займатися політичною агітацією, товариство з початком р. 1868 розпочало живу агітацію за заснованням робітницької партії на соціально-демократичній основі. Скликувано збори, друковано та роздавано відозви та агітаційні брошури, ухвалювано резолюції. Зміст тих резолюцій, у яких висловлювано найближчу мету робітницької агітації, був зовсім не соціалістичний, а радше загальноліберальний: загальне голосування, свобода зборів, товариств і зв'язків, усунення обмежень, що в'язали свободу преси, особливо кавції та газетного стемпля, свобода кольпортажі і т.і. Без сумніву, ті загальноліберальні здобутки треба вважати неминучою основою, на якій тільки може розвинутиися широка й тривка організація. Але чи вони могли загірті масу людності, яка переважно навіть не відчувала потреби всіх тих свобод і в разі їх надання не вміла би з них користати, до витривалої та солідарної політичної боротьби, – се було питання, над яким агітатори не застановлялися ближче. Навпаки, вони вперто держалися погляду Лассаля, що де буржуазія бореться ще за права свободи, там робітники повинні допомагати їй у тій боротьбі, незважаючи на суперечність економічних і суспільних інтересів. На лихо сей погляд, що не зовсім оправдав себе в Німеччині, сказався ще непрактичнішим у Австрії, де буржуазія, переважно німецька, боролася не за загальні права свободи, але за привілеї виключного визискування всіх ненімецьких народностей, а для того й робітники, допомагаючи їй у тій боротьбі, ставали всу-

переч зі своїми власними інтересами та ідеалами і самі підкопували ґрунт під собою.

Два роки по заснуванню Arbeiterbildungsvereina, д. 13 грудня 1869, устроїли робітники велику маніфестацію в Відні, на яку зібралося від 30 до 40 тисяч людей. Сей збір перейшов по вулицях Відня, уставився в величезний квадрат на Paradeplatz-у і вислав депутацію до президента міністрів гр. Тааффе, що мала предложити йому домагання робітників. Сей маніфестація здобула новелю до закону про товариства з д. 14 грудня, але разом із тим стягла на робітницьких проводирів великий процес за державну зраду. Гартунг утік перед арештованням, але всіх членів депутації, а пізніше також головних провідників Шая, Пабста, Моста та Обервіндера, як керманічів руху ув'язнено.

Всі чотири були признані винуватими в зраді держави; перші три були засуджені на тяжку в'язницю по 5 літ, яку найвищий трибунал знизив їм на 3, а Обервіндера засуджено на 6 літ. Так само всі робітницькі товариства розв'язала поліція. Се викликало грізні розрухи між робітниками і поліційний наказ незабаром уневажнено.

Дня 9 лютого 1871 уласкавлено й випущено на волю всіх провідників, засуджених за зраду держави, але від того часу почався зразу повільний, а дедалі щораз швидший упадок Обервіндерової організації. Вона видавала спочатку два рази на місяць часопис «Die Volksstime», що мав до 3000 пренумерантів. У початках р. 1873 організація купила друкарню і перемінила часопис на тижневник «Volkswille». Сей тижневик, старанно видаваний, здобув собі швидко коло 6000 відбирачів, але грошові відносини його були неособливі. В нутрі організації почалася реакція проти надмірного централізму, або, як говорив Шай, «диктатури» Обервіндера. Пренумерата перестала напливати, бо організація тратила час і сили на внутрішніх роздорах. Для оживлення руху постановлено видавати щоденний часопис. На ту ціль позичив Обервіндер

від Етьєна, редактора «Neue freie Presse», 10 000 з.р., але наглий біржевий крах із д. 9 мая 1873 пожер ті гроші і разом з ними друкарню та робітницький щоденник.

Наслідком внутрішнього роздору в робітницькій організації у Відні було те, що Шай у р. 1872 заложив «Радикальну партію робітницьку», яка, ввійшовши в зв'язок із німецькими соціал-демократами та їх центральним органом «Der Volksstaat», на чолі якого стояли Маркс і Енгельс, виперла незабаром Обервіндерову організацію та його часопис «Die Volksstimme» зі всіх становищ. Члени тої організації, не можучи вдержатися самі, якийсь час тулилися при «Загально-австрійським робітницьким зв'язку», потім зав'язали своє товариство «Правда» (Die Wahrheit), що якийсь час видавало часопис під тою самою назвою. Але часопис продержався недовго, хоч товариство держалося ще кілька літ.

«Радикальная партія робітницька», відлучившись від організації Обервіндера, почала видавати свій часопис «Die Gleichheit», що з двонедільника швидко перемінився на тижневик і виходив аж до р. 1881, коли по перших убійствах та грабівництвах, dokonаних членами «радикальної» партії, заведено в Відні стан облоги, заборонено всі соціалістичні видавництва, розв'язано велику часть товариств і майже зовсім унеможливлено агітацію. На тім кінчиться історія робітницького руху в Австрії в брошурі Обервіндера. Свій реферат із неї в р. 1886 я закінчив отсими словами:

«Не сумніваюся, що здоровий розум робочої людності віднесе побіду над беззаконностями «загадкових натур» (натяк на анархістичні злочини, які явилися та повторялися в Відні досить часто в часі описаної вище урядової реакції) і що фабричні робітники австрійські, позбувшись пангерманських фантазій, догадаються шукати в самій Австрії ґрунту для практичної діяльності і звернуть очі на своїх природних і одиноко можливих союзників – мужиків і робітників сільських. Тільки такий зв'язок, оператий

на спільних інтересах усіх робочих верстов, але не зв'язок із німецькою централістичною буржуазією, може довести до вистворення сильної та тривкої партії людової».

Історичний розвій робочої верстви в західній Австрії від того часу пішов зовсім іншою дорогою, бо в Відні та інших центрах австрійських країв витворилася сильна соціал-демократична організація, що піддержує дуже близькі зносини з соціальною демократією Німеччини і виробила собі програму, основану на доктринах Маркса та Енгельса, в якій, незважаючи на її мниму свободолюбність, у основі лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських. Зріст тої організації в Австрії я вважаю великим нещастям для сеї монархії та для всіх її народів, яких члени пристають до неї.

Андрей Шептицький

ЯК БУДУВАТИ РІДНУ ХАТУ? [54]

Митрополит Андрей Шептицький. Як бувати рідну хату? [Електронний ресурс] / митрополит Андрей Шептицький. – Режим доступу : <http://ugcc.sebastopol.ua/sheptycky1.html>.

Частина I

Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина. Тому й надзвичайно важливо, щоб усе духовенство єпархії якнайправильніше над тим працювало, щоб по нашим силам спричинитися до здійснення цього ідеалу.

Передовсім треба здати собі справу з незвичайних труднощів, зовнішніх і внутрішніх, які стоять народу на перешкоді до того, та намітити дорогу, яка нас до того веде. Про зовнішні перешкоди не будемо говорити: не в нашій змозі усунути їх. Можемо тільки упросити ласку у Всевишнього Бога, в якого руках доля народів, щоб справи повів так, як бажаємо. Навіть тоді, коли той дар із Неба молитвами отримаємо і на нього заслужимо вірним і совісним зберіганням Божих заповідей, знайдеться пребагато великих внутрішніх труднощів, які треба буде вже нам самим побороти, очевидно, не без помічі Божої благодаті.

Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відцентрові тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та такою, що забезпечує щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до монологізму організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідо-

мим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом. Очевидно, те, чим повинна бути всенаціональна Хата, може бути тільки ідеалом, який лиш частково народ може здійснити. Ніяка хата, навіть національна, не є в строгому значенні цього слова організмом, бо жодна держава не має внутрішнього одного життя, як це мусить мати кожний організм. Організм, твір природи, живе, розвивається і діє грою природних сил, що в ньому, і тільки в ньому, знаходяться. Тому й кожний організм живе своїм життям; природа не видає мертвих організмів.

А організація є твором людських рук. Її мета: створення тіла, яке по змозі якнайближче було б подібне до творів природи – організмів. Щоб це порівняння і різницю пояснити, скажемо: організм – це живе тіло, живуче дерево тощо; а організація – це мистецька статуя, будова, виконаний план людського розуму. Людська організація буде тим сильніша й тим краще відповідатиме наміченій її творцями меті, чим і оскільки, вживаючи сили природи та спираючись на природне життя поодиноких організмів, з яких людство складається, стане по змозі подібною до природного організму. Бо така вже людська природа, що в ній силою природного права повстають поодинокі організми під діянням людської культури, тобто праці людей над людською природою. Такі твори є якраз такими організаціями, такими близькими організмами, що в них ті два поняття майже затираються силою, сталістю тих організмів: природна сила, природне життя, на яке вони спираються.

Такою організацією-організмом є родина, утворена волею й умом людини, але утворена по силам природи і згідно з її законами. Такою організацією-організмом є громада, себто злука людей, що живуть в одній місцевості та зв'язані зі собою сусідством і спільнотою багатьох потреб і інтересів. Вона є твором людей, але так пристосованим до людської природи, до внутрішнього напрямку її сил, її потреб, що є майже організмом. Звідси родина і громада є, сказати б, протоплазмами, первісними кліти-

нами, з яких складається людське суспільство. Обидві ці організації будуть тим сильнішими та тривалішими, чим більше будуть зважати на природу та її закони.

Дальшими організаціями, що вже даліше виходять від первісного організму, – то всі спільноти, товариства, об'єднання, кооперативи, професійні спілки, що утворені волею людей для оборони або розвитку якихось спільних гараздів чи потреб. Їх сила і тривалість буде в тому, наскільки вони більше або менше відповідатимуть людській природі, її потребам, її природним змаганням і, очевидно, оскільки діяння людського розуму буде правильнішим та мудрішим. Такою організацією-організмом, ще більше віддаленим від первовзору, але все-таки ще спертим на природні сили, можуть бути і держави, але легше ті малі держави, зложені з небагатьох, а зі собою зв'язаних сильними зв'язками солідарності громад, яких в одне лучить багато життєвих дібр і потреб. Мудрість, з якою побудована така організація, може з неї робити такий твір, що має життєву силу правдивого організму.

Чим більша кількість людей, з яких має складатися організація національного життя, чим більше умів, які мають працювати над тією організацією, чим загальніше прийняті ними засади тієї організації, чим у всіх, що до неї належать, більше спільних переконань, спільних потреб, спільних традицій, почуття солідарності і багатьох інших ще державних прикмет і чеснот, тим більше має така людська організація внутрішньої сили, що з неї робить щось немов організм.

Маючи приступити, як Бог дасть, до будови нашого національного моноліту, треба нам приступати до такої важливої справи озброєними достатніми знаннями і всіма потрібними прикметами. Треба і нашому народові, а хоч би тільки нашим вірним, передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадянських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадянської праці людини. Положення виглядає таке, що Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне

право – вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати, тому треба нам над ним так працювати, щоб те своє право ужив він мудро і по-християнськи. На те треба і нам самим ясно з'ясовувати собі всі християнські принципи, що відносяться до суверенного народу. Пригадуємо їх тут тільки в ядерному скороченні, щоб ширшою презентацією не ослабити синтетичного образу справи.

Провідна влада походить від Бога, бо вона є природною консеквенцією людської природи і суспільного життя людини. Кажемо, що влада походить від Бога, від котрого походить і природа, і її природні змагання та потреби. Та влада лежить у природі народу, тобто всього народу, не якоїсь поодинокі людини. Немає ніякої причини, чому один чоловік, або кілька чи більше їх могли б бути провідниками і іншим, собі рівним, наказувати. Народ може вибрати собі того чи тих, кому дає таку провідну владу, яку хоче, тобто є природним правом народу встановити собі форму провідної влади, вибрати поміж різними формами – монархічною, олігархічною чи демократичною, – утримуючи собі ту участь у провідній частині, яку може виконувати виборами, себто голосуваннями, а в деяких важливіших справах так званими плебісцитами чи референдумами. Та керівна влада має за мету служити публічному добру, зберігати й боронити природні і правильні свободи громадян, родин і всіх братств, фахових товариств чи синдикатів, чи кооперативів, чи всіх тих угруповань людей, які відповідають потребам людини і її свободі лучитися з іншими у виконуванні своїх прав і обов'язків.

Для збереження природної і правильної свободи громадян керівна влада встановляє справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру, та безсторонне і незалежне судівництво, яке пристосовує загальні закони до поодиноких випадків і розмежовує взаємні права й обов'язки громадян. Провідна влада зобов'язана виконувати християнські обов'язки влади супроти Всевишнього Бога, тому мусить у житті пристосовувати

принцип Божого Об'явлення і помагати всім громадянам у виконванні Божого культу, якого домагається Боже Об'явлення. Супроти неправдивих релігійних доктрин і не опертих на правді Божого Об'явлення культів провідна влада може запевнювати всім громадянам ту цивільну свободу, яку з природи має кожна людина: не бути змущеною до ніяких зовнішніх виявів внутрішніх переконань, яких не має і свободу виконувати той культ релігійний, який уважає за свій, оскільки в тому культі ніщо не противиться природній моралі. У тій цивільній толерації всіх вірувань і культів влада не має входити у внутрішній зміст тих вірувань, не апробує їх, а тільки запевняє громадянам у практиці цивільну свободу. Христовій Церкві, основаній самим Богом Ісусом Христом, влада зобов'язана забезпечувати повну свободу виконання її Божого посланництва і проповідання слова Божого Об'явлення.

Ті християнські принципи, що відносяться до верховної влади, є тільки в зародку виказані самим Христом Спасителем. «Знаєте, що князі народів (поган) панують над ними і вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, а хто хоче між вами бути великим, нехай буде слугою, а хто хоче між вами бути першим, нехай буде рабом. Бо Син Чоловічий не прийшов, щоб Йому служити, але щоб послужити й душу Свою дати за спасення багатьох» (Мат. 20, 26–28).

Але крім цих загальних християнських принципів у розбудові Батьківщини, треба ще багатьох, важких, може, до виконання, дослідів над питанням, яка форма правління найбільше відповідає українському народові з уваги на теперішню хвилину і теперішні його прикмети та недоліки або до якого ступеня треба йому радити затримувати для себе якусь участь у проводі, якою, може, не зуміє відповідно орудувати для власного свого добра. Бо демократія і свобода, і участь усього народу у виконванні керівної влади може йому запевнювати мир, добробут і щастя. Але коли у виконванні цієї свободи і

прав народ мав би йти за фальшивими гаслами революції чи соціалізму і, обманутий неправдивими надіями, домагався б пересадної свободи без поваги до тих основних законів, на які спирається кожен громадський порядок, то безпосереднім наслідком так зрозумілої свободи чи демократії мусила б бути анархія, а вслід за нею неволя, нужда і руїна.

Щоб усі ці речі як слід собі з'ясовувати і давати мудрі ради своєму народові, треба Духовенству передовсім пізнавати і самостійною працею досліджувати мало досі ще в світовій науці обговорювані питання про будівництво проводу й організацію всіх загальних виборів і голосувань. Бо великий народ – це не пісок одиниць, тобто не те, чим уявляв собі його такий Руссо, а за ним французька революція і, далі цілий європейський демократизм і лібералізм. Великий народ – це цілість дуже зложена злукою різних природних угруповань людей. Одні спираються на спільність праці, потреб, прав чи на сусідство хат і домівок, спільність фахових інтересів, учених тіл, різних теорій і наук, синдикатів робітників і хлібодавців, пролетарів і людей, які посідають що-небудь, – одним словом, є цілістю, зложеною з різнорідних спільнот, спертих на різні сторінки людської природи і суспільного життя. Треба неначе з лупою приглядатись до усіх тих угруповань, щоб у них чи попри них, чи над ними організувати життя.

Духовенство і в своїй душпастирській праці, і поза нею, для богословських чи соціологічних студій, повинно зблизька приглядатись до народних мас і досліджувати життя, прикмети і браки народу, бачити зблизька, як цей народ буває жертвою не тільки біля тяжких праць, але, крім цього, великих небезпек і оманливих надій. У всіх тих положеннях повинно Духовенство з любов'ю служити народу науками, радами й втіхами. Такий обов'язок світських священиків і монахів! Досліджування народного життя повинно бути джерелом правильного осуду і про те, що тому народові треба в суспільному житті і політиці,

себто які суспільні інституції, які форми влади, які закони найкраще відповідають його потребам.

Очевидно, не кожен священик може віддаватися таким студіям, але немало осягнемо, коли бодай деякі з нас науковою працею, а хоч би тільки щирим інтересом і таким дослідженням, яке доступне кожному, будуть або дійсними спеціалістами в тих усіх науках соціологічних і політичних, або будуть у них бодай визнаватися. Праця, до якої Собор запрошує духовенство, не легка, бо поза загальними християнськими засадами, що відносяться до влади, наша наука не досліджує, ба навіть ще й не знає багатьох питань, що відносяться до будівництва Батьківщини, а можна сказати, що й загальна світова наука ті питання досі ще занедбує. Занедбує їх тому, що наводиться вже давно, від кінця XVIII-го ст. під сугестією соціологічних і філософічних теорій французької революції. В протиставленні до їх індивідуалізму і лібералізму перекинулись інші дослідники до соціалізму і державного тоталітаризму. Як наука, так і держави з одної крайності перекинулись у іншу, може; в дечому й тому, що посередній терен поміж двома крайностями не був досить наукою вивчений.

Старий монархічний режим, у якому були збережені давні ще, середньовічні інституції, в якому було, безперечно, багато зловживань, але й багато здорових ще і життєздатних традицій, підкопала й повалила французька революція, оперта на принципи крайнього індивідуалізму і крайнього лібералізму. Головний представник тих теорій Руссо уявляв собі людську суспільність чи людство як масу одиниць, зв'язаних з цілістю тільки своєю волею (соціальний контракт). Людство і кожна його частина в його очах не мала нічого органічного, була неначе купою піску, в якій кожне зеренце незалежне, не злучене органічно з іншими. Та теорія мусила довести до хаосу, а передовсім довела до того поняття, що авторитет – це ніщо інше, як сума числа і природних сил. Така матеріаліс-

тична доктрина про всякий авторитет у державі завжди спирає його на брутальну силу маси і більшості. Одиницю до послуху і підпорядкування може схилити тільки матеріальна сила більшості. Таким чином матеріалізм перейшов із сфери космологічної на соціологію і політику. Після усунення Бога і Його закону, на що ж можна було сперти державну владу, як не на всемогутність більшості і на тих, що в імені тієї більшості говорили з тою перевагою, яку дає сила?!

Тим-то із крайнього індивідуалізму відбувається перехід до всемогутності держави, яку проповідає соціалізм. В практиці також нічим необмежена свобода одиниці мусить довести до такого хаосу, з якого людей може вивести тільки автократизм всемогутньої держави. Так із лібералізму й індивідуалізму люди переходять до держави, що вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиницям не лишає вже ніякої свободи (тоталітаризм, етатизм). Ми всі були свідками в усіх європейських державах того банкруцтва крайнього індивідуалізму і лібералізму парламентарного устрою. Парламенти, зложені з представників цілого народу на підставі безпосередніх виборів, як були нежиттєздатним органом, так і були підкресленням непридатності індивідуалістичних теорій до державної організації. З них ми перейшли просто в соціалістичну державу з монархічною, аристократичною чи демократичною формою, яку приймає держава, в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін).

Характеристичне при цих революціях те, що майже зовсім затираються форми державного і суспільного ладу, передані ще старим світом. При кожній з тих форм правління, які розрізняє Аристотель, себто при монархії, олігархії чи демократії, державна влада може вважати себе за всемогучу і допроваджувати одиниці до цілковитої неволі або залишати одиницям свободу, що доходить і до крайності. Тому при змішані тих трьох форм ми бачили демократичні й олігархічні монархії, монархічні й

олігархічні демократії або монархічні й демократичні олігархії». Іншими словами, в питаннях про управу держави вже не йде про те, чи формально держава є монархією чи республікою, але про те, чи в ній є збережена слухна міра поміж правами і свободою одиниць та правами і владою держави. Воно, зрештою, виходить на те саме, і розділ Аристотеля не тратить свого значення, бо все-таки в добре зорганізованій державі влада держить і виконує, за приписами чеснот, одна людина – монарх; або її виконують найкращі в народі, знову ж за приписами чесноти, це влада аристократії чи олігархії; або вона так розложена, що всі громадяни мають якусь участь у державній владі – це устрій демократичний. В ньому досягається те, що всі цінять і люблять порядок, виконуючи свої права, очевидно, також за приписами чесноти.

Ця вимога, з природи речі конечна, щоб усі «владі імущі» виконували її тільки за приписами чесноти, є найважчою до виконання.

Досвід Європи, може, від віків навчив нас, що незвичайно важко знайти одного – монарха, який не ставав би бодай часом тираном і все поступав би по чесноті, «служив би» за приписами Євангелія. Оскільки досягнути важче те, щоб усі громадяни виконували участь у державній владі за приписами чесноти. Хоч та участь буде обмежена тільки до загального голосування і до принципу виборчих урядів аж до найвищого, скільки ж то треба загальних у всіх громадян чеснот на те, щоб влада була виконувана тільки за приписами чесноти! З цього походить, що форма демократична приступна до найзагальніших спокус. Тому при несправедливій владі, без чесноти, чим більше є в ній єдності, тим більше народові шкодить. Тиранія більш небезпечна, ніж зіпсута аристократія або олігархія, а ця знову гірша і небезпечніше від демократії. З усіх лихих організацій влади зла демократія, яку називають загально демагогією, ще найменше шкідлива, а зіпсута монархія, що її називають тиранією, найбільше шкідлива. Причина цього ясна, бо в демагогії, коли багато убогих

переслідує багатіших і гнєте їх силою числа, метою такого поступування є бодай добро більшого числа. А коли олігархія робить те саме, робить його для меншого числа, а тиранія робить те саме для добра тільки одного. Це все є тільки поясненням християнського принципу, що влада зобов'язує до служби. Хто має владу, мусить дбати про добро тих, кому служить: дбати про своє добро перед добром загалу – це надужиття кожної влади.

Зі сказаного випливає, що чим більше громадян має участь у владі і чим більша та участь, тим більше треба, щоб ті громадяни були праведними, себто мали моральне виховання, переповнене євангельськими принципами. Лев XIII пригадував цю правду американським єпископам (Енцикл. «Longinqua» 6.1.1895): «Якщо йде про громадський порядок, то це правда очевидна і всіма признана, що особливим способом у демократичних державах, якою є ваша держава, незвичайно важлива річ, щоб громадяни були чесні й притримувались звичаїв. Коли праведність і справедливість у свободного народу не є в пошані, коли не пригадується народові і часто, і дбайливо зберігання приписів Євангелія, сама свобода може бути великою небезпекою. Тому всі члени вашого духовенства, що працюють над навчанням народу, нехай ясно говорять про обов'язки громадян, так, щоб переконати уми і перейняти їх тією правдою, що лояльність, незацікавленість і чесність є конче потрібні в усіх функціях громадського життя.

Бо дійсно те, що недозволене в приватному житті, не є дозволене і в публічному житті». А в слові до французьких робітників-паломників Св. Отець казав: «Якщо ваша демократія буде християнська, вона забезпечить батьківщині мир, добробут і щастя. І навпаки, коли віддасться революції та соціалізму, коли, обманена шаленими ілюзіями, кине́ться на ревіндикації, що нищать основні закони, на які спирається кожен громадський порядок, наслідком такої демократії для самих робітників буде неволя, нужда і руїна».

Можна зробити ще й таке зауваження, що коли олігархія спирається на одну партію або на один народ, спокуса надуживання владою для гноблення інших партій чи національностей є більшою. Чесноти громадян, що беруть участь у владі, мусять бути тим більші, чим більше партійність і національний шовінізм засліплюють чоловіка супроти прав противників.

Частина II

З того всього, що сказано, виходить ясно, якою є великою роль Церкви і Духовенства для загального ладу. Від виховної сили Церкви в якомусь краю чи народі, від напруженості виховної праці духовенства з молоддю та в проповіданні Євангелія і пояснюванні християнських чеснот у великій мірі залежить могутність батьківщини. Бо від цієї праці залежать громадянські чесноти громадян. Бо хоч моральність Євангелія є одна й та сама і в приватному, і в громадському житті, та все ж є чесноти і прикмети, що особливим чином мають важливе значення у виконанні громадянських обов'язків і у впливі одних на інших, який більше проявляється в публічному, ніж у приватному житті. У правилах пропонуємо А[рхи]єпархіяльному Соборові цілу низку таких чеснот. Всі вони є пристосуванням принципів справедливості і любові ближнього. Цими двома чеснотами мусить громадянин, беручи участь у провідництві, відзначатися від громадянина, що не виходить із границь приватного життя. До правильного орудування хоч би найменшої частини влади треба тих чеснот, яких вимагаємо від тих, що мають у руках провід. Це чесноти монархів і провідників.

У великій державі участь громадян у владі невелика, – обмежена виборами і голосуваннями, а все ж не раз важко загалу громадян мати таку ширину думки і серця, щоб кожен розумів і обіймав усі загальні потреби. Люди бувають цілком несвідомі потреби чи браків тих прикмет. Деякі громадяни Америки, противні демократичному ладові держави (а такими аристократами в Америці є вже

рідкі нащадки тих емігрантів з Європи, що перші прибули до Америки, або які там осіли за століття або два) склали колись цікаву анкету, якої метою було переконатися у інтелектуальному і моральному розвитку громадян, покликаних конституцією голосувати і вибирати. Та анкета мала доказати, що дуже велике число тих громадян має про державну конституцію і адміністрацію держави поняття не більш розвинені, ніж у 10-літніх дітей.

Тими інституціями є родина, громада та добровільні товариства і спільноти людей. Вони є добрими Поза Церквою є ще інституції, що є добрими школами громадянських чеснот. школами громадянських чеснот, бо це ті органічні клітини, з яких складається всенародний організм. Але такою школою можуть вони бути тільки тоді, коли користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції, які їх членам накладають громадянські обов'язки, вимагаючи від членів чеснот і прикмет громадян. Родина буває в деяких країнах спільнотою, що об'єднує не тільки батьків і дітей, але й цілі роди. Під батьківською владою голови родини залишаються не тільки його діти, не раз аж до смерті, але й брати і родичі, що тримаються спільноти роду чи клану за забезпечення різних у житті інтересів і потреб. Така родина є малою спільнотою. Вона може мати, мусить мати свої традиції, закони, звичаї, вироблені практикою довгих століть. Така родина була первісним зародком, з якого з часом повстали держави, бо такі родини природно, самим устроєм є давніші від держави, логічно попереджують державу. В деяких околицях Франції мають бути родини селян, що походять ще з часів Карла Великого, тобто мають за собою одинадцять століть організації та традиції.

В країнах, де держава повстала сама з гри і розвитку природних сил суспільства, тобто де її початок не є перемогою і здобуттям краю через інвазію чужинців, держава повстає так, що первісна клітина суспільного життя, найпростіший елемент родини, батьки і діти, об'єднується у вищий організм родових спільнот або громад. Коли грома-

да має повну свободу, тобто коли держава лишає людям ту свободу, якої вимагає сама природа завідувати своїм добром, виховувати своїх дітей і дбати про всі спільні справи живучих разом людей громади, може ставати доброю школою громадянських чеснот. Кожний найменше освічена, найменше здібна людина може легко дійти до поняття відповідальності за той поступ, що відноситься до добра всіх у громаді, та до дбайливості про те добро. У громадському житті пізнає кожний, якою є важливою справедливість, чесність у використанні спільних грошей, ощадність у видатках громади, відповідальність за голосування, яким вибирається чи війта чи громадську старшину, яка це важлива прикмета – та цивільна відвага, яка велить щиро свою думку сказати, коли йде про загальне добро або співгромадян остерегти, навчити, а коли треба, то й скартати. Кожен учиться оцінювати авторитет, якого частина в ньому самому, послух для того авторитету, обов'язковість, тощо. Одним словом, усі цивільні чесноти в тому масштабі, в якому показуються в громадському житті, є образом того, чим ті самі прикмети повинні бути в державному житті.

Тому в устрою Батьківщини, мабуть, найважливішою справою буде: забезпечити громадам якнайбільшу свободу. Чи об'єднувати громади у більші спільноти, волості – це питання, на яке можна відповісти тільки на основі дуже дбайливих дослідів громад і їх життя. Громада, майже так як родина чи роди, є спільнотою більш примітивною ніж держави, створеною перед нею, бо відповідає при родинному прямуюванню людей, що разом на якійсь території живуть, щоб упорядковувати спільні свої справи.

Ще є і третя школа громадянських чеснот і третій рід більших ще цивільних спільнот, які неначе автоматично, себто з природи, видає зі себе людство. Люди мають природну потребу об'єднуватися між собою для досягнення тих цілей життя, яких одиниці, лишеній самій собі, трудно досягнути, в яких і громади не можуть нічого зроби-

ти. Зі самої природи людство подібне до ріллі, що видає зі себе цілу флору різних добровільних спільнот, які служать прерізним потребам і бажанням одиниць. Та флора відповідає природі людей, тому і в кожному народі вона трохи відмінна: часом буйна і пишна, як флора тропічних країв, часом скупа і марна, як у північних краях. Не можна не визнати, що людина мусить мати свободу об'єднуватися з іншими в усіх справах, у яких має право поступити самому. Що людині вільно робити в приватному житті, в тому вільно їй об'єднуватися в спільноту з іншими. Провідна влада мусить ту свободу боронити, давати їй напрям, допомагати їй і причинятися культурою ріллі до кращої продукції тієї флори стоваришень і спільнот. Немає сторінки людського життя і немає людської потреби, яка не могла б стати предметом якогось товариства. Ті товариства мають різні назви. Синдикатами називаються товариства, закладені для правової оборони і процесів. Тому в синдикати об'єднуються робітники, щоб захистити свої права від патронів, а захищають їх не тільки дорогою легальною, але й дорогою революції. Тому синдикалізмом називається також система революційних організацій робітників.

Усі ті перерізні товариства і спільноти родяться з добровільної ініціативи одиниць. Людина є єством суспільним (зоон політikon), як каже Аристотель, тобто має природний інстинкт, що каже йому шукати подібних до нього людей. У тих спільнотах чоловік шукає забезпечення потреб, яких не забезпечує ні родина, ні держава. Вони забезпечують людям взаємну допомогу, раду, спільність у змаганні праці, вони повстають поза діяннями державної влади і мають свою самоуправу, власну організацію, яка тим сильніша і здоровіша, чим більше пристосовується до природи. Вони є під наглядом держави, держава регулює їх взаємні відносини, перестерігає перед незаконними злуками або перед незаконним поступом існуючих злук і об'єднує їх усіх опікою, наглядом і проводом у свою єдність. Тому вони не тільки не є противні меті дер-

жавного життя, але навпаки, допомагають у її досягненні. Вони такі різноманітні, як різні бувають цілі, задля яких люди збираються в товариства. Є, чи можуть і повинні бути, спільноти рільничі, промислові, торговельні, наукові, літературні, мистецькі, кооперативи і синдикати різних фахів і працівників. Крім тих усіх спільнот людського суспільства, що мають природне право на свободу, сама верховна влада накладає силою суспільству цілий провідний апарат. З розділом влади на більші і менші відділи: райони, повіти, області тощо, які всі тим краще виконують своє завдання, чим більше під проводом центральної влади шанують права вільних суспільних одиниць і допомагають їм досягнути їх законні і правильні цілі. Організація наближується до організму тим, що всі колеса і коліщатка, з яких складається суспільне життя народу, уміє мудро провадити, не порушуючи нічим їхньої природної свободи і допомагаючи їм успішно в досягненні того, на що їх сили не вистачає.

Чи до правильного ділання такої зложеної машини, якою є життя великого народу, треба якихось провідників, які уміли б і могли б вести Батьківщину, маючи в своїх руках провід і вплив на загальне, і як можуть чи повинні бути вибрані чи вишикувані ті провідники? У цих питаннях різняться між собою прихильники систем: монархічної, олігархічної і демократичної. Роль висувати на перший план і віддавати провід одиницям, які вважає за найвідповідніші, може мати або монарх, або партія чи монопартія, або станова олігархія чи аристократія, чи вкінці те, що в демократіях становить загальні вибори, або публічна думка.

Залежить від дуже багатьох природних примет чи хиб якогось народу і від історичного його розвитку, від традиції, яким чином у тому народі одиниці доходять до проводу. І в тому, може, лежать найбільші труднощі всенародного будівництва. Коли всі засади Євангелія є в народі загально прийняті, коли бодай велика більшість громадян живе християнським життям і поступає по ве-

лінню християнських чеснот, коли народ своїм життям і молитвою заслужить благословенство і поміч Неба, і коли в народі Церква свobodно виконує Богом дане послання, тобто проповідає Євангеліє і освячує народ та за нього молиться. Ті труднощі, що зв'язані з верховним проводом, розв'язуються мирно і, за Божою ласкою, корисно для загального життя. Але коли тих умов немає, а тому немає і Божого благословенства, на поверхню суспільного життя висуваються одиниці, нездібні бути провідниками, які тим самим приносять радше шкоду, ніж користь, бо замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства, тобто над загальним добром ставлять своє власне добро. І тоді мусять впровадити в будову хати безконечні непорядки. А що не можуть до того самолюбства признатися, мусять свій провід сперти на обман, на брехню, на публічну «опінію загалу», яку самі через пресу викликають і обробляють, а не приймають як об'єктивний, від них незалежний факт. Тоді розумом досліджувані і представлені потреби поодиноких фахових груп людей заступають не раз цілком оперті на обман гасла, що домагаються не свободи, а сваволі, не братерства, а поневолення братів, не рівності, а переваги слабших і менше здібних. А систему такого хаосу, що веде до повного рабства, прикривають прекрасними гаслами: свободи, братерства і рівності. І розвагу заміняють демагогічними закликами, волю заміняють пристрастю, пристрасть доводять до шалу, усяке право заступають силою, зі своїх примх роблять обов'язкові для всіх закони, оборонців права і справедливості представляють фанатиками. Ніякої об'єктивної критики не сприймають, проповідь Євангелія стає для них небезпекою, свобода слуг. Божих нездійсненою претензією. Замість давати народові мудрий провід, що здійснює мету загального добробуту і щастя, вводять у суспільне життя роздори, домашні війни, нічим необмежену партійність і відзначаються шаленою захланністю на гріш, безсоромним хабарництвом, легко-

важенням людської одиниці, безнастанним поправленням всіх її прав, безмірним бажанням у все мішатися, все по своїй фантазії порядкувати, крайньою нетерпимістю навіть проти братів – і незрозумілою ненавистю до всіх, що їх противниками називають. Бога відрікаються, Церкви не визнають; моральність для них – самоволя, закон для них – безправство.

Для якого ступеня український народ потрапить, коли Бог йому дасть вирішувати свою долю, уникнути всіх тих небезпек і дати українській суверенності такі форми, які запевнюють свободу громадян і непорушність національних кордонів Батьківщини, та оминати всі небезпеки в тій праці, покаже щойно майбутнє. Ми, тобто духовенство Галицької області, мусимо виконати свій обов'язок і намагатися всіма силами спричинитися і молитвою, і радіою, і – скільки приймуть наші брати нашу співпрацю – ділами помагати їм у праці, до якої вони не готові. Двадцять літ більшовицького режиму знищило безліч елементів, може дуже потрібних для розбудови Батьківщини, і на організм народу витиснуло тавро неволі, з якого не легко буде українцям духовно обтруситися.

Щоб по змозі всесторонньо з'ясувати собі труднощі, які матимуть ті, що будуть працювати над будовою, треба розглянути всі неначе конституційні елементи єдності, або розглянути всі доцентрові і відцентрові сили. Цими дослідженнями дійдемо до якогось бодай знання тих природних сил, які запевняють рідну майбутність, і тих сил руїнних, які будуть її великою небезпекою.

На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український народ є одним народом, дехто хоче навіть сказати – одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним витвором. Але йдеться про те, щоб проаналізувати поодинокі елементи, з яких національність складається, і сили, які її розбивають. Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або, що вважають українську мову за рідну, будуть складати

український народ. Безперечно, єдність мови є зв'язком, що об'єднує людей, але не завжди об'єднує їх у народи. Знаємо народи між собою дуже різні і між собою ворожі, які вживають одну й ту саму мову: у Великій Британії – англійці, шотландці та ірландці. До цього ж, англійські домінії і З'єднані Держави Північної Америки. Всі ті країни вживають англійську мову, і, може, за виключенням Ірландії, в останньому десятилітті всі вважають її за свою мову. Знаємо і народи, які вживають різні мови, а однак є дуже сильно побудованими національними і державними організаціями-організмами, як Швейцарія. Історія з'єднання в одну державу різних держав Німеччини і відмін німецької національності, як і історія з'єднання Італії в один народ і державу, вказує, як одна мова через довгі століття може не бути достатньою причиною до з'єднання в одну цілість тих, що нею говорять.

Крім мови, конституційним елементом національності буде, може, та стихійна, мало свідомо воля всіх одиниць об'єднатися в одну організацію. Та воля є доказом тих різних прикмет чи характеристик народу, які інстинктивно пхають його до бажання бути одним. Скільки такого бажання в українському народі, досить важко сказати. Треба б у відповіді на це питання стерегтись судження інших самим про себе. Гарячий патріот має не тільки ту природну, стихійну, але й свідому волю стільки, що самий інстинкт веде його до думання, що так само задіяні будуть усі українці.

Змагань виробити таку волю або усвідомити інстинктивно дрімучу волю зроблено в останніх поколіннях у нас багато. У праці над народом було багато патріотизму. Об'єктивних дослідів незвичайно мало, щоб не сказати, що цілком їх не було. Здається без пересади, ніхто у нас із соціологів, політиків, етнографів не приглядався з лупою до народної психіки в одиницях і масах. Ніхто навіть не зробив поважних наукових дослідів над таким явищем, що можна його назвати глибокою раною чи язвою, яким є москвофілство. Без тих дослідів, на основі поверх-

невих тільки обсервацій можна сказати, що свідомість української національності повстає під впливом праці патріотів так легко і скоро, що треба б думати, що вона є виявом чогось, що глибоко лежить у психіці народу. Хоч з другого боку почуття і пізнання ворожих сил, що бажають народ нищити, до деякої міри можуть підмінити ту психічну глибину.

Яке буде положення на Великій Україні тепер, після 20-ти літ більшовизму, годі сказати. Дуже можливо, що самостійництво буде ще зближене до федерації з Росією. Хто дивився уважно на те, як те самостійництво важко приймалося навіть в інтелігенції, як Центральна Рада довго не могла прийти до думки самостійності, той буде побоюватися, що від Полтави минули задовгі літа, щоб відразу можна було стерти їх пляму. Інстинкт національності та стихійна воля народу появилися, може, в повстанні проти гетьмана, але хоч той рух видавався прямо звернений проти думки федерації і прикмета самостійництва лишилася зовнішньою характеристикою УНР, то історія тих часів і тих рухів занадто нова, а спеціально соціологічно-психологічні дослідження занадто занедбані, щоб можна було сказати, що повстання проти гетьмана було виявом глибокої волі мати свою державу. Хіба назветься, з деякими публіцистами, стихійне хотіння мати свою державу «ірраціональним», і так назветься повстання, бо мусило бути в повній мірі ірраціональним, коли за такий короткий проміжок часу дійшло до руїни своєї держави. Чи під більшовицьким режимом не змогли, може, ще сильніші від напряду федерації елементи розкладу навіть між тими людьми, що найщиріше бажають бути самостійниками, це покаже щойно майбутнє.

На жаль, навіть з поверхневої обсервації нашого національного життя можна зробити кінцевий висновок, що є в душі українця глибока й сильна воля мати свою державу, але попри ту волю знайдеться, може, рівно сильна і глибока воля, щоб та держава була такою, якою хоче її бачити чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одини-

ця. Бо як же пояснити те фатальне ділення між собою, ті спори, роздори, сварки, ту партійність, яка нищить кожен національну справу?! Як пояснити психологію таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руїний характер?! Чи перевагу візьмуть елементи позитивні чи негативні?

Це в частині пізнаємо, коли побачимо, чи Україна зможе вже не з'єднатися на релігійному полі, але чи зможе відректися від чисто московської, а навіть більшовицької нетерпимості, що рідного брата зненавидить, коли тільки він у справах релігії інакше думає, ніж ми. Нетерпимість проти гетеродоксів, поняття ортодоксії як ненависті, як спротиву буває у нас, на жаль, таким частим симптомом, що можна поважно побоюватись за майбутнє України; релігійні роздори не то, що не злагодять національних свар, а, може, зроблять їх ще прикрішими і глибшими. Хоч теоретично, видавалося б, що ще ніколи не було подення на релігійному полі таким легким, як є тепер.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Будзиновський В. Культурна нужда австрійської Русі. Львів, 1891. 122 с.
2. Будзиновський В. Наша політика // Свобода. 1903. № 23. С. 34–35.
3. Будзиновський В. Хлопська посілість. Українська економічна думка: [Хрестоматія]. Київ. Знання, 2007. 694 с.
4. Будзиновський В. Аграрні відносини Галичини. Львів, 1894. 110 с.
5. Винниченко В. Відродження нації: в 3 т. Київ. Видавництво політичної літератури України, 1990. Т. 1. 1990. 348 с.
6. Винниченко В. Відродження нації : в 3 т. – Київ. Видавництво політичної літератури України, 1990. Т. 3. 1990. 542 с.
7. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. Київ. Видавництво політичної літератури України, 1991. 128 с. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2930>
8. Винниченко В. Лист В. Винниченка до класово несвідомої української інтелігенції // Нова доба. Відень, 1920. 8 с.
9. Войнаровський Тит. Вплив Польщі на економічний розвиток України – Руси. Режим доступу: <https://findbook.in.ua/books/vpliv-pol-shchi-na-iekonomichnii-rozviit-ukrayini-rusi>.
10. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Літературна Україна. 30.V.1991. С. 7.
11. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. I. Львів. 1907. С. 8. Режим доступу: <http://1576.ua/books/6363>
12. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. Ч. 1. Львів, 1907. С. 86–90.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991. С.144.

14. Грушевський М. Автобіографія // Наука і культура. Україна. Щорічник. Київ, 1889. Вип. 23. С. 204.
15. Донцов Д. Вибрані твори [Текст] у 10-ти томах. Редакційна колегія: О. Баган (відп. ред.) [та ін.]; Я. Радевич-Винницький (літ. ред.). Дрогобич: ВФ «Відродження», 2016. 370 с.
16. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. 2-ге вид., стереотип. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. 568с.
17. Донцов Д. Дух нашої давнини – Історія філософії України. Хрестоматія: [Навч. посібник]. Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ: Либідь, 1993. С. 434-454.
18. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї Вінниця. 1917 (репрінт). Київ: Товариство «Знання», 1991. 48 с.
19. Донцов Д. Націоналізм. Львів: Нове життя, 1926. 255, xv с.
20. Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: Видавництво Донцових, 1921. 210 с.
21. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ, Філадельфія. 1995. 470 с. Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>
22. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ: Рада, 1995. 96 с.
23. Міхновський М. З закордонної України. За ред. О. Семківа // Політологія Львів: Світ, 1996. С. 156.
24. Міхновський М. Самостійна Україна // Матеріали науково-практичної конференції до 100-річчя її видання. Львів. 2000. С. 15. Режим доступу: http://ars-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Samostiina_Ukraine_vyd2012.pdf
25. Олесницький Є. Яка має бути наша рільнича організація? // Промова посла Доктора Євгена Олесницького на Загальних Зборах філій Товариства господарско-

- го «Сільський Господар» в Станиславові. Львів: «Сільський Господар». З друкарні І. Айхельбергера. 1910. Ч. 5. 13 с. (Бібліотека «Сільського господаря»).
26. Олесницький Є. Бюджетова промова посла виголошена в сеймі 27 жовтня 1903 при загальній дискусії над бюджетом з р. 1903 й 1904. Львів, 1903. 24 с.
27. Олесницький Є. Реферат економічний виголошений на речі народном в Станиславові дня 4 н. ст. липня 1892. Львів, 1892. 29 с.
28. Олесницький Є. Про соціальне забезпечення. Львів: Накл. В. Бачинського, 1909. 36 с.
29. Олесницький Є. В обороні хлопа-хлібороба: промова. Львів: Сільський Господар, 1911. 16с. (Бібліотека «Сільського господаря»).
30. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: [передрук видання 1935р. з додатковими матеріалами]. Стрий: Щедрик, 2007. 381 с.
31. Олесницький Є. Фінанси Галичини. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/33538>.
32. Павлик М. Кілька слів про працю // Праса. 1879. № 4. С. 9–11.
33. Павлик М. Україна австрійська // Громада. 1881. №1. С. 12.
34. Павлик М. Друкований лист до всіх русинів в Галичині // Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика. Львів: Каменярь. 1983. С. 322 – 335.
35. Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії польсько-українських відносин // Народ. 1892. Ч. 20–21. С. 219–224.
36. Павлик М. Народний рух Австро-Угорських Русинів. Львів, 1896. 63 с.
37. Павлик М. Передмова до брошури М. Драгоманова «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876)». Львів, 1909. С. 1–10.
38. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика. Львів: Каменярь. 1983. С. 295–322.

- 39.Павлик М. ФР. РІГЕР Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Pavlyk_Mykhailo/Fr_Riher.pdf.
- 40.Франко І. Поза межами можливого // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 45. С. 276–286.
- 41.Франко І. Народна програма // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1986. Т. 44. Кн. 2. С. 312–327.
- 42.Франко І. Статистика яко метода і яко наука // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1985. Т. 44. Кн. 1. С. 248–254.
- 43.Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 45. С. 76–139.
- 44.Франко І. Народні школи та їх потреби // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 166–179.
- 45.Франко І. Злидні Галичини в цифрах // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 14–20.
- 46.Франко І. Лихварство в Галичині // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1984. Т. 44. Кн. 2. С. 373–392.
- 47.Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 45. С. 76–139.
- 48.Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка. 1986. Т. 45. С. 401–409.
- 49.Франко І. З історії робітницького руху Австрії Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/38.html>.
- 50.Франко І. *Ukraine irredenta* [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/.
- 51.Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність: документи і матеріали (1899–1944 pp.): у 2 т., 2 кн. За

- ред. А. Кравчука. Львів: Місіонер, 1998. Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування. 1998. XXV, 1096 с.
52. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність: документи і матеріали (1899–1944 рр.): у 2 т., 2 кн. Упоряд. А. Кравчук. Львів: Місіонер, 1998. Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. 1998. 572 с.
53. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944. Т. III: Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901–1914. Упор. І. Костюк. Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2000. 446 с.
54. Митрополит Андрей Шептицький Як бувати рідну хату? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ugcc.sebastopol.ua/sheptycky1.html>.

Навчальне видання

Січевлюк Людмила Валентинівна
Гофман Мирослава Олександрівна

**НАРИС ІСТОРІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
В ОСОБИСТОСТЯХ**

Навчальний посібник

Науковий редактор – Радіонова Ірина Федорівна

Підписано до друку 17.01.2018 р. Формат 60х84/16.
Гарнітура Bookman Old Style. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 14,88.
Зам. № 799. Тираж 500 прим.

Видавництво «Аксіома»,
вул. Уральська, 30а, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксіома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.